

9 (446p) 32

В. К. О.

Іван Баланюк

РЕФОРМУВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ РЕГІОНУ

Іван Баланюк

Реформування в аграрному секторі регіону

Інститут економіки та соціології НАН України

**Київ
1999**

НБ ПНУС

619289

ББК 65.9 (4УКР) 32

Б-20

Б-20 **Баланюк І.Ф.** Реформування в аграрному секторі регіону. -
К.: ІАЕ, 1999. - 270 с.

ISBN 966-7306-17-8

В монографії викладено результати науково-практичного вивчення особливостей реформування аграрних відносин в Івано-Франківській області - одному із найбільш специфічних природних і соціально-економічних сільськогосподарських регіонів України. На основі відпрацьованих науково-методологічних підходів досліджено питання реформування з урахуванням особливостей земельних і майнових відносин власності, формування фермерського укладу, створення приватних агроформувань з орендними відносинами, розвитку підсобних господарств населення.

Для науковців, викладачів, спеціалістів АПК, студентів.

Друкуються за рішенням вченої ради Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук, протокол № 7 від 16 липня 1999 р.

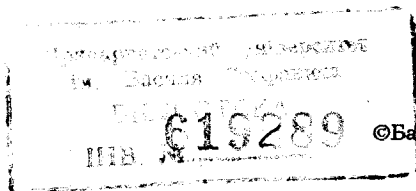
Рецензенти:

Малік М.Й.	завідувач відділу підприємництва і зовнішньоекономічних зв'язків Інституту аграрної економіки УААН, доктор економічних наук, професор
Ткачук І.Г.	завідувач кафедри фінансів і обліку Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, доктор економічних наук, професор
Шестопаль О.М.	головний науковий співробітник Інституту садівництва УААН, доктор економічних наук, професор

Редактори: Л.Л. Ткач, В.І. Костів

Коректор С.В. Охтень

ISBN 966-7306-17-8

©Баланюк І., 1999

Передмова

Серед численних змін, що відбуваються в Україні з часу набуття нею політичної незалежності, одне з найпомітніших місць посідають соціально-економічні перетворення на селі, що набули узагальненої назви "аграрна реформа". За своєю суттю і цільовим призначенням вона має право бути віднесеною до найбільш значущих подій в історії України - давнішньої і сучасної. Давнішньої тому, що в попередні часи у складі царської Росії і Радянського Союзу Україна не могла мати власної аграрної політики і здійснювати її. А проведені тими країнами аграрні (земельні) реформи, не завжди відповідаючи особливостям сільського господарства України, все ж розповсюджували свій вплив і на нього. Що ж до сучасної історії, то найважливішим є те, що теперішня аграрна реформа є першою, яку Україна здійснює як суверенна держава. Це надає їй не лише соціально-економічної своєрідності, але й винятково важливого політичного значення. Воно не применшується від того, що перші кроки на цьому шляху не виправдано довго не дають очікуваного ефекту і не всі з них є вдалим. З цієї причини аграрна реформа дуже програє в політичному і соціально-психологічному відношеннях. Проте реформа була і є об'єктивною. Немає підстав сумніватися, що вже невдовзі здійснювані в сільському господарстві перетворення почнуть давати позитивні результати.

З самого початку проведення аграрних перетворень почали проявлятися особливості їх здійснення в різних областях і навіть районах. З часом вони поглиблювалися і зумовлювали істотні відмінності не лише в їх організації, але і в соціальному відношенні. Це зумовило необхідність вивчення і узагальнення регіональних аспектів аграрної реформи. В пропонованій читачам книзі викладено особливості реформування аграрного сектора економіки в Івано-Франківській області, в яких автор з початку їх розвитку брав безпосередню участь як співробітник Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук. Тому до всього викладеного він має відношення як безпосередній виконавець і член тимчасових робочих груп Івано-Франківської області та Інституту аграрної економіки, які опрацьовували організаційно-методичні

засади реформування сільського господарства області, допомагали районам і підприємствам втілювати їх в практику.

Підготовка і видання книги стали можливими завдяки підтримці з боку керівництва Інституту аграрної економіки, його директора - академіка УААН П.Т. Саблука, академіка УААН В.В. Юрчишина, наукових працівників відділу аграрної і соціальної політики інституту. Велику допомогу авторові у підготовці книги надали голова Івано-Франківської обласної державної адміністрації М.В. Вишиванюк, його заступник С.П. Максим'юк, начальник головного управління агропромислового комплексу облдержадміністрації Б.А. Костюк, його перший заступник В.І. Довбня, науковий співробітник Інституту аграрної економіки УААН С.В. Шолудченко та економісти С.С. Воропаєва і Л.В. Грабовська, старший лаборант Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника М.П. Галушка. Автор складає всім щиро подяку.

Розділ 1. Науково-методологічні засади здійснення аграрної реформи

1.1. Соціально-економічна суть і мета аграрних перетворень

Однією з найпомітніших особливостей сучасного соціально-економічного розвитку України є суцільне реформування: галузеве, окремих підприємств або їх сукупностей. Немає жодної виробничо-господарської структури, яка б не реформувалася або не відчувала впливу реформ в інших сферах життя і виробництва, чи своєю реформою не впливала на інші складові соціально-економічного розвитку. Суть справи не змінюється від того, що не всі реформаційні процеси здійснюються ефективно та з належною віддачею, а деякі - взагалі ще не дають її. Проте очевидним є те, що Україна охоплена реформуванням, яке у своїй основі є прогресивним.

Серед причин, що зумовлюють, по суті, тотальне реформування, виділимо лише деякі.

По-перше, після набуття Україною політичної незалежності з метою подолання негативних рецидивів минулого об'єктивно необхідним стало здійснення принципово нових, в тому числі радикальних організаційних, економічних, соціальних та інших заходів і дій, які в сукупності являють собою зміну соціально-економічних відносин в тій чи іншій галузі чи сфері життя. І хоч реформування ускладнюється його новітнім характером, невідповідністю до його здійснення, недостатнім вмінням відпрацьовувати відповідні механізми і передбачати соціально-економічні результати перетворень, процес реформування набуває дедалі більше прогресивної суті, поширення і розвитку.

По-друге, крім прогресивних змін, були допущені прорахунки і помилки, які в ряді випадків зумовили погіршення соціально-економічної ситуації. Зокрема академік П.Т. Саблук зазначає, що "почалася реформа взагалі без визначеного плану дій та адекватного їй економічного механізму. Виявились також серйозні недоліки у виборі форм і строків реформування власності. Здійснена реформа не мала належного організаційно-технічного забезпечення. Не враховувались також надбання вітчизняної та світової історії, сучасного досвіду, реалії економіки, готовність людей до ре-

форм"¹. Тому в аграрному секторі економіки зараз за певних ситуацій необхідним стало, умовно кажучи, повторне реформування, тепер уже з метою подолання деяких половинчастих або недосконалих попередніх рішень. На підтвердження цього досить навести два таких приклади.

Як відомо, колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) з'явилися внаслідок адміністративного перетворення колгоспів згідно із Законом України "Про колективне сільськогосподарське підприємство"² в лютому 1992 р. Але, оскільки такі перетворення мали переважно формальний характер і новостворені КСП мало чим відрізнялися від колгоспів, вони дуже швидко вичерпали свій потенціал, і невідкладним став пошук прогресивніших організаційно-правових форм господарювання на селі. Не чекаючи відповідних кроків державної влади, яка у цьому відношенні була надміру консервативною, селяни почали самостійно шукати форми, які більше б відповідали їх розумінню колективної праці. Внаслідок цього сформувались спілки селян (селянські спілки), агрофірми, асоціації та інші типи агроформувань, які тією чи іншою мірою набували кооперативних рис, хоч кооперативами в їх сучасному розумінні ще не були. Вони створювалися в різних регіонах, різними людьми, з неоднаковим розумінням потреб майбутнього, організаційної і соціально-економічної суті новостворюваного. Однак в установчих документах про такі формування, які приймалися на місцях, з'являлися такі прогресивні елементи, як більша виробничо-господарська самостійність підприємств, недопущення втручання в їх діяльність сторонніх осіб чи організацій, переведення внутрігосподарських відносин на економічні засади, паювання майна тощо. Започаткувавшись у 90-х роках, цей процес продовжується і зараз.

Ще один приклад стосується реформування майнових відносин власності. На їх початковому етапі паювалися лише основні виробничі фонди³. Це був значний крок вперед, проте з часом виникла необхідність подальшого розвитку персоніфікації власності, визначення частки членів КСП у всьому майні підприємства, у всіх його активах, тобто також в обігових засобах, цінних паперах, майні міжгосподарських підприємств тощо.

¹ Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. - К.: ЗАТ "Нічлава", 1997. - С. 128-129.

² Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 20. - Ст. 272

³ Дем'яненко М. Про приватизацію власності в колгоспах // Економіка України. - 1992. - № 4. - С. 67-71.

Проте ці та інші явища не можна вважати прорахунками минулого. Оскільки вони були принципово новими, то знайти з першого разу оптимальне рішення було важко або й неможливо. Тому був обраний єдино правильний шлях - починати з невеликого, але прогресивного явища і поступово просуватися до досконаліших організаційно-правових форм та запроваджувати соціально-економічні механізми господарювання на прогресивніших засадах. Такий еволюційний процес дозволяє уникати грубих помилок і прорахунків. Тобто має місце явище, коли революційні за своєю соціально-економічною суттю перетворення здійснюються поступово, виважено, без соціальних ускладнень і потрясінь. Це винятково важливий аспект здійснення аграрної реформи, який до кінця ще не оцінено.

По-третє, під впливом певних політичних сил, які ревізували недавнє минуле виключно з негативних позицій, не вбачаючи в ньому жодних елементів, придатних до застосування в нових умовах, у багатьох випадках під гаслом реформи були спроби, по суті, знищити те, що могло б у модифікованій формі зберегти своє значення в нових умовах. Це підтверджується спробами нав'язати селянству тотальну деколективізацію і суцільну фермеризацію, до чого воно не було підготовлене. Та й потреби у цьому не було, бо це означало б революційний процес з усіма його негативними або й шкідливими наслідками. Стосовно цього академік І.І. Лукінов підкреслює, що масова фермеризація при відсутності належних інвестицій і технічних засобів, з одночасною ліквідацією державних і колективних господарств загрожує спадом національного виробництва високоякісного продовольства¹. З цих же міркувань без будь-яких об'єктивних причин змушені були припинити управлінську роботу або безпідставно, із суб'єктивних причин, були звільнені добре підготовлені керівники господарств, які, за переконанням певних політичних сил, служили "старій" системі. "Звільнення знаючого голови з підприємницькими здібностями, - доводить П. Зайдель, - може в такі складні часи у прямому розумінні обезголовити господарство і викликати повний

¹ Лукінов І.І. Регіональна економічна політика в умовах ринкової трансформації суспільства // Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання економічних процесів в Україні та Польщі. Наукові доповіді учасників VII українсько-польського наукового семінару (м. Одеса 15-20 вересня 1997р.) - Київ-Одеса-Варшава, 1997. - С. 29.

крах"¹. В процесі подальшого здійснення реформи це потрібно виправляти.

Подібні явища відбувалися у всіх виробничих і невиробничих сферах життя, але особливо були помітні в сільському господарстві, в основному, з двох причин. Перша з них - об'єктивна. Хоч на початку 90-х років сільське господарство України мало порівняно непогані (з огляду на той час) результати, за основними показниками воно почало відставати від господарств інших союзних республік. Зокрема, за даними наукових досліджень академіка В.В. Юрчишина, в 1986-1990 рр. Україна була єдиною із союзних республік європейської частини Союзу РСР, у якій виробництво сільськогосподарської продукції на душу населення становило менше однієї тисячі (986,3) карбованців, тоді як в інших союзних республіках цього регіону такий показник коливався від 1150,3 крб. у Латвійській - до 1412,6 крб. в Литовській союзних республіках. Від Білорусії за цим показником Україна відставала на 315,8 крб. В ній найнижчими були також енергоозброєність сільського господарства, оплата праці в галузі тощо². Розрахунки В.Я. Меселя-Веселяка та М.М. Федорова підтверджують, що у найсприятливіші за погодними умовами 1982-1985 рр. продуктивність праці у сільському господарстві України порівняно із передовими країнами світу була на порядок нижчою³. Це зумовлювало необхідність змін, які б прискорили подолання таких негативних явищ.

Друга причина - суб'єктивна. З багатьох обставин ще в радянські часи право керувати сільським господарством, давати селянам вказівки і поради, як їм краще господарювати, будувати своє життя, присвоїли собі багато тих, хто не мав відношення до галузі, відповідної освіти і практики роботи, а лише займав партійні чи адміністративні посади. Цим шляхом вже в роки самостійної України пішло багато молодих політиків, літераторів, журналістів, представників правоохоронних органів, інших соціальних груп населення, які, маючи про сільське господарство надто поверхневі уяву і знання, заробляли політичний капітал на його труднощах і бідах шляхом безпідставних закликів до руйнації

¹ Зайдель П. Внутрішня організація і управління сільськогосподарським підприємством, зацікавленість працівників, ринок праці і розвиток несільськогосподарських виробництв // Освоєння ринку і ринкових відносин в агропромисловому комплексі України (Матеріали українсько-німецького семінару економістів-аграрників, Київ, 15-22 жовтня 1991 р.) - К.: УкрІНТЕІ, 1992. - С. 231.

² Юрчишин В. Сільське господарство України в радянські часи (короткий огляд). - К., 1998. - С. 25-28.

³ Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 13.

всього без винятку минулого. Також, як наголошує академік М.В. Зубець, "у керівництві господарств з'явилося чимало випадкових людей, які нерідко ставлять і вирішують власні потреби"¹.

Під впливом цих та інших причин в організації сільського господарства втрачено чимало тих складових, які донедавна забезпечували успішне господарювання. Зокрема, зараз всі визнали, що в радянські часи Україна мала добре організовану й ефективно діючу систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації керівників та спеціалістів сільського господарства². Справа не змінюється від того, що готувалися ці керівники тією системою для своїх потреб. Більш важливим є те, що завдяки їй була сформована порівняно велика частина директорів радгоспів і голів колгоспів, які вміло керували підприємствами й господарствами, забезпечували їх ефективне функціонування, розвивали соціальну базу для потреб трудових колективів. Чимало з них продовжують успішно керувати сільськогосподарськими підприємствами в нових умовах або очолюють фермерські господарства. Завдяки саме таким керівникам, як зазначають В.В. Юрчишин та О.М. Бородіна, українське село ще тримається, а держава, хоч і небагата, без хліба не залишається³.

На жаль, тодішня система підготовки керівних кадрів для сільського господарства зараз втрачена, а така, яка відповідала б підвищеним вимогам до сучасних керівників, формується дуже повільно. Поряд з цим сучасна система підготовки спеціалістів для села має ряд недоліків і упущень⁴. Внаслідок цього багато нових керівників сільськогосподарських підприємств позбавлені можливості одержувати необхідну підготовку, поглиблювати свої знання, вивчати нові форми господарювання тощо. Навчання на короткострокових курсах не може дати глибоких знань теорії і практики. Якщо не вжити заходів щодо виправлення становища, це буде однією з причин надто повільного відродження сільськогосподарського виробництва. Подібних прикладів можна навести багато. В комплексі ці обставини зумовлюють значне погіршення соціально-економічного розвитку галузі. Більшість сільськогосподарських

¹ Зубець М.В. Наука підтримує нові ефективні форми господарювання // Економіка АПК. - 1992. - № 2. - С. 56.

² Бородіна О.М. До кадрового забезпечення аграрної реформи // Економіка АПК. - 1995. - № 2. - С. 69.

³ Юрчишин В.В., Бородіна О.М. Аграрна реформа і розв'язання невідкладних проблем кадрової політики // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 63.

⁴ Степаненко І.Х. Кадрові проблеми в аграрній сфері // Економіка АПК. - 1996. - № 1. - С. 50-51.

підприємств стали фактично банкрутами і не можуть забезпечити нормального процесу відтворення виробництва¹.

Певні деструктивні сили намагаються переконати громадськість у тому, що першопричиною кризових явищ в АПК є аграрна реформа². Проте такі погляди не мають під собою жодних підстав. Бо головне криється не в самій реформі, а в сукупності інших обставин, основними з яких є невміння владних структур організувати її здійснення та їх безвідповідальність за її результати³.

Вчені-аграрники Д.О. Мельничук, В.П. Галушко переконані, що "вихід з аграрної кризи, яку переживає сільське господарство України, можливий шляхом послідовного здійснення аграрної реформи, що передбачає широкий спектр заходів"⁴.

Вивчення загальних аспектів аграрної реформи спонукає до необхідності розгляду її суті і мети. З цього приводу останнім часом видано багато наукових праць, в тому числі монографій, в яких повно розглянуті найважливіші складові аграрної реформи, особливості її здійснення та інші важливі аспекти аграрного реформування. Проте не всі аспекти цієї проблеми розкриті достатньо повно, що пояснюється, на нашу думку, недостатньо повним визначенням суті аграрної реформи.

З цих міркувань виправданою слід вважати спробу розглянути визначення суті категорії "аграрна реформа". Єдиного загальноприйнятого визначення цієї категорії поки що не існує. Переважають, в основному, найбільш загальні визначення. Зокрема, В.В. Юрчишин і О.М. Онищенко визначають аграрну реформу як здійснення соціально-економічних перетворень в продовольчому секторі економіки і в першу чергу - в сільському господарстві, які можна розглядати загалом як найбільш суттєву складову сучасної аграрної політики⁵.

М.Й. Малік вважає, що суть завдання аграрної реформи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки країни і конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світовому ринку⁶.

¹ Радченко П.М. Підвищення ефективності виробництва в АПК в умовах переходу до ринку // Економіка АПК - 1999. - № 1. - С. 114.

² Саблук П.І. Потрібні нові форми господарювання // Урядовий кур'єр. - 1998. - 3 груд.

³ Онищенко О.М., Трегубчук В.М., Юрчишин В.В. Аграрні перетворення: здобутки і втрати // Віче. - 1998. - № 10. - С. 95-112.

⁴ Мельничук Д.О., Галушко В.П. Шляхи формування ринкової системи в сільському господарстві // Економіка АПК. - 1995. - № 10. - С. 19.

⁵ Юрчишин В.В., Онищенко О.М. Аграрна реформа: суть і особливості розвитку // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 191

⁶ Малік М.Й. Реформування власності і реструктуризація підприємств АПК // Економіка АПК. - 1998. - № 11. - С. 10.

За словами М.П. Сахацького, аграрна реформа - це сукупність всіх перетворень, що нині відбуваються в сільському господарстві¹.

Погоджуючись з такими визначеннями суті аграрної реформи, варто все ж доповнити їх питаннями її цільового призначення і визначальних засад здійснення. З огляду на доцільність повнішого розкриття соціально-економічної суті реформи, визначення доцільно доповнити найважливішими передумовами її здійснення. У такому разі аграрну реформу можна розглядати як чітко сформульовану, скоординовану за етапами і механізмами здійснення і підпорядковану стратегічній меті - єдності соціальних, економічних, організаційних і правових заходів, покликаних в кінцевому підсумку вивести продовольчий сектор на рівень найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн при обов'язковому забезпеченні стійкого і надійного підвищення рівня життя населення України.

Запропоноване визначення не претендує на повну вичерпність поняття. Воно лише вказує на необхідність розуміти реформу як певну сукупність реформаційних заходів, що мають чітко визначену стратегічну мету - відновити славу України як однієї з найважливіших житниць Європи і світу, вивести її на рівень, який відповідав би її природним і людським (мається на увазі історично відома хліборобська майстерність українських селян) можливостям. При цьому не нижчим, ніж в найбільш розвинутих країнах, має бути також життєвий рівень населення України. Основними передумовами досягнення цього можна вважати чітке обґрунтування кінцевої мети аграрної реформи, а також якомога повнішу і надійнішу координацію здійснення великої сукупності заходів, конкретних дій і механізмів її досягнення. Звичайно, все це має супроводжуватися достатньо високим рівнем організації й управління на всіх рівнях і етапах здійснення реформи.

З урахуванням викладених міркувань в Інституті аграрної економіки Української академії аграрних наук В.В. Юрчишиним та І.Ф. Баланюком² розроблена структурна модель аграрної реформи (рис. 1.1), яка уособлює в собі найважливіші організаційні і методологічні засади її суті. До них відносяться:

• *стратегічна спрямованість аграрних перетворень*, підпорядкована кінцевій меті реформи - забезпечити повне і незворо-

¹ Сахацький М.П. Аграрна реформа чи відродження? // Аграрний вісник Причорномор'я. Збірник наукових праць. Економічні науки. - Одеса, 1999. - Вип. 2. - С. 33.

² Юрчишин В.В., Баланюк І.Ф. Проблеми розвитку аграрних відносин // Економіка АПК. - 1997. - № 7. - С. 3-9.

Рис. 1.1. Організаційно-структурна модель аграрної реформи

тне задоволення внутрішніх потреб держави в продуктах харчування і вивести сільське господарство, весь аграрний сектор економіки на рівень, який не поступався б найбільш розвинутим у аграрному відношенні країнам;

- *єдність стратегічної мети, тактики і організації здійснення аграрної реформи.* Її об'єктивна необхідність зумовлюється тим, що чітко визначену стратегію не можна реалізовувати без відпрацювання тактики її здійснення і достатньо високого організаційного забезпечення, яке, крім інших складових, повинно передбачати обґрунтування етапів досягнення певних проміжних результатів;

- *розгляд реформи як єдності укрупнених функціональних блоків, кожний з яких, у свою чергу, об'єднує кілька підблоків чіткого цільового призначення.* Такими блоками є:

- * *власне аграрні перетворення, які в найбільш загальному сприйнятті розуміються як аграрна реформа, що включає в себе реформування земельних і майнових відносин власності, реорганізацію колективних та інших сільськогосподарських підприємств в організаційно-правові структури ринково-підприємницької суті, розвиток фермерства;*

- * *надійне правове забезпечення аграрної реформи як найважливіша передумова здійснення її виключно в межах чинного законодавства;*

- * *вирішення макроекономічних проблем аграрних перетворень, без чого інші складові не зможуть повністю розкрити свої потенційні можливості;*

- * *здійснення великої низки забезпечуючих заходів (забезпечуючий блок).* Ці заходи є забезпечуючими відносно першого блоку (власне аграрних перетворень) і повинні реформуватися відповідно до його вимог. З певною умовністю забезпечуючими можна назвати також правовий і макроекономічний блоки, оскільки їх суть, механізми і організація здійснення повинні підпорядковуватися якомога кращому й ефективнішому здійсненню реформаційних процесів і змін безпосередньо в сільському господарстві;

- * *обов'язковий розгляд проблем пореформеного розвитку як безпосередньої складової аграрної реформи.* Реформування аграрних відносин забезпечить успіх лише за умови, якщо найперші кроки реформи оцінюватимуться з огляду на те, як вони проявлятимуться на наступних етапах, після завершення власне аграрних перетворень. На цьому етапі діятимуть всі складові, що

мали місце при здійсненні реформи. Різниця полягатиме лише в наступному: якщо на попередньому етапі їх основне призначення полягало в забезпеченні ефективного здійснення власне реформи, то на пореформеному етапі вони діятимуть безпосередньо на кінцевий результат реформи;

* *комплексне і узгоджене в часі здійснення всіх складових аграрної реформи.* Акцент на необхідності розгляду реформи як сукупної дії визначених та прояву можливих інших її складових у комплексі дуже важливий, бо, як показує практика, недооцінка хоча б одного з реформаційних елементів гальмує й обмежує аграрну реформу, знижує її результативність. В Україні в даний час, як наголошує О.М. Царенко, відсутня комплексність у сільськогосподарській політиці¹. У зв'язку з цим комплексність в організації здійснення аграрної реформи необхідно розглядати як одну з найважливіших передумов її ефективності.

З погляду комплексного дослідження аграрних перетворень, важливе значення має опрацювання їх змісту і складових щодо сучасного етапу П.Т. Саблуком². Він визначив, умовно кажучи, "десять заповідей", які дають достатньо повне уявлення щодо складу аграрних перетворень, їх соціально-економічної та організаційної суті. Вони збагачують реформування аграрних відносин не лише з погляду методології, але й з позицій його проведення, що підтверджується практикою впровадження цих розробок у виробництво.

Як зазначалося вище, аграрна реформа не може здійснюватися безвідносно до реформування економіки країни в цілому. Як складова реформування народногосподарського комплексу країни, аграрна реформа перебуває під постійним впливом інших його складових і сама певною мірою впливає на них³. Рівень і глибина такого впливу неоднакові:

- в одних випадках - це безпосередній вплив, в інших - непрямий, опосередкований;
- в одних випадках зміни, що відбуваються у сільському господарстві, мають визначальне значення для інших галузей, в інших - такий вплив істотно менший;
- ще в одних випадках реформа в аграрному секторі діє на

¹ Царенко О.М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахуванням екологічного фактора // Економіка АПК. - 1998. - № 10. - С. 54.

² Саблук П.Т. Зміст і складові аграрних перетворень. Стан їх проведення. - К., 1998. - 22 с.

³ Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа - зрушення і проблеми // Економіка АПК. - 1997. - № 4-5. - С. 3.

інші галузі як своєрідний прискорювач, в інших - її вплив не обов'язково проявляється. Розглянемо ці та деякі інші аспекти аграрної реформи детальніше.

Одне з найважливіших місць серед них займає положення про те, як розглядати аграрну реформу - звужено, як реформування безпосередньо сільськогосподарського виробництва, чи в розумінні реформування агропродовольчого комплексу в цілому з усіма його блоками - ресурсозабезпечуючим, безпосередньо сільськогосподарським і заготівельно-переробно-збутовим.

З погляду комплексного розгляду проблеми, виправдано було б вивчати, аналізувати аграрну реформу в її широкому розумінні, як реформування всього агропромислового блоку економіки. Не виключено, що саме це мав на увазі І.І. Лукінов, який, наскільки відомо, вперше ввів у аграрну теорію категорію "агропромислова політика"¹. Таке нововведення є достатньо вмотивованим, оскільки загальноживана категорія "аграрна політика" більше орієнтує на безпосередньо сільськогосподарський сектор, ніж на агропромисловий комплекс в цілому. Можливо, що у цього відомого вченого були й інші вихідні міркування, але сам факт появи нової категорії "агропромислова політика" дає підстави для висновку, що розгляд аграрної реформи в її агропромисловому контексті міг би (може) бути виправданим.

Проте в даному випадку категорія аграрної реформи стосуватиметься виключно сільського господарства. Тому, аналізуючи аграрну реформу як складову реформування економіки, обмежимося переважно її сільськогосподарськими аспектами. Розгляд проблеми у її ширшому розумінні - справа майбутнього.

Щодо безпосереднього чи опосередкованого впливу аграрної реформи, її глибини і ефективності на інші складові економіки очевидним є наступне. Найбільший вплив реформування сільського господарства справляє на галузі третього блоку АПК, які займаються заготівлями, переробкою та реалізацією продукції сільського господарства і продуктів її переробки. Він (вплив) настільки великий, що саме існування цих галузей безпосередньо залежить від рівня розвитку основної галузі АПК - сільського господарства. Якщо умовно припустити, що ця галузь припинила б своє виробництво, всі споріднені з нею галузі занепали б або почали працювати з імпортованою продукцією, що було б не вигідним для них

¹ Лукінов І.І. Агропромислова політика в макроекономічних пріоритетах // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 47.

самих і для держави в цілому. І навпаки - ефективний розвиток сільськогосподарського виробництва є найважливішою запорукою ефективного функціонування заготівельного і переробного блоків продовольчого сектора економіки.

Логічно припустити, що ці галузі повинні бути зацікавлені у високопродуктивному розвитку сільського господарства і своєю діяльністю сприяти цьому, бо це вигідно для них. Насправді ж в сучасних умовах переважає зворотнє: переробні підприємства приймають від сільськогосподарських продукцію за цінами, нижчими від витрат виробництва¹. Своєю економічною політикою щодо постачальників сільськогосподарської сировини переробні підприємства ставлять їх у становище, за якого інтерес нарощувати або хоч би підтримувати досягнутий рівень виробництва сировини знижується настільки, що вони зменшують або взагалі припиняють її виробництво. Врешті-решт від цього програють самі переробні підприємства, зменшуючи обсяги виробництва готової продукції і звільняючи робітників або навіть припиняючи своє функціонування.

Подібна ситуація спостерігається також у відносинах сільського господарства з першим - ресурсозабезпечуючим блоком АПК. Користуючись тим, що державна влада не регулює економічні відносини, підприємства, що виробляють промислові товари для сільського господарства, перебуваючи в скрутному економічному становищі, намагаються виправити його за рахунок сільськогосподарських підприємств шляхом підвищення цін на власну продукцію, темпи росту якої в кілька разів перевищують темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію. Зокрема, П.Т. Саблук та В.Я. Месель-Веселяк доводять, що коли в 1996 р. порівняно з 1990 р. індекс цін на сільськогосподарську продукцію зріс у 55,5 тис. разів, то на промислову продукцію, яка споживалася сільським господарством, - у 287,9 тис. разів, тобто в 5,2 рази більше², що стало чи не найважливішою причиною економічного зубожіння сільськогосподарського виробництва. "Проблема паритетності цін, - підкреслює В.Г. Андрійчук, - є однією з найважливіших народногосподарських проблем, яка повинна бути в центрі аграрної політики держави"³.

¹ Шпичак О.М. Проблеми ціноутворення АПК України в умовах формування ринкових відносин // Економіка АПК. - 1995. - № 10. - С. 26.

² Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа - зрушення і проблеми // Економіка АПК. - 1997. - № 4-5. - С. 4.

³ Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. - К.: ІЗМН, 1996. - С. 446.

Ігнорування паритету цін між сільським господарством і промисловістю, ухилення від його розв'язання, як справедливо наголошує С.П. Максим'юк, може завершитися дорожнечою продовольчих товарів на внутрішньому ринку, а також банкрутством господарств, що в кінцевому результаті призведе до соціальної і політичної напруги¹. Досвід найбільш розвинутих країн підтверджує, що ціни на товари формуються в результаті спільної дії ринкових законів і урядових програм².

Отже, поки інтересам аграрних перетворень не буде підпорядковане функціонування першого і третього блоків АПК, реформа не виправдає надій, що на неї покладаються. З цих міркувань аграрну реформу можна розглядати як своєрідний прискорювач радикальних змін у всій системі агропромислового комплексу.

1.2. Науково-методологічні аспекти сучасного аграрного реформування

Однією з найважливіших заporук вирішення стратегічних проблем і завдань, як свідчить світовий досвід, є завчасне (своєчасне) опрацювання всебічно обґрунтованих засад їх суті, цільового призначення, сукупності заходів щодо організації і механізмів їх практичної реалізації. Це не означає, що з самого початку можна передбачити всі ситуації. Це не тільки неможливо, але й не завжди доцільно, оскільки будь-яке техніко-технологічне чи організаційно-економічне рішення, прийняте зараз, через певний час може виявитися не найкращим. Адже можуть змінитися умови роботи, будуть знайдені кращі організаційні чи будь-які інші підходи, до керівництва приходитимуть нові люди з власним баченням вирішення питань. Тому при розв'язанні великомасштабних завдань немає потреби передбачати все до деталей. Тим більше - на віддалену перспективу.

Але обов'язково слід опрацьовувати *принципові вихідні положення, які повинні зберігати свою визначальну сутність на всіх етапах досягнення кінцевої мети.* Умовно кажучи, їх при-

¹ Максим'юк С.П. Швидше завершити пошуки ефективних шляхів і методів реформування на селі (виклад матеріалів Всеукраїнської наради з питань агропромислового комплексу) // Економіка АПК. - 1997. - № 3. - С. 15.

² Пасхавер Б.Й. Ціноутворення в продовольчому комплексі // Економіка АПК. - 1996. - № 10. - С. 60.

значення - вказувати шлях до неї при будь-яких ситуаційних змінах. Крім того, ці визначальні засади у своїй основі повинні бути обов'язковими для дотримання кожним новим урядом чи іншими керівними інстанціями, покликаними забезпечити вирішення таких завдань і проблем. Вони вже матимуть стратегічні орієнтири і з самого початку зможуть зосереджувати увагу на тому, як краще досягти кінцевих завдань у конкретних умовах відповідно до власного бачення. Зміняться умови - мають змінюватися характер і механізми вирішення проблеми. Проте за будь-яких обставин все має підпорядковуватися дотриманню визначальних засад, покладених в основу вирішення аграрних перетворень.

Стосовно аграрної реформи до таких визначальних методологічних засад можна віднести:

- відповідність цільової спрямованості реформи стратегічним політичним і соціально-економічним завданням становлення державності України, побудови в ній нового суспільно-політичного устрою;

- узгодженість реформаційних змін в аграрному секторі з найближчими, оглядовими і стратегічними завданнями реформування економіки в цілому;

- соціальна спрямованість реформи, найважливішою суттю якої має бути підпорядкованість її інтересам селян;

- економічна підтримка реформаційних змін з боку держави з метою прискорення і поглиблення відповідних процесів;

- чітке визначення кінцевої мети реформи, етапів і тактики її досягнення;

- своєчасне забезпечення аграрної реформи надійною законодавчою базою, сукупністю необхідних нормативно-правових актів і положень;

- розгляд реформи як складного, багатоаспектного соціально-економічного явища, серцевиною якого є реформування земельних і майнових відносин власності й освоєння прогресивних форм господарювання;

- комплексна реалізація всіх елементів (складових) аграрної реформи, доповнювана своєчасністю, узгодженістю в часі і достатньо високим якісним та надійним рівнем здійснення кожного з таких елементів;

- обов'язковість передбачення найближчих, оглядових, а також стратегічних соціально-економічних результатів аграрної реформи;

- створення сприятливих для ефективного здійснення реформи макроекономічних передумов;

- здійснення безперервного і надійного моніторингу реформи з обов'язковим об'єктивним аналізом її проходження і внесенням необхідних коректив;

- узгодженість управління аграрною реформою на всіх рівнях державної влади і безпосередньо в первинних ланках аграрного виробництва;

- надійне кадрове і організаційно-технічне забезпечення реформи;

- розгляд в єдності власне реформування та пореформеного розвитку створених у процесі її здійснення нових агроформувань.

Кожне з цих положень є комплексним, охоплює певну сукупність організаційних, економічних і соціальних складових, які доповнюють одна одну і являють собою єдине ціле. На цій основі формується ще одна винятково важлива методологічна підвалина аграрної реформи - *необхідність її розгляду як єдиної соціально-економічної системи з двома найважливішими підсистемами - відповідними науковими поглядами - з одного боку і адекватними їм практичними справами - з іншого*. Зараз уже достатньо підстав для висновку, що недотримання саме такого розгляду аграрної реформи і підходів до її здійснення є узагальнюючою причиною великих прорахунків і недоліків в організації її здійснення та їх якісних наслідків - затягування строків з одержанням очікуваної соціально-економічної віддачі.

Розглянемо означені вище методологічні засади аграрної реформи детальніше.

Відповідність реформи політичним і соціально-економічним завданням становлення державності України. Здійснювані нині заходи мають оцінюватися, в першу чергу, з позицій їх впливу на формування державності України, відповідності завданням, які вирішують найвищі органи влади.

Особливе місце в системі таких заходів належить рівню розвитку сільського господарства в цілому і здійсненню аграрної реформи зокрема. Її вмiла та ефективна реалізація має розглядатися як найважливіша передумова вирішення кількох важливих проблем, які безпосередньо або опосередковано впливають на темпи і глибину розвитку державотворчих процесів. Найважливішими з них є:

- надійне продовольче забезпечення країни, що важливо з погляду не лише задоволення потреб у продуктах харчування,

але й гарантування продовольчої безпеки країни. "Продовольче забезпечення, - зазначають В.І. Бойко, В.В. Лазня, І.В. Лазня, - є першочерговою проблемою безпеки кожної держави, зокрема й України"¹. З огляду на це можна стверджувати, що сучасна аграрна реформа виходить за межі загальноприйнятого розуміння її суті і має два найважливіших завдання: створити в країні надійний продовольчий достаток, а в єдності з військово-оборонним комплексом - гарантувати її політичну і територіальну недоторканість і цілісність;

- формування і підтримання в країні сприятливої для її розвитку соціально-психологічної обстановки. Адже очевидно, що однією з першопричин недостатньої політичної і економічної стабільності в Україні є незадовільний розвиток аграрного сектора економіки. Безперечним є також те, що ефективніше здійснення аграрної реформи не лише економічно збагачувало б країну, але й забезпечувало б стабільнішу соціально-психологічну і політичну ситуацію, що у свою чергу працювало б на економічне зростання;

- успішне здійснення реформи слід розглядати як одну з найважливіших передумов побудови нового суспільно-політичного ладу не лише на селі, але й в країні в цілому. Поки що з різних причин про необхідність такого формування мова майже не веде-ться, зокрема й тому, що його політична суть ще не окреслена. Але безсумнівно, що його неминучість стає все більше очевидною. Ця проблема, на нашу думку, на сучасному етапі найповніше розкрита в поглядах академіка НАНУ О. Ониценка і академіка УААН В. Юрчишина².

Цим не вичерпується політична суть здійснюваних аграрних перетворень. Але й викладеного достатньо для висновку про необхідність повнішого врахування в процесі здійснення реформи її політичних аспектів і можливостей.

Узгодженість мети, завдань і механізмів здійснення реформи в аграрній сфері й економіці в цілому. Звичайно, в реформуванні кожної галузі є свої конкретні завдання і особливості. Проте реформи в кожній з них не відбуваються ізольовано. Насамперед це стосується споріднених, взаємозалежних галузей. Дуже важливо, щоб ці процеси відбувалися одночасно, узгоджено

¹ Бойко В.І., Лазня В.В., Лазня І.В. Формування ринків продовольства // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 569.

² Онищенко О., Юрчишин В. Соціально-економічна реформа: тільки шлях до ринку чи й побудова нового суспільного ладу? // Економіка України. - 1994. - № 3. - С. 18-28.

і враховували взаємні інтереси. Однак синхронності в реформуванні різних галузей АПК поки що не спостерігається. І не лише тому, що в реформаційних перетвореннях сільське господарство було першим серед інших галузей агропродовольчої сфери економіки і в цьому відношенні воно порівняно з ними просунулося далі. Найважливіше те, що у зв'язку з недостатньою регульованістю державою процесів приватизації і економічних відносин між галузями АПК переробні підприємства в процесі реформування вирішують свої справи значною мірою за рахунок сільського господарства. Товаровиробники сільськогосподарської сировини знаходяться в конкурентному, а переробні підприємства - в монополізованому середовищі¹. Це стало однією з причин надзвичайно складного фінансово-економічного становища, в якому опинилися сільськогосподарські підприємства - незалежно від того, пройшли вони процес реформування чи ні. Тому виникає потреба, як доводить В.Г. Андрійчук, у розробці механізму інтеграції сільськогосподарських і агропереробних підприємств, який би нейтралізував фактор монополізації². Це повною мірою стосується також відносин між сільським господарством і ресурсопостачаючими галузями, які склалися також не на користь сільського господарства³.

Отже, недостатню узгодженість реформування промислових галузей з відповідними процесами в сільському господарстві слід вважати однією з найважливіших причин того, що реформа в агропромисловому секторі та її соціально-економічні результати поки що не відповідають можливостям всього АПК і потребам держави. Рівень розвитку інфраструктури, яка створює матеріальні передумови здійснення всіх етапів виробництва продовольчої продукції, не відповідає ступеню розвитку основного виробництва комплексу, що в результаті гальмує входження агропромислового комплексу в ринок⁴. Повнішу узгодженість відповідних процесів, особливо щодо відпрацювання ефективніших економічних механізмів міжгалузевих відносин, можна віднести до найважливіших чинників подальшого поглиблення й підвищення ефективності аграрних перетворень.

¹ Шпичак О.М. Економічні відносини виробників сільськогосподарської продукції із заготівельними та переробними підприємствами в умовах інфляції // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 47.

² Андрійчук В.Г. Економічна реформа в АПК: подальші кроки // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 67.

³ Крисальний О.В., Більський В.Г., Гусев В.В. Радикалізація аграрної політики в Україні // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 3-9.

⁴ Борщевський П.П., Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК та шляхи її розвитку // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 20-21.

Методологічне положення щодо *соціальної спрямованості реформи* повинно охоплювати кілька аспектів.

По-перше, реформа має здійснюватися насамперед в інтересах селян, які якнайбільше мають бути зацікавлені в ній і повинні одержати від неї найбільшу віддачу¹. Свого часу вони найбільше постраждали від неспровокованих ними антиселянських дій колишньої партійної верхівки, яка насильно забрала в них землю або змусила “добровільно” передати її в колективне користування, фактично позбавивши права власності на неї. Реформа відновлює історичну соціальну справедливість.

По-друге, однією з найбільших вимог до реформи було і є недопущення погіршення соціального захисту селян порівняно з тим, який вони мали в колективних господарствах. Проте досягти цього вдається не завжди, навіть навпаки - в більшості випадків він погіршився. Але вина в цьому не реформи як такої, а виключно, як уже зазначалося вище, невмілої організації її проведення з боку державної влади.

По-третє, соціальна спрямованість реформи передбачає якщо не примноження, то хоча б недопущення погіршення соціальної інфраструктури на селі. “При здійсненні аграрної реформи, - зазначає академік О.А. Бугуцький, - важливо не допустити згорання на селі соціальної сфери, створеної сільськогосподарськими підприємствами”². Не все тут залежить безпосередньо від селян і сільськогосподарських підприємств, бо з незалежних від них причин їх можливості стосовно цього обмежені. Тому відповідальність за розвиток соціальної сфери на селі повинна взяти на себе державна влада, найперше в особі її місцевих органів. З цією метою необхідне пільгове оподаткування і кредитування підприємств, що розвивають соціальну сферу, спрямування на соціальні потреби села бюджетних коштів, створення при місцевих органах самоврядування обслуговуючих організаційно-правових структур³.

Економічна підтримка реформи державою. За своєю соціально-економічною суттю, організацією і механізмами аграрна реформа - це складний і довготривалий процес, який не гарантує негайної віддачі. Це лише одна з причин ускладнень, що мають місце при її здійсненні. Їх можна уникнути за умови, якби держа-

¹ Лукинов І., Шепотько Л. Про національну програму відродження села // Економіка України. - 1994. - № 6. - С. 14-16.

² Бугуцький О.А. Соціальні аспекти аграрної політики // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 446.

³ Там само. - С. 446.

вна влада, проголосивши курс на аграрну реформу, підтримала її економічно¹ - шляхом встановлення цінового паритету на сільськогосподарську продукцію і промислові товари, що надходять у галузь², реструктуризації боргів реорганізованих підприємств, зниження податкового тиску, пільгового (на більш прийнятних для селян банківських ставках) кредитування і оподаткування створюваних в процесі реформи нових агроформувань³ тощо. Проте з багатьох причин (недооцінки такого заходу, обмеженості фінансових і матеріальних можливостей держави тощо) цього не було зроблено. Це не заохочувало до здійснення реформи, особливо до того, доки не почалася передача землі у власність колективам сільськогосподарських підприємств. Тобто соціальний (соціально-політичний) акт значно прискорив реформаційні перетворення, але якби вони були доповнені хоча б частковими економічними заходами, їх практичне здійснення відбувалось би швидше і ефективніше. Відсутність економічної підтримки реформи довго залишалася найбільшим прорахунком державної влади щодо її організації. Однією з основних причин, які зумовили нинішню кризову ситуацію в агропромисловому виробництві України, як підкреслює О. В. Крисальний, є помилкове спрямування економічної політики на ліберально-монетаристське формування ринку, на необґрунтоване послаблення державного регулювання суспільного виробництва, на втрату державного управління агропромислового комплексу в перехідний період до ринкової економіки⁴. Лише у 1998 р. здійснені державні кроки щодо такої підтримки: часткова реструктуризація боргів⁵, введення фіксованого сільськогосподарського податку⁶, запровадження податкових канікул, запуск нових механізмів використання ПДВ на тваринницьку та іншу сільськогосподарську продукцію, бюджетне фінансування програм селекції, лізингового фонду, зниження цін на мінеральні добрива, засоби за-

¹ Лукінов І. І. Ефективно реформувати агропродовольчу сферу // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 4-5.

² Шпичак О. М. Принципи ціноутворення в АПК при переході до ринкової економіки // Економіка АПК. - 1995. - № 3. - С. 3.

³ Положенко Д. В. Фінансово-кредитний механізм: проблеми та їх вирішення // Економіка АПК. - 1996. - № 10-11. - С. 27-34.

⁴ Крисальний О. В. Подолання кризових явищ та напрями розвитку агропромислового виробництва України // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 60.

⁵ Указ Президента України "Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості платників податків - сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів (комбінатів) за станом на 1 січня 1998 року" // Урядовий кур'єр. - 1998. - 20 черв.

⁶ Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок" // Урядовий кур'єр. - 1999. - 6 січ.

хисту рослин, електроенергію, тарифів на залізничні перевезення¹. Але і цього ще недостатньо для швидкого виправлення становища. Бо результати від реалізації цих нововведень більше сприятимуть відновленню втраченого, ніж розширеному відтворенню.

Обґрунтування кінцевої мети реформи, етапів і тактики її здійснення має своїм завданням початково визначити, чого в процесі реформи маємо досягти, в якій послідовності і яким тактичним схемам слід віддати перевагу. Це один із організаційно-методологічних елементів, не реалізованих щонайменшою мірою не лише із започаткуванням реформи, але й зараз. Окремі виступи керівників держави, наукові публікації з цього приводу хоч і дають певні відповіді на ці питання, але не відображають єдиних поглядів на них. Такі вихідні позиції слід було б викласти в спеціальному урядовому документі, який би проголошував курс держави на здійснення аграрної реформи. Проте такого документа не приймалося². Голова Верховної Ради України О.М. Ткаченко на початку 1999 р. наголосив, що вищій владі "треба зробити рішучий крок у виробленні державної аграрної політики України"³. У зв'язку з цим у керівників і спеціалістів управлінських органів різних рівнів формується надміру індивідуалізоване розуміння суті, мети і механізмів здійснення реформи, не кожне з яких може бути віднесене до найкращих. А якщо певні узагальнення й мають місце, то вони переважно констатують те, що вже відбулося або відбувається без їх своєчасного передбачення.

Це повною мірою стосується також проблеми тактики здійснення аграрної реформи. Прийнято вважати, що зараз відбувається третій етап реформи - реорганізація недержавних сільськогосподарських підприємств в організаційно-правові структури ринково-підприємницького типу. Але стосовно нього, як і перших двох етапів реформи - паювання майна і землі, тактика його реалізації повністю не відпрацьована, відповідні процеси відбуваються переважно стихійно і недостатньо цілеспрямовано. Слід констатувати той факт, як зазначають П.Т. Саблук⁴, О.М. Онищенко,

¹ Кучма Л.Д. Люди повинні бути господарями на своїй землі // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 6-7.

² Білик Ю. Нова аграрна політика-основа подолання кризи в АПК // Економіка України. - 1999. - № 8. - С. 55.

³ Ткаченко О.М. Село - коликса України // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 18.

⁴ Саблук П.Т. Напрями вдосконалення аграрної реформи // Вісник аграрної науки. - 1998. - № 7. - С. 64.

В.В. Юрчишин¹, Л.В. Романова², що паювання колективного майна у більшості випадків проводилось формально, без роз'яснення значення цього процесу для селян. Тому помітних змін у психології селян не відбулося, а це, в свою чергу, не привело до активної їх участі у діяльності колективних господарств. Продовжуючи цю думку, І.І. Лукінов обґрунтовує, що реформування сільськогосподарських підприємств шляхом паювання майна і землі не принесло очікуваного сплеску мотивації праці і підприємництва³. Важлива в цьому відношенні позиція обласних і районних державних адміністрацій. З огляду на це важливо, як підкреслюють В.В. Юрчишин⁴, М.Й. Малік⁵, відпрацювати етапність і тактику дій щодо післяреорганізаційного етапу створених у процесі реформи нових організаційно-правових структур.

Деяко крапці справи з *правовим забезпеченням реформи*, хоча й тут мають місце певні проблеми: несвочасне прийняття ряду важливих законодавчих документів⁶, існування законодавчих актів і Указів Президента України, що суперечать один одному і призводять до порушення прав окремих громадян⁷. Але діючи, хоч не у всьому досконалі, Закони України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", "Про селянське (фермерське) господарство", Земельний кодекс України, низка Указів Президента України щодо реформування земельних відносин та інші нормативно-правові акти дають можливість здійснювати реформу в правовому полі. Винятково важливим є те, що врахування законодавчих вимог дедалі більше утверджується як обов'язкова складова аграрних реформ. Привертати увагу до цього спонукає та обставина, що на початкових етапах реформи через відсутність нормативно-правової бази ряд питань іноді вирішувався без достатніх правових обґрунтувань. Тому винятково важливо - ство-

¹ Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Формування підприємницьких структур в аграрній сфері України // Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання економічних процесів в Україні та Польщі. Наукові доповіді учасників VII українсько-польського наукового семінару (м. Одеса 15-20 вересня 1997 р.) - Київ-Одеса-Варшава, 1997. - С. 37.

² Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. - К.: ІАЕ, 1997. - С. 141.

³ Лукінов І.І. Ефективно реформувати агропродовольчу сферу // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 8.

⁴ Юрчишин В.В. Післяприватизаційний розвиток сільськогосподарських підприємств і його проблеми // Економіка АПК. - 1995. - № 10. - С. 22-25.

⁵ Малік М.Й. Відносини власності та розвиток підприємницьких структур в АПК // Економіка АПК. - 1998. - № 3. - С. 18.

⁶ Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Аграрна реформа: деякі підсумки і проблеми розвитку // Економіка АПК. - 1996. - № 2. - С. 23.

⁷ Новаковський Л.Я. Земельна реформа в Україні // Урядовий кур'єр. - 1999. - 30 бер.

рити необхідні передумови, за яких надійне правове забезпечення аграрної реформи належало б до визначальних засад її ефективного здійснення.

З методологічних позицій виняткове значення має також *комплексне вирішення всіх складових реформи*: паювання майна, передачі у власність земельних ділянок або прав на них у вигляді земельних сертифікатів, реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств у більш прогресивні організаційно-правові структури, що до недавнього часу досягалося не скрізь і не завжди. На початкових етапах таке становище було виправданим, бо спочатку треба було усвідомити, що собою являє реформа, а вже потім починати її реалізацію. У зв'язку з відсутністю в перші роки незалежної України досвіду соціально-економічного реформування обирався найлегший і найпростіший шлях. Це було паювання майна, яке започаткувало приватизацію членами колгоспів колективного надбання, створеного кількома їх поколіннями. Наприкінці 80-х - на початку 90-х років ці процеси сприймалися далеко не всіма не тільки науковцями та урядовцями, але й селянами, заради яких вони проводилися. По суті, паювання майна колгоспів, офіційно утверджене в 1992 році в Законі України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", поклало початок розвитку приватної власності в недержавному секторі сільського господарства. На нашу думку, це явище поки що недооцінене, хоча з погляду історії аграрної реформи воно заслуговує більшої уваги та узагальнення.

Невдовзі були закладені основи комплексного вирішення проблем аграрної реформи. Оскільки законодавчих положень з цього приводу не було, на місцях стихійно почали проявлятися елементи паювання землі і перетворення колгоспів у нові організаційно-правові форми - селянські спілки, агрофірми тощо. Цей процес поступово набував поширення і особливо активно почав проявлятися після прийняття Указу Президента України від 10 жовтня 1994 р. "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", згідно з яким закладено основи приватизації земельних паїв, а також відкрито ширший простір для організаційно-правової реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств.

Все це зумовило обставини, за яких, особливо у 1997 р., в сільському господарстві активізувалося комплексне реформування. Передовий досвід економічних реформ на селі, як наголошує

І.І. Яковець, дає реальну віддачу від приватизації тоді, коли одночасно із здійсненням паювання майна і землі вдало обирається нова господарська структура із вмілим, здібним керівником¹. Хоч і за цих умов комплексність досягається не завжди, але є підстави стверджувати, що аграрний сектор вступив у реформаційну фазу, яка забезпечить більший успіх.

Однією із найскладніших проблем методологічних підвалин реформування аграрних відносин є *прогнозування його соціально-економічних наслідків*. Це зовсім нова проблема, оскільки ні в Радянському Союзі, ні в Україні не було напрацьовано науково-прикладних засад соціально-економічного прогнозування². А це винятково важливо хоча б тому, що при вирішенні складних довгострокових і багатоаспектних проблем недооцінка завчасного (своєчасного) визначення майбутніх результатів може зумовити непередбачувані, в тому числі небажані ситуації в ближчому чи більш віддаленому майбутньому.

Проте поки що навіть початкові науково-методологічні основи прогнозування результатів соціально-економічних процесів стосовно сільського господарства відсутні. Вивчення такої проблеми започатковано в Інституті аграрної економіки (В. Юрчишин, С. Шолудченко), але це лише початок, який не дає чіткої відповіді на питання, що чекає не лише галузь в цілому, а й окреме підприємство після реформування. Та вже те, що на цю важливу проблему почали звертати увагу, дає підстави сподіватись на обнадійливі для науки і практики результати. Вже в недалекому майбутньому має стати правилом те, що соціально-економічне дослідження не зможе вважатися закінченим, якщо воно не буде підтвержене соціально-економічними результатами, незалежно від того, якими вони будуть - позитивними (обнадійливими) чи такими, що не забезпечать успіху.

Серед інших методологічних підходів щодо ефективного здійснення аграрної реформи винятково важливими є наступні:

- *здійснення єдиної управлінської політики щодо реформи, узгодженої по вертикалі*: від законодавчого рівня - через виконавчу владу - регіональні органи - безпосередньо до підприємств. "Сама по собі ринкова стихія, - підкреслює І.І. Лукінов, - без чіткого управління на всіх рівнях вертикальної ієрархії і горизон-

¹ Яковець І.І. Економічна оцінка ресурсного потенціалу спиртопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК. - 1998. - № 10. - С. 62.

² Юрчишин В.В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 36.

тальних зв'язків, без науково обгрунтованих планів здійснення аграрної реформи і технічних проектів побудови сучасної агропродовольчої сфери, без ефективної дії банківської та фінансової системи, всієї інфраструктури до прогресивних зрушень не приведе"¹.

Звичайно, функції цих рівнів у реформаційному процесі будуть різні, але їх має об'єднувати спільне: як реалізувати їх так, щоб одержати якомога вищий соціально-економічний ефект, а кожний попередній етап (захід) - оцінювати з позицій прояву його на близьких і більш віддалених етапах;

• *вміле поєднання макро- і мікрочинників*, що супроводжують реформу. Саме недоліки в державному макроекономічному регулюванні, як доводить Й.С. Завадський, стали першопричиною спаду виробництва і економічної кризи². Немає підстав протиставляти макрочинники (ціни, податки, кредити) чинникам, що діятимуть на базовому, господарському рівні (організація, управління тощо). Єдино правильно виходити з того, що вони мають діяти сукупно і підпорядковуватися кінцевій меті реформи. І все ж потрібно визнати, що на сучасному етапі розвитку визначальними є макрочинники: без їх ефективної дії інші складові аграрної реформи не зможуть найповніше виявити себе. Поряд з цим, як зазначає І.І. Лукинов, цінова, податкова і фінансово-кредитна політика держави перетворилася з активного стимулятора проведення аграрної реформи в могутню руйнівну силу виробничого і ринкового потенціалу;³

• *постійне, безперервне і надійне відслідковування реформаційних процесів та явищ (моніторинг реформи)*, що дозволить мати своєчасну об'єктивну, і тому надійну, інформацію про хід реформи, її позитивні та негативні (стримуючі) ознаки і особливості⁴. Їх неупереджений аналіз дасть можливість опрацювати шляхи і можливості розвитку перших й обмежити або повністю подолати ті, які перешкоджають використанню всього позитивного, що дає аграрна реформа. На основі результатів моніторингу включається механізм коригування та стабілізації аграрної реформи⁵;

¹ Лукинов І.І. Ефективно реформувати агропродовольчу сферу // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 5.

² Завадський Й.С. Державне регулювання економіки АПК // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 70.

³ Лукинов І.І. Регулюючі ринкові і державні механізми в агробізнесі України // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 48.

⁴ Точилін В.О., Осташко Т.О. Принципи моніторингу та оцінки програми ринкових перетворень // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 36-41.

⁵ Романова Л.В. Державне регулювання приватизації в аграрному секторі // Економіка АПК. - 1994. - № 2-3. - С. 8-13.

• *надійне кадрове (кадрово-управлінське) забезпечення реформи.* Теза про визначальну роль кадрів у вирішенні будь-якої складної проблеми (аграрна реформа належить саме до таких) не лише не втрачає, але й набуває підвищеного значення у процесі здійснення аграрних перетворень. «Найважливішою передумовою цього, - зазначає В.В. Юрчишин, - має стати формування кадрово-управлінської вертикалі в ланці “державна - регіон - місцевий рівень - сільське поселення - підприємство”»¹. Це зумовлюється новизною реформи, відсутністю досвіду здійснення подібних великомасштабних завдань, необхідністю діяти при її здійсненні на засадах випередження тощо. Це під силу лише найбільш підготовленим керівникам і спеціалістам усіх рівнів². Аналіз підтверджує, як в одних і тих же випадках прогресивні засади реформи проявляються в позитивних соціально-економічних результатах або, навпаки, у втраті їх потенційних можливостей. Все залежить від того, кому доручено здійснювати реформу і як забезпечується її здійснення. Проте, як доводить Й.С. Завадський, за останні роки “на всіх рівнях ієрархічної системи має місце зниження відповідальності службових осіб, під виглядом демократизації суспільного життя послабився контроль за діяльністю організаційних структур, керівників та рядових виконавців”³. У зв’язку з цим актуальною є проблема формування більш надійної системи підготовки і підвищення кваліфікації керівників-аграрників та спеціалістів. Згідно із твердженнями спеціалістів з менеджменту, ефективність економіки на дві третини залежить від кваліфікації керівників, рівня їх компетентності, вміння передбачити і приймати обґрунтовані рішення⁴.

Відокремлено в *аграрній реформі стоїть проблема пореформеного розвитку агроформувань*, адже саме він зумовлюватиме соціально-економічні результати реформи. Реформа створює базу для поступального ефективного розвитку, а організація пореформеного розвитку, умовно кажучи, матеріалізує її, забезпечує про-

¹ Юрчишин В.В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 36.

² Юрчишин В.В. До проблеми кадрового забезпечення реформування аграрних відносин // Економіка АПК. - 1998. - № 6. - С. 76-83.

³ Завадський Й.С. Координація в системі менеджменту // Економіка АПК. - 1995. - № 3. - С. 63.

⁴ Завадський Й.С. Державне регулювання економіки АПК // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 72.

яв потенційних можливостей, створених у процесі реформи. У зв'язку з цим власне реформу і пореформений розвиток необхідно вважати єдиним нерозривним процесом¹. Лише в єдності вони спроможні забезпечити високу соціально-економічну віддачу від здійснених перетворень.

1.3. Особливості аграрних перетворень в регіоні

Аграрний регіон як складова загальнодержавної аграрної системи підпорядковується всім вимогам, які ставляться до аграрної політики в державі взагалі і до реформування аграрних відносин зокрема. Регіон визначається як адміністративно-територіальне утворення, що склалося історично або сформоване в результаті виділення в державі окремих територій. Регіон як географічно-економічне поняття характеризується підсистемою, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Елементами цієї підсистеми виступають природні ресурси, підприємства, населення, між якими існують зв'язки та відносини². Тому викладені в підрозділі 1.2. методологічні засади аграрних перетворень у повному обсязі стосуються також і регіонів. Бо навіть найсуттєвіші природні чи економічні особливості аграрного регіону не повинні впливати на відхилення від обраної методології реформування. Мова може йти лише про врахування таких особливостей при організації здійснення аграрних перетворень. Принципові ж положення за будь-яких обставин повинні повністю витримуватися у всіх без винятку регіонах. Недотримання цієї вимоги може на певному етапі спричинити соціально-психологічні чи правові ускладнення.

Тому найважливішою умовою реформування аграрних відносин у регіоні має бути суворе дотримання відповідних загальнодержавних правових норм. Забезпечення економічних перетворень, зокрема аграрних реформ, має здійснюватися за певними правилами правового регулювання економічних відносин³. Чим повніше ця вимога витримуватиметься, тим надійнішим ставатиме реформування і менше виникатиме підстав для можливих заува-

¹ Баланюк І.Ф. Аграрна реформа на післяприватизаційному етапі розвитку // Економіка АПК. - 1996. - № 4. - С. 23-28.

² Ткачук І.Г. Економічна самостійність регіону. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 187.

³ Семчик В.І. Правове забезпечення аграрної політики // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 529.

жень щодо того, що те чи інше регіональне утворення ставиться в кращі умови. Отже, стосовно аграрного сектора економіки в цілому і окремих його регіонів пріоритетне значення має дотримання чинних правових норм. Будь-яке відхилення від цієї вимоги може спричиняти соціально-психологічні або нормативно-правові ускладнення.

На підтвердження цього можна навести наступне. Як відомо, чинним законодавством реституція земель (повернення їх колишнім власникам) не передбачається, хоч бажаючих одержати у власність земельні ділянки, які колись належали батькам чи іншим родичам, в ряді регіонів є чимало. В інших же регіонах така проблема не стояла і не стоїть. І можна лише уявити, як сприймалися б повернення таких земельних ділянок в одному регіоні і заборона - в інших.

Винятково важливим є також методологічне положення про те, що аграрні перетворення в регіоні повинні розглядатися і здійснюватися як безпосередня складова системи соціально-економічних змін у ньому. Звичайно, кожна складова таких перетворень може видозмінюватися, набувати іншої якості з урахуванням її особливостей і підготовленості до реформування. Проте всі зміни повинні підпорядковуватися єдиній меті - вивести регіон на істотно вищий рівень розвитку на новітніх соціально-економічних засадах. Очевидним є й те, що аграрні реформування в регіоні не можуть не враховувати потреб ринку, якщо агропромисловий сектор економіки країни трансформується в напрямку освоєння ринкової економіки. Темпи і глибина ринкових трансформацій в регіонах можуть бути неоднаковими. За будь-яких обставин має бути поза сумнівом переконаність в тому, що реформування в країні і в регіонах, в тому числі в їх структурних утвореннях, наприклад у адміністративних районах, населених пунктах повинно здійснюватися в одному, умовно кажучи, генеральному напрямку.

Одним з цільових завдань регіональних аграрних перетворень потрібно вважати таку організацію їх здійснення, яка б забезпечувала оптимізацію аграрного виробництва одночасно в регіоні і в державі в цілому, тобто, щоб вираш від цього був не лише місцевий, але й загальнодержавний.

На цій основі формується ще одна якісна ознака реформування аграрних відносин в регіонах - взаємозалежність (взаємовплив) між їх розвитком у країні в цілому і в регіональних утво-

реннях зокрема. Можливі варіанти, коли процеси, пов'язані із реформою започатковуються на загальнодержавному рівні і вже потім одержують розвиток в регіоні (регіонах) або, навпаки, реформування починається знизу, в регіоні, а вже потім одержує законодавче утвердження в масштабах країни. На практиці, як правило, переважає другий варіант, коли аграрні перетворення в одному регіоні викликали до життя або активізували подібні процеси в інших регіонах і в країні в цілому. Це підтверджується зокрема тим, що паювання майна в колгоспах одержало помітний розвиток спочатку у Львівській¹ та Івано-Франківській областях, поступово перейшло в інші області і в 1992 р. було законодавчо визнане в Законі України "Про колективне сільськогосподарське підприємство".

З огляду на регіональні аспекти реформування аграрних відносин винятково важливо враховувати також мікрорегіональні особливості інших територій. Стосовно Івано-Франківської області це зумовлюється, насамперед, великою відмінністю природних умов рівнинних, передгірних і гірських районів з їх різною землезабезпеченістю, структурою сільськогосподарських угідь тощо. Ця обставина проявлялася в радянські часи, коли колективізація в низинних районах, більш придатних до інтенсивного ведення сільського господарства, відбувалася швидше, тоді як у гірських районах області в ряді випадків переважав її формальний характер. Це проявлялося зокрема в тому, що селяни частково або й повністю продовжували використовувати для власних потреб належні їм, але формально колективізовані земельні ділянки, з яких в колгоспи надходило мало продукції. Про це знали всі, включаючи органи місцевої влади, але повне і глибоке усупільнення земель тут так і не набуло розвитку.

Під впливом цього проявляється своєрідність реорганізаційних процесів і в даний час. Якщо в рівнинних районах поряд з розвитком фермерських господарств зберігаються підприємства колективної (групової) форми організації виробництва і господарювання, то в гірських місцевостях суспільні господарства повністю самоліквідувалися, а основна частина селян господарює індивідуально на власних невеликих земельних ділянках.

На цій основі формується ще одна методологічна підвалина організації реформування сільського господарства в регіоні - вра-

¹ Гладій М.В. Соціально-економічні аспекти аграрної реформи на Львівщині // Економіка АПК. - 1995. - № 9. - С. 69-74.

хування умов господарювання, які склалися в ньому історично і сформували відповідний тип господарювання. Саме за цих обставин після невдалих спроб державної влади нав'язати селянам гірських районів області неприйнятні для них форми господарювання вони повернулися до такої їх організації, яка складалася на селі до колективізації.

Ще один аспект реформування аграрних відносин в регіоні полягає в тому, що, як показує досвід, при найкращій допомозі загальнодержавних органів управління необхідно орієнтуватися на власні сили, бо те, що потрібно зробити на місці, ніхто інший, навіть зверху, не зробить.

Отже, загальнометодологічні передумови здійснення аграрних перетворень потрібно доповнювати підходами, які мають локальне, місцеве значення. Вони, з одного боку, базуються на загальнометодологічних засадах реформування, є їх складовою частиною, а з іншого - розвивають та доповнюють їх. Врахування цих особливостей поглиблює аграрні реформування більш науково важеними підходами, дозволяє уникнути можливих прорахунків і помилок.

1.4. Характеристика сучасного етапу аграрних реформуваль

Сучасним етапом здійснення аграрної реформи вважаємо останній 7-8-річний період, початок якого збігся із вступом України в етап політичної незалежності. Хоча окремі елементи аграрних перетворень почали проявлятися ще наприкінці 80-х років: перші спроби паювання майна колгоспів, реформування земельних відносин, перетворення колгоспів на інші організаційно-правові формування - спілки селян, агрофірми тощо. Але вони мали багато противників як тогочасних найвищих партійних і адміністративних владних структур, так і безпосередньо на місцях - в областях, районах, колгоспах.

Несприйняття нетрадиційних для тодішнього ладу соціально-економічних змін на селі, точніше - безпосередній опір їм, слід розглядати як об'єктивне явище, зумовлене великою низкою причин. Найважливішими з них, на нашу думку, є такі:

- по-перше, є підстави для висновку: якими б обережними не були перші кроки на шляху до можливого реформування соці-

ально-економічних відносин на селі, найбільш підготовлені в партійних і радянських органах влади до сприйняття нових процесів і явищ особи із самого початку відчували (спрацювало політичне передчуття), що ці зміни обов'язково зумовлять їх далі загальне поглиблення, а пізніше - трансформуються в радикальні перетворення, які можуть покласти кінець тодішній системі господарювання на селі. Але, здогадуючись про можливість такого варіанта розвитку подій, вони не сподівались, що події розвиватимуться так швидко, тому і не організовували проти них якихось пропагандистсько-заборонних чи осудливих кампаній. Активно підтримувати нові процеси і явища вони не насмілювалися, щоб не втратити своє місце в партійно-радянській ієрархії і щоб своїми діями не сприяти їх прискореному розвитку. Можливо, це лише здогад автора, але, як здається, дуже близький до істини. Однак фактом було те, що прихильниками аграрних перетворень були одиниці;

- по-друге, за роки існування колгоспно-радгоспної форми господарювання під впливом активної пропагандистської роботи владних органів у свідомості кількох поколінь радянських людей, зокрема селян, міцно вкоренилося переконання, що така система була єдино вірною. Помилково стверджувати, що стосовно цього всі були одностайні. Певна частина людей, в тому числі колгоспників, ставилась до насаджуваних владою поглядів критично, але було багато таких, які підтримували тодішню систему господарювання. Вони звикли до неї і певною мірою змирились з нею. То ж і нові процеси сприймали обережно, не наважуючись на їх активну підтримку;

- по-третє, і це найважливіше, вирішальну роль у несприйнятті чи надміру обережному сприйнятті нового на селі відіграли багаторічне виховання тодішньою владою селян на засадах сліпої віри в проголошене зверху і залякування суворою відповідальністю за сумніви щодо нього. Маючи гіркий досвід минулого, селяни не насмілювалися на активні дії щодо підтримки нових процесів. Основне ж, мабуть, полягало в тому, що вони досконало не знали їх можливих наслідків не лише для окремої особи, а й для селянства в цілому.

Однак реформа поступово прискорювалася, збільшувалась чисельність її прихильників. Як результат - вона стала настільки помітним соціально-економічним і політичним явищем, що набула загальнодержавного значення і характеризується сукупністю особливостей, які роблять її дієвішою і ефективнішою.

Аграрна реформа стала найважливішою складовою державної політики. Немає підстав стверджувати, що ставлення до здійснюваних аграрних перетворень на верхніх рівнях влади однакове. Різні гілки влади, політичні сили і політики ставляться до неї по-різному: одні - однозначно за неї і активно сприяють її здійсненню, інші - доступними їм способами і можливостями гальмують її і залякують селян непередбачуваними наслідками реформи, ще інші займають очікувальну позицію.

І все ж серед великої кількості аспектів державної соціально-економічної політики аграрна реформа вийшла на чільне місце, активно обговорюється, де прискорено, а де повільніше рухається вперед, набирає дедалі більше прихильників. Це якісно нове явище, яке очевидно проявляє свій вплив на здійснення реформ не лише на селі, але і в країні в цілому в їх найширшому розумінні. Оцінюючи місце аграрної політики в державній соціально-економічній політиці, потрібно визнати, що аграрні аспекти займають помітне місце в перетвореннях, що відбуваються в країні. З одного боку - як прискорювачі таких перетворень, оскільки дедалі більше привертають до себе увагу і сприяють активізації реформаційних процесів у інших галузях, найперше тих, що охоплюються агропромисловим комплексом. Зокрема, реформування переробних підприємств своєю першопричиною мало глибинні зміни, що відбувалися в сільському господарстві. З іншого боку - як чинник, що формує суспільну думку щодо проблеми реформ у країні в цілому. Поки що в ряді випадків висловлюється думка, що недоліки в проведенні аграрної реформи зумовлюють загальну несприятливу соціально-психологічну ситуацію в країні не на користь не лише соціально-економічної, а й політичної реформи¹.

Підсумовуючи короткий аналіз місця аграрної реформи в системі інших реформаційних перетворень, можна стверджувати, що воно (це місце) очевидніше висувається на перший план і ще довго зберігатиме таке значення. Адже, як видно із сучасної ситуації, сільське господарство не зможе так швидко, як цього вимагають обставини, вийти з глибокого занепаду і все, що відбуватиметься в країні, тією чи іншою мірою матиме у своїй основі рівень розвитку аграрного сектора економіки, темпи, глибину і якість аграрних перетворень.

¹ Онищенко О., Юрчишин В. Аграрна криза: витоки, особливості, деякі проблеми подолання // Економіка України. - 1993. - № 9. - С. 10-11.

Зміцнюється правова база аграрної реформи. Як відомо, перші пошуки шляхів і способів здійснення соціально-економічних змін відбувалися при відсутності відповідних державних нормативно-правових актів. Бо законодавча база, як відомо, формується не за принципом випередження, а на засадах узагальнення практики. Це найповніше підтверджується практикою аграрної реформи. Зокрема, в липні 1989 року на вченій раді Науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства ім. О.Г. Шліхтера (нині - Інститут аграрної економіки УААН) вперше розглядалося питання паювання майна колгоспів. 23 вересня того ж року Івано-Франківська обласна газета "Прикарпатська правда"¹ видрукувала, наскільки відомо, першу публікацію з цієї проблеми - статтю В.В. Юрчишина. Невдовзі з цього приводу його ж стаття з'явилася в газеті "Сільські вісті"². В травні того ж року Інститут аграрної економіки видав перші "Методичні рекомендації щодо організації пайових відносин в сільськогосподарських підприємствах" (автори - В.В. Юрчишин, М.Я. Дем'яненко)³.

Після цього публікувалися наукові статті та прикладні розробки інших авторів і була започаткована виробнича перевірка організаційно-методичних підходів до паювання майна. Серед перших господарств, у яких вони були реалізовані, стали колгоспи: ім. Леніна Томашпільського району Вінницької області; ім. Леніна Великобагачанського району Полтавської області; "Радянська Україна" Рожнятівського, "Ленінським шляхом" Городенківського, ім. Степана Мельничука Коломийського районів Івано-Франківської області, та ряд колгоспів Львівської, Кіровоградської, Кримської (нині - Автономна Республіка Крим), Дніпропетровської та деяких інших областей.

І лише з урахуванням науково-практичних результатів паювання майна в колгоспах відповідні положення знайшли відображення в Законі України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", прийнятому Верховною Радою України в березні 1992 року. Подібно опрацьовувалися правові документи щодо інших складових аграрної реформи. Завдяки цьому нині в країні напрацьовано систему законодавчих та інших нормативно-правових документів, що регулюють соціально-економічні пере-

¹ Юрчишин В.В. "Мос" у "нашому" // Прикарпатська правда. - 1989. - 23 вер.

² Юрчишин В.В. Власність реальна і примарна // Сільські вісті. - 1990. - 3 лют.

³ Методичні рекомендації щодо організації пайових відносин в сільськогосподарських підприємствах: Проект. В.В. Юрчишин, М.Я. Дем'яненко. - К.: УНДЦЕОСГ ім. О.Г. Шліхтера, 1990. - 12 с.

творення на селі. Крім вищезгаданого Закону України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” до них відносяться: Постанови Верховної Ради України - “Про земельну реформу” від 18 грудня 1990 р. та “Про прискорення земельної реформи і приватизацію землі” від 13 березня 1992 р., Земельний кодекс України, Закони України “Про форми власності на землю”, “Про плату за землю”, «Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”», “Про оренду землі”, Укази Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”, “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”, “Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України” ряд постанов Кабінету Міністрів.

Отже, сформувалася відносно надійна правова база аграрного реформування як активний чинник ефективного здійснення соціально-економічних перетворень на селі. Однак вона ще не у всьому досконала¹. Об’єктивні обставини вимагають істотного доопрацювання Земельного кодексу України², внесення змін у Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про сільськогосподарську кооперацію” та деякі інші правові документи. Проте й на підставі чинних законодавчих актів є можливість активізувати процес реформи.

Слід наголосити, що не завжди сприятливе ставлення до глибоких реформувальних або й несприйняття їх, небажання дотримуватись вимог законодавства, намагання частини керівників різних рівнів використати недосконалі законодавчі акти у власних інтересах, по суті, повна безвідповідальність за порушення чинного законодавства зумовлюють ситуацію, за якої правова база аграрної реформи вимагає подальшого доопрацювання, розвитку. Такий процес повинен передбачати розробку нових законів, найважливішими серед яких, як вважають деякі автори, мають стати Закони України “Про сільське господарство України”³, “Про організацію сільськогосподарського ринку”⁴, “Про особисте підсобне господарство”⁵. Їх спрямованість і методологія вже достатньо опрацьовані.

¹ Онищенко О., Трегубчук В., Юрчишин В. Проблеми реформування відносин власності та організаційних структур господарювання на селі // *Економіка України*. - 1998. - № 9. - С. 12.

² Новаковський Л.Я. Земельна реформа в Україні // *Урядовий кур’єр*. - 1999. - 30 бер.

³ Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 204-213.

⁴ Коваленко Ю.С. Концептуальні основи організації сільськогосподарського ринку в Україні // *Економіка АПК*. - 1999. - № 1. - С. 105-108.

⁵ Кільницька О.С. Особисте підсобне господарство населення як форма самозайнятості в сільському господарстві // *Економіка АПК*. - 1998. - № 11. - С. 95.

Іншими напрямками підвищення надійності правового забезпечення аграрної реформи повинні стати:

- створення ситуації, за якої суворе дотримання законодавчих та інших нормативно-правових актів і положень було б обов'язковим, а порушення не залишалися б безкарними;
- підвищення персональної відповідальності керівників різних рівнів за будь-яке порушення законодавства стосовно аграрної реформи;
- широке роз'яснення законодавства щодо реформи селянам, які повинні достатньо повно і глибоко знати свої права й можливості, вмiло використовувати в конкретних умовах законодавчі акти.

Реформи здійснюються в умовах великого політичного протистояння. Об'єктивним є те, що здійснювана аграрна реформа розглядається, насамперед, із соціально-економічних позицій. Її суть, кінцева мета і очікувані результати покликані вивести соціально-економічні відносини на селі, у всьому агропромисловому комплексі на якісно вищій щабель. Поряд з цим обґрунтованим є висновок про те, що сучасна аграрна реформа своєю сутністю є однією з найважливіших складових реформи політичної і згідно з її цільовим призначенням щодо радикалізації соціально-економічних відносин на селі та побудови на цій основі принципово іншого суспільного ладу вона одночасно є політичною.

Як відомо, в умовах глибоких перетворень (що відбуваються нині в Україні) кожне політичне явище супроводжується політичною боротьбою, тому і навколо аграрної реформи точиться безкомпромісна політична боротьба. Це треба розуміти так, що боротьба йде не навколо і не проти реформи, а навколо її стратегічних положень. Бо потребу реформування аграрного сектора економіки зараз вже не заперечує ніхто. Політична боротьба точиться навколо кількох вузлових питань (проблем):

- якою має бути реформа - радикальною чи такою, що не передбачає глибоких перетворень;
- щодо темпів здійснення - реформа має здійснюватися прискорено чи, навпаки, уповільнено;
- в частині земельних відносин - надавати землі статусу товару, тобто вводити її купівлю-продаж чи і надалі дотримуватись протилежної ідеї;

- щодо ролі і місця приватного сектора на селі - зміцнювати чи обмежувати його;

- стосовно найманої праці - орієнтуватись на її розвиток чи і надалі дотримуватись поглядів, які заперечують відносини наймання робочої сили.

Не ставлячи перед собою мету детального викладу позицій щодо цих та інших надміру заполітизованих питань (проблем), автор не бере на себе сміливості розкривати велике розмаїття поглядів на них різних політичних сил. Це окрема проблема, що вимагає спеціального дослідження. Але ігнорувати її, тим більше, недооцінювати її не можна. Знання розстановки політичних сил навколо проблеми аграрної реформи може бути корисним при поглибленому вивченні майбутнього аграрних відносин.

Автор не має даних про розклад політичних сил навколо аграрної реформи, тому виправдано обмежитись висновком: політичні сили центристського і правого політичного спрямування дотримуються таких поглядів щодо означених вище питань, що працюють на реформу, тоді як політичні партії лівої орієнтації переважно декларують положення, які не сприяють її розвитку, а, навпаки, гальмують прогресивні процеси на селі¹.

Позиція останніх пояснюється тим, що їх погляди спрямовані переважно в минуле - у так звані соціалістичні відносини, в утримання і навіть посилення на селі того, що за своєю суттю є надбаням минулого. Зрозуміло, що згідно з такою ідеологічною позицією вони категорично заперечують можливість прогресивних соціально-економічних змін на селі. Ситуація ускладнюється тим, що аргументацію на свою користь противники аграрної реформи доповнюють прямим залякуванням селян згубними для них наслідками реформи. І це в ряді випадків діє сильніше, ніж вся інша аргументація. Поряд з цим, на думку П.Т. Саблука, "причиною системної кризи в АПК є насамперед антиреформістські дії окремих політичних сил і політиків, які діють за принципом: чим гірше, тим краще для їх популістських інтересів"².

Для сил, що підтримують реформу, притаманний більш поміркований підхід до вирішення визначальних питань аграрної

¹ Саблук П., Вітковський М., Полозенко Д. Передумови ринкової економіки // Економіка України. - 1992. - № 12. - С. 4.

² Саблук П.Т. Стан економіки і реформ в агропромисловому комплексі України та завдання вчених економістів-аграрників (доповідь) // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 20.

реформи. В них, як правило, переважає виважена логіка, аргументованість та доказовість, широке використання досвіду інших країн. І хоч не все їм однаковою мірою вдається, є підстави для висновку, що позиції цих сил надійніші, тому й чисельність їх прихильників поступово збільшується. "Без зняття політичних протистоянь навколо тактики і стратегії реалізації аграрних реформ, - підкреслює голова асоціації фермерів України І.Ф. Томич, - просування вперед неможливе".¹

Повертаючись до означених вище питань, політична непримирненість навколо яких проявляється найбільше, виправдано обмежитись деякими мотивами на користь позицій, яким, за переконанням автора, належить майбутнє і які всупереч деяким політичним силам належать до нездоланих.

По-перше, соціально-економічні відносини в сільському господарстві України, як і всього колишнього Радянського Союзу, настільки відставали від об'єктивних потреб ефективного розвитку галузі, що наприкінці 80-х - початку 90-х років невідкладним став їх глибокий перегляд. Ставало очевидним, що зміни в сільському господарстві повинні зумовити радикальні соціально-економічні перетворення. Отже, як зазначають В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров, виникла потреба реформування аграрних відносин"². Радикальність змін на селі стала найважливішою особливістю аграрної реформи. Вона продовжує реалізовуватись в цьому ж напрямі.

По-друге, темпи соціально-економічних перетворень на селі не повинні розглядатися як самоціль. Проблема не в їх штучному прискоренні, а в розвиткові, за якого зміни узгоджувалися б з реальною ситуацією в сільському господарстві. Це не означає, що перетворення слід проводити лише тоді, коли для цього повністю складуться обставини, бо це означало б відставання з ними. Якщо виходити з того, що реформа повинна здійснюватися на науковій основі, то винятково важливо орієнтуватися на вміння науки передбачати її розвиток та зорієнтованість на перспективу. Згідно з цим аграрна реформа має здійснюватись таким чином, щоб сприяти прискоренню соціально-економічної перебудови села за принципом випередження.

По-третє, одним із наслідків правового утвердження приватної власності на землю буде її купівля-продаж. Проте цей процес

¹ Томич І.Ф. Фермерські господарства на шляху розвитку // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 59.

² Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 13.

потрібно освоювати поступово, в міру відпрацювання відповідної правової бази, формування необхідної ринкової інфраструктури, зокрема земельних банків¹ і визнання землі товаром, в тому числі і в першу чергу селянами.

По-четверте, щодо місця і ролі приватного сектора в сільському господарстві потрібно виходити з того, що він вже настільки виявив свої великі можливості, що зараз має обговорюватися не те, бути йому чи не бути, а насамперед - питання створення правових, соціальних, економічних та організаційних умов його зміцнення й остаточного утвердження.

По-п'яте, процеси в сільському господарстві розвиваються таким чином, що розвиток трудових відносин на контрактних засадах (наймання) є неминучим. Важливо, щоб вони регулювалися надійним державним законодавством, в тому числі, і це має бути визначальним, в частині захисту соціальних прав працівників за контрактом.

Аграрна реформа просунулась вперед настільки, що стала незворотною. Про повне утвердження аграрної реформи говорити передчасно, але вже є достатньо підстав для впевненості, що процес її утвердження і надалі набуватиме рис і особливостей, які остаточно переконають усіх, кого вони торкаються, в незворотності реформи. Це означає, що весь подальший розвиток аграрної реформи остаточно утвердить її незворотність. Повернення назад, на нашу думку, не буде.

Реформа має регіональні особливості. Розвиток реформаційних процесів на єдиних для всієї країни правових і організаційних засадах супроводжується проявом їх певних особливостей в регіональному аспекті. Так, з певних причин паювання землі відбувалося по-різному в Україні в цілому² і у Львівській та Івано-Франківській областях зокрема.

Згідно з Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" (1994 р.) паюванню землі має передувати передача земельних площ у власність членів колективних сільськогосподарських підприємств. Але паювання землі в Івано-Франківській та Львівській областях почалося на два роки раніше, відповідно до Земельного Кодексу України. З метою прискорення

¹ Михасюк І. Державне регулювання земельної реформи // Економіка України. - 1998. - № 3. - С. 75.

² Нечипорчук С. Порівняльний аналіз методичних підходів до приватизації та реструктуризації аграрних підприємств // Економіка України. - 1998. - № 12. - С. 81-84.

приватизації землі обласні ради народних депутатів цих областей прийняли ідентичне рішення, згідно з яким суб'єктами власності на землю ставали районні ради народних депутатів, які наділяли-ся правом паювати землю. Тобто, в цих областях пішли шляхом паювання землі, яка за тодішнім законодавством була державною. Подальші спроби узгодити вже зроблене із згаданим Указом Президента не мали результату. Лише у 1998 р. почалося входження цих областей у державне правове поле щодо земельної реформи. Ці ж області ввели земельні сертифікати, які з певним уточненням їх змісту пізніше були введені в загальноукраїнському масштабі. Але видача селянам сертифікатів на право на земельну частку (пай) державного зразка почалася лише останнім часом.

Ще одна особливість вирішення земельних питань в цих областях полягала в тому, що вони згідно із Земельним кодексом України належали до числа тих, хто мав право наділити в рівних для даного сільського поселення частках землею, крім селян, також працівників соціально-побутової сфери. Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва"¹ забезпечення цих мешканців сіл правом одержання земельних сертифікатів не передбачалося. Тому більшість тих громадян, хто працював у навчальних, медичних, культурно-освітніх, комунально-побутових сферах сіл, не мають законодавчого права на одержання сертифікатів на земельну частку (пай), тоді як в Івано-Франківській² та Львівській³ областях ця категорія працівників прирівняна до селян.

До регіональних особливостей здійснення аграрних перетворень належить також те, що на доповнення до загальноприйнятих в Україні організаційно-методичних рекомендацій щодо реформацийних перетворень у Львівській області пішли шляхом опрацювання таких документів власними силами, зосередивши цю роботу у створеному при обласній раді народних депутатів Центрі приватизації, в АПК⁴.

¹ Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" // Урядовий кур'єр. - 1994. - 15 лист.

² Рішення Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 31 липня 1995 року "Про реформування власності в агропромисловому комплексі". Протокол п'ятої сесії обласної ради. 31.07.95р. - 09.08.95р. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 33-44.

³ Положення про Сертифікати на право приватної власності на землю (середню земельну частку) // Аграрна реформа на Львівщині, 1990-1994: Документи і матеріали / За ред. М. Гладія. - 2-е вид., доп. - Львів: Каменяр, 1995. - С. 65-75.

⁴ Шмідт Р.М. Наші підходи до реалізації аграрної реформи // Економіка АПК. - 1995. - № 2. - С. 30-33.

Мають місце істотні регіональні відмінності щодо темпів здійснення аграрної реформи. У цьому відношенні перше місце посідає Львівська і близько до неї - Івано-Франківська область. Решта областей відстає від них. У 1996-1998 рр. прискорились темпи реформи в Донецькій, Київській, Чернівецькій областях, в яких при фінансовій підтримці Британського Фонду Ноу-Хау активно втілюється проект Міжнародної Фінансової Корпорації "Приватизація землі та реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств в Україні"¹.

Особливості проявляються не лише на рівні області та районів. Наприклад, навіть на тлі високих темпів аграрних перетворень в Івано-Франківській і Львівській областях вони помітно швидше здійснюються відповідно в Галицькому і Жовківському районах, що зумовлюється розумінням і відношенням місцевих органів державного управління та їх керівників до проблеми реформування аграрних відносин.

Наведеними вище даними регіональні особливості аграрної реформи не вичерпуються. Їх є більше, але й цього достатньо для переконання, що врахування місцевих умов при здійсненні реформи не лише має місце, а й винятково важливе. Потрібно лише, щоб реформа в Україні здійснювалася на єдиній законодавчій базі.

Підвищується комплексність здійснення реформи. Як зазначалося вище, аграрні перетворення започаткувалися як окремі організаційні і соціальні заходи. Поступово розвиваючись, вони розширювалися, поглиблювалися, поєднувалися і поступово набували рис всеохоплюваності, комплексності. Аграрна реформа тільки тоді може досягнути успіху, як справедливо доводять В.Г. Галанець та Д.В. Мороз, коли вона проводиться комплексно². При цьому трансформувалася суть комплексності. Спочатку це стосувалося власне аграрних перетворень (реформування майнових відносин власності, реорганізація сільськогосподарських підприємств). Проте з самого початку очевидною стала необхідність реформування тих складових, від яких залежить успіх перетворень. Відповідно до цього активізувалась, набрала нових рис робота щодо зміцнення нормативно-правової бази реформи, її соціального, макроекономічного, науково-управлінського, кадрового та іншого забезпечення. Результатом цього стало те, що в сучасному

¹ Приватизація землі та реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств в Україні. Посібник. - К., 1998. - С. 112-113.

² Галанець В.Г., Мороз Д.В. Проблеми економічного і соціального розвитку села // Економіка АПК. - 1995. - № 3. - С. 74.

нигледі аграрна реформа набула рис і особливостей комплексної, великомасштабної структури (моделі), форму і суть якої розглянуто у п. 1.1.

На доповнення до викладеного вище аналізу структурної моделі реформи варто зауважити, що об'єднання в ній понад 20 складових (чинників) доводить важливість посилення її комплексного здійснення. У ній немає другорядного, все виключно важливе і взаємопов'язане. Саме такою і є сучасна аграрна реформа, що додатково підтверджує обов'язковість її розгляду з позицій системності. Настав час сприймати аграрну реформу з позицій її комплексності, що підтверджує необхідність оцінювати соціально-економічні зміни як один із найсуттєвіших чинників реформування економіки.

1.5 Організаційні основи аграрного реформування в регіоні

1.5.1. Організаційне забезпечення реформування аграрних відносин у регіоні

Надзвичайна важливість і складність реформування аграрних відносин зумовлюють необхідність його здійснення на достатньо високому організаційно-методологічному рівні. Як відомо, організаційний аспект є визначальним чинником її вмілого здійснення, надання логічної завершеності і ефективного досягнення кінцевого задуму в будь-якій справі. Це загальновідоме положення підтверджується практикою реформування аграрного сектора економіки України і однаковою мірою стосується його рівнів - від загальнодержавного до первинної ланки виробництва - колективних та індивідуальних (приватних) агроформувань.

Цільові завдання та характер організації їх здійснення на кожному з цих рівнів будуть різні. На найвищому, державному рівні основними є обґрунтування кінцевої мети реформування, визначення етапів і найбільш загальних правових, організаційних, соціальних та економічних механізмів реалізації кожного з них. На макрорівні (віднесемо сюди області та райони) найважливішими є, умовно кажучи, апробування визначених державною владою засад до конкретних умов кожного регіонального утворення, опрацювання укрупненої схеми і організації практичного здійснення

реформаційних перетворень в кожному регіональному утворенні. На мікрорівні, тобто безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах, основна увага має приділятися вибору та здійсненню конкретних організаційно-методичних і соціально-економічних кроків (дій) щодо найбільш ефективного використання можливостей, закладених в постановах вищих рівнів - районного, обласного, державного з урахуванням особливостей кожного агроформування.

На цій основі формується реформаційна вертикаль, в якій всі її рівні, незважаючи на специфіку кожного з них, мають діяти в одному напрямку - забезпечити ефективне здійснення аграрних перетворень. Виконуючи притаманну їм специфічну роль, кожний з цих рівнів повинен не лише забезпечити якомога кращу реалізацію потенційних можливостей, але й одночасно сприяти ефективному здійсненню можливостей інших рівнів. Таким чином досягається взаємопідсилення різних рівнів аграрних перетворень, проявляється своєрідний ефект, за якого, як відомо, спільна, взаємозгоджена дія елементів єдиного процесу забезпечує підвищений ефект порівняно з простою сумою кожної окремої складової. Це надзвичайно важливо враховувати і постійно брати до уваги на всіх етапах аграрних перетворень.

Реалізація окремих складових організації здійснення реформування обов'язково передбачає неухильне дотримання чинного законодавства, що визначає і регулює процес реформування. Будь-які відхилення від нього неприпустимі. Порушення цієї вимоги може негативно впливати як на сам процес реформування, так і проявлятися в майбутньому, зокрема в формах, які ускладнюватимуть функціонування створеного в процесі реструктуризації нового агроформування або негативно позначатиметься на соціально-економічному становищі селян.

Як показує досвід, організаційне забезпечення реформування аграрних відносин в регіоні має передбачати:

- прийняття відповідним органом державної влади рішення щодо започаткування аграрних перетворень і реалізації системи заходів щодо їх прискорення і підвищення ефективності;
- повну самостійність трудових колективів сільськогосподарських підприємств щодо прийняття рішень про реформування чи утримання на якийсь час (або й повної відмови) від нього, а також щодо вибору найбільш прийнятної організаційно-правової форми підприємства, створюваного в процесі реорганізації;
- опрацювання програми здійснення аграрних перетворень з відображенням у ній всіх дій (процедур), які потрібно виконати, їх

конкретної суті, строків виконання, визначення відповідальних за організацію реформування;

- своєчасне відпрацювання необхідної організаційно-методичної документації. Нею можуть бути установчі документи, діючі нормативні положення або спеціально підготовлені для цього рекомендації;

- підготовку спеціалістів, які забезпечують реформування і нести за нього персональну відповідальність. Навчальний чинник може виявитися визначальним у всій подальшій організаційній роботі;

- забезпечення комплексного здійснення реформування, охоплення ним всіх його складових;

- постійне здійснення надійного моніторингу реформування аграрних відносин;

- передбачення в системі організації аграрних перетворень прогнозованого розвитку реформованого підприємства в пореформений період.

Практика реформування сільськогосподарських підприємств підтверджує необхідність безумовного дотримання означених вище організаційних складових. При цьому можна орієнтуватися на власні сили, але, як підтверджує практика, краще запросити консультантів: учених, юристів, спеціалістів з фінансових та інших питань. Як показує досвід, переважна їх більшість охоче співпрацює з районами і підприємствами, допомагає швидше і обгрунтованіше вирішувати різні питання, не допускати порушень чинної нормативно-правової бази.

Узагальнення досвіду організації реформування аграрних відносин в Івано-Франківській, Львівській, Донецькій та деяких інших областях дає підстави для висновку, що винятково важливою складовою його здійснення в регіонах (повинна) бути всебічно і достатньо відпрацьована програма відповідних дій. Розробка такої програми не має нічого спільного з адміністративною зарегульованістю роботи щодо здійснення аграрних перетворень. Цільове призначення програми полягає в тому, щоб вже на початкових етапах підготовки до реформування надати їй підвищеної важливості, передбачуваності, чіткості і цілеспрямованості. Цього можна досягти лише за умови, якщо початково допомогти всім, хто здійснюватиме безпосередню організацію реформування, скласти якомога повнішу уяву про його суть, цільове призначення і механіз-

ми, переконати їх в тому, що реформування - це надзвичайно складний, багатоаспектний, відповідальний і розтягнутий в часі процес і що його здійснення покладає на них підвищену відповідальність.

Що стосується форми побудови такої програми - це справа виключно тих, хто її розробляє. Що ж до її організаційного наповнення, вона має відповідати таким вимогам:

- *репрезентувати нормативний акт (документ) регіонального призначення, який регулюватиме проведення реформування - від його початкової стадії до завершення.* З цією метою краще надати йому офіційної завершеності у вигляді прийняття відповідного рішення місцевої держадміністрації або затвердження програми її керівником. В Івано-Франківській області, зокрема, така програма після детального опрацювання була затверджена заступником голови облдержадміністрації, відповідальним за розвиток агропромислового комплексу;

- *мати комплексну спрямованість*, тобто охоплювати всі організаційні заходи, які необхідно здійснити при реформуванні. До них варто включити як ті, що відносяться до підготовчої роботи і безпосередньо до процесів реформування, так і ті, що якоюсь мірою передбачатимуть післяреорганізаційний розвиток реорганізованого (реорганізованих) чи створеного (створених) нового агроформування (нових агроформувань);

- *враховувати реальні умови регіону щодо підготовленості до реформування:* яка відповідна робота вже проведена, наскільки реформування сприймається селянами тощо;

- *мати логічну завершеність*, тобто бути побудованою так, щоб охоплювати в певній послідовності всі організаційні заходи, які потрібно реалізувати в процесі реформування;

- *бути достатньо забезпеченою в правовому відношенні.* В практичному плані це означає, що за розробку самої програми і організацію здійснення кожної з її складових повинні відповідати конкретні підрозділи місцевих органів державної влади, а в кожному з них - конкретні особи. Це має особливе значення у зв'язку з тим, що кадровий аспект в реформуванні є одним з найважливіших у досягненні його кінцевої мети;

- *передбачити конкретні строки виконання кожного організаційного заходу.* Цим підготовча і безпосередньо реформадійна робота обмежуватиметься конкретними календарними строками і набуватиме чіткішої спрямованості.

З урахуванням цих та інших вихідних засад в Івано-Франківській області у 1995 р. була розроблена програма реорганізації сільськогосподарських підприємств та створення на їх базі нових агроформувань. Її найважливіші положення наводяться в таблиці 1.1. До затвердження облдержадміністрацією вона (програма) була узгоджена у всіх районах, кількаразово обговорювалася на різних зборах, сходах селян, засіданнях і нарадах із розвитку сільського господарства.

Було б помилково стверджувати, що програма на однаковому рівні виконувалась у всіх районах. Проте її наявність відіграла важливу роль в активізації аграрних перетворень в області. В тому числі в частині ширшого ознайомлення селян з її цільовим призначенням, механізмами паювання майна і землі, особливостями різних організаційно-правових форм господарювання тощо. Позитивним моментом є те, що реорганізаційні процеси в селах області відбувалися, в основному, без застосування тиску, хоч на початковому етапі мало місце штучне прискорення подій. Це не лише не сприяло прискоренню процесів реорганізації, але й у деяких випадках ускладнювало соціально-психологічну ситуацію навколо них. З часом все стало на свої місця, внаслідок чого аграрні перетворення в області відбуваються виважено і цілеспрямовано¹.

1.5.2. Сільськогосподарське підприємство як основний об'єкт аграрних перетворень

Аграрна реформа становить багатоаспектне соціально-економічне і політичне явище, яке зумовлює необхідність докорінних змін не лише в сільському господарстві, але й в багатьох інших виробничих галузях, що забезпечують аграрний сектор економіки всім необхідним для його ефективного функціонування. З огляду на всеохоплюючий характер реформи, вона передбачає підпорядкування її інтересам також організаційної та управлінської вертикалей, які повинні забезпечувати ефективне здійснення реформаційних перетворень.

Нарешті, реформа здійснюється на всіх рівнях сільськогосподарського виробництва - загальнодержавному, регіональному, у первинній ланці виробництва. Вона забезпечить очікувану результативність лише за умови, якщо всі перелічені аспекти будуть задіяні взаємоузгоджено і цілеспрямовано.

¹ Баланюк І.Ф. Організаційне забезпечення реформування аграрних відносин у регіоні // Економіка АПК. - 1998. - № 12. - С. 5-7.

Програма реорганізації сільськогосподарських підприємств
Івано-Франківської області та створення на їх базі нових агроформувань

№ п/п	Організаційні заходи	Відповідальні за виконання	Термін виконання	Форма завершення
1	2	3	4	5
1	Узагальнити законодавчу і нормативно-правову базу з питань реорганізації сільськогосподарських підприємств	Управління сільського господарства та продовольства облдержадміністрації	Січень 1996 р.	Пакет відповідних документів
2	Роз'яснювати на місцях сутність організаційно-правового механізму і методики реформування.	Управління сільського господарства та продовольства облдержадміністрації та районних держадміністрацій, голови місцевих рад народних депутатів, керівники і наукові співробітники (за погодженням)	Лютий - листопад 1995 р.	Роз'яснення в підприємствах, їх структурних підрозділах, в місцях проживання населення, через місцеві радіо, телебачення, пресу
3	Вирішити, при потребі, питання щодо територіальних земельних площ і меж сільськогосподарських підприємств	Районні ради народних депутатів, відділи земельних ресурсів, сільські ради	Протягом 1996 р.	Уточнення меж і площ землекористування сільгоспідприємств, зняття соціальної напруги навколо цієї проблеми

1	2	3	4	5
4	Здійснити інвентаризацію земель сільськогосподарських підприємств з метою їх підготовки до паювання	Районні та сільські ради народних депутатів, відділи земельних ресурсів	Листопад 1996 р. - травень 1996 р.	Уточнені карти землекористування
5	Підготувати проекти роздержавлення і приватизації землі в населених пунктах, сільськогосподарських підприємствах	Сільські (селищні) ради, відділи земельних ресурсів, сільськогосподарські підприємства	Листопад 1995 р. - травень 1996 р.	Проекти роздержавлення і приватизації
6	Скласти списки громадян, що мають право на земельну частку (пай)	Сільські ради, керівники сільськогосподарських підприємств	Листопад-грудень 1995 р.	Списки громадян для визначення їм земельних часток (паїв)
7	Організувати заміну сертифікатів на земельні частки обласного зразка на державні сертифікати	Районні та сільські ради народних депутатів, відділи земельних ресурсів, сільськогосподарські підприємства	Залежно від наявності сертифікатів	Вручення селянам сертифікатів державного зразка
8	Створити комісії для реорганізації сільськогосподарських підприємств	Правління сільськогосподарських підприємств	Листопад-грудень 1996 р.	Створення органів, для здійснення реорганізації
9	Провести в сільськогосподарських підприємствах збори їх членів з питань реорганізації, на яких розглянути питання: • про реорганізацію підприємства;	Райдержадміністрації, правління господарств	Січень-березень 1996 р.	Вирішення питання щодо реорганізації

1	2	3	4	5
	<ul style="list-style-type: none"> • затвердження комісії для реорганізації підприємства; • затвердження положень про паювання майна і землі; • затвердження списків членів підприємства, які мають право на земельні і майнові паї; • про організаційно-правові форми агроформування, створюваного в процесі реорганізації підприємства 			
10	<p>Провести в сільськогосподарських підприємствах інвентаризацію майна і за її результатами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • встановити відповідність майна даним бухгалтерського обліку; • здійснити переоцінку (уточнення вартості) основних виробничих фондів, які підлягають паюванню; визначити вартість основних фондів соціально- 	Райдержадміністрації, місцеві ради народних депутатів, сільськогосподарські підприємства	Січень-травень 1996 р.	Підготовка документації, на основі якої здійснюватиметься паювання майна

1	2	3	4	5
	<p>побутового призначення, які не підлягають паюванню, а також гончарного дренажу з їх подальшою передачею на баланси місцевих рад народних депутатів;</p> <ul style="list-style-type: none"> • в установленому порядку списати основні виробничі фонди, які вичерпали свій ресурсний потенціал. 			
11	Забезпечити господарства методичною документацією щодо паювання майна	Районні управління сільського господарства	Січень 1996 р.	Опрацювання нормативно-правової бази щодо паювання майна
12	Визначити індивідуальні майнові паї членів сільськогосподарських підприємств на час їх реорганізації в нові господарські формування	Комісії з реорганізації підприємств	Починаючи з січня 1996 р.	Визначення розмірів належних членам підприємства майнових паїв
13	Опрацювати питання організації і методики оренди землі та майна при реорганізації підприємств або на післяреорганізаційному етапі	Обласне і районні управління сільського господарства і продовольства спільно із залученими до цього науковими установами	Січень-червень 1996 р.	Нормативна документація щодо організації орендних відносин в реформованих підприємствах
14	Провести підготовчу роботу щодо організаційно-правової реорганізації підприємств	Районні управління сільського господарства. Комісії з реорганізації підприємств	Січень - грудень 1996 р.	Забезпечення основи для реорганізації підприємства

1	2	3	4	5
15	Здійснити процедури щодо реорганізації підприємства, створення органів управління новими агроформуваннями	Комісія з реорганізації підприємства	В міру підготовки підприємства до реорганізації	Створення нових організаційно-правових агроформувань
16	У випадку створення в процесі реорганізації підприємства двох або більше нових агроформувань здійснити розподіл майна і землі між ними	Комісія з реорганізації підприємства	При потребі	Визначення майнової та земельної бази нових агроформувань
17	В установленому порядку зареєструвати новостворені агроформування в держадміністрації	Правління нових підприємств	В міру готовності підприємства	Завершення реформування підприємства
18	Розробити бізнес-плани реорганізованих і створених в процесі реорганізації нових агроформувань	Правління нових підприємств	Після створення нового підприємства	Визначення основних положень щодо розвитку нових агроформувань.

Однак визначальне місце в цій складній системі посідають сільськогосподарські підприємства як основні об'єкти реформування. Їх центральне місце зумовлюється кількома важливими обставинами.

По-перше, в них зосереджена основна продуктивна сила сільського господарства - селяни і всі, хто безпосередньо задіяний у ньому. Їх інтерес має розглядатися як пріоритетний і може бути забезпечений лише через таку його перебудову, яка б найповніше відповідала їх потребам і гарантувала достатньо ефективний для задоволення таких інтересів рівень розвитку. Якщо в процесі реформи і особливо за її результатами такі інтереси не будуть задовольнятися, втрачатиметься не лише соціально-економічний сенс її проведення, але й вона не сприйматиметься у соціально-психологічному відношенні.

По-друге, у зв'язку з викладеним вище, а також з урахуванням того, що в дореформений період більшість сільськогосподарських підприємств не відповідала потребам часу за своєю організаційно-правовою суттю, реформа покликана вивести їх на принципово нові засади організації, технології виробництва тощо. Тобто, в результаті реформи має бути забезпечене якісне оновлення всієї системи високоефективного господарювання в кожному конкретному сільськогосподарському підприємстві. Лише на цій основі може відбутися оновлення аграрного сектора економіки.

По-третє, визначальне місце сільськогосподарського підприємства в аграрних перетвореннях зумовлене тим, що в ньому виводиться на принципово новий, істотно вищий рівень вся система соціально-економічних відносин на селі: організація виробництва, трудових відносин, мотиваційних механізмів тощо. Все, що опрацьовується, організовується на загальнодержавному рівні, може бути реалізоване за умови апробування на рівні підприємства.

По-четверте, центральне місце підприємства в реформуванні аграрних відносин визначається також тим, і це найважливіше, що саме тут під впливом реформи створюються передумови і можливості вільного волевиявлення кожного члена підприємства щодо вибору форм власності і господарювання, свого майбутнього. До недавнього часу з відомих причин український селянин був позбавлений таких шансів. "Насильницька політика розвитку сільського господарства, - вважають Л.П. Середя, Г.С. Лоянич, Г.І. Пальшин, Л. Велупілай, - перетворила селянина з господаря в безправного виконавця, що значною мірою вплинуло на стан сільського госпо-

дарства"¹. У значній частині випадків обмеженими вони були в безпосередньо дореформеному періоді, а також на початковому етапі реформи. Проте узагальнення перших практичних кроків на шляху реформи дає підстави для висновку, що волевиявлення кожного селянина стає дедалі повнішим і усвідомленішим. Бо вперше за останні десятиріччя сільський трудівник одержав можливість самостійно приймати рішення і діяти, будувати своє життя відповідно до власних уподобань, звичайно, з урахуванням умов, що складаються в кожному конкретному випадку.

По-п'яте, під впливом реформи істотно змінюється соціальний статус селянства загалом і кожного селянина зокрема. Він має можливість стати реальним власником і вільно розпоряджатися належним йому майном та землею; йому, і тільки йому належить право вибору, як господарювати: в колективі чи індивідуально; від майже повної або і повної безправності в підприємстві він одержує повне право приймати самостійні рішення з усіх питань.

На цій основі, а також під впливом інших можливостей, які відкриваються реформою, очевиднішими стають передумови прояву в селян характерних якостей особистості. Звичайно, в кожного селянина прояв таких якостей буде глибоко індивідуалізованим: відбуватиметься швидше і глибше або ж із меншою активністю і проявлятиметься більш обмежено. Але цей процес неминучий. І чим швидше, глибше і з більшою соціально-економічною віддачею реформаційні перетворення проявлятимуться в кожному агроформуванні, тим суттєвішими будуть зміни в поглядах і конкретних діях, справах селянина, у формуванні його як особистості.

Справа не змінюється від того, що прояв особистих якостей не завжди помітний і відчутний, та й сам селянин не завжди замислюється над цим. Усвідомлення того, що під впливом реформи він ставатиме іншим, буде утверджуватися поступово, його неминучість очевидна.

Зміни, що відбуваються в процесі реформи, проявляються в кожному конкретному підприємстві по-своєму. Але взяті в єдності вони підтверджують висновок про те, що в аграрній реформі визначальне місце належить підприємству. Про її результати можна мати уяву з того, як вона впливає на ефективність функціонування не лише сільського господарства загалом, але й кожного підприємства зокрема.

¹ Серета Л.П., Лоянич Г.С., Пальшин Г.І., Велупілай Л. Розвиток фермерства на Вінниччині // Економіка АПК. - 1997. - № 11. - С. 3.

Розділ 2. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств

2.1. Загальні положення

Якщо вважати початком аграрних перетворень в Україні прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР від 15 березня 1991 р. "Про земельну реформу"¹, а також Закону України від 30 січня 1992 р. "Про форми власності на землю"², то прийдемо до висновку, що деякі зрушення у цьому плані на Івано-Франківщині ініціювалися і розвивалися дещо раніше.

Найбільш радикальною не лише на той час, але й для сучасного етапу розвитку була ініціатива В.В. Книгніцького, голови одного з найкращих в області колгоспу - "Ленінським шляхом" Городенківського району. Він ще в другій половині 80-х років активно добивався, щоб цьому господарству була продана земля площею понад 4 тис. га, яка знаходилась в користуванні працівників господарства. Підтримуваний всіма колгоспниками, він неодноразово звертався з цього приводу в найвищі державні і партійні органи Києва. І хоч це обгрунтовувалося як проведення локального соціально-економічного експерименту, який не передбачав розподілу викупленої землі між членами колгоспу, а мав на увазі подальше колективне господарювання на ній, жодне із звертань не знайшло позитивного вирішення. Тодішня найвища влада не лише не сприймала такий крок, але й боялася його. Прихильник переведення сільського господарства на більш прогресивні засади господарювання, В.В. Книгніцький сприймав це дуже боляче³.

Процес реформування відносин власності в аграрній сфері України, за даними Головного управління реформування відносин власності і нових форм господарювання Міністерства агропромислового комплексу України, розпочався в 1989 р. стихійно з персоналізації власності колгоспів, яка понад 50 років залишалася неподільною⁴.

¹ Постанова Верховної Ради Української РСР "Про земельну реформу" // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1991. - № 10. - Ст. 100.

² Закон України "Про форми власності на землю" // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 18. - Ст. 225.

³ Книгніцький В. Потрібна національна підтримка захисту врожаю // Економіка АПК - 1994. - № 1. - С. 64.

⁴ Артикульний Л.О. Розвиток аграрної реформи в Україні // Економіка АПК - 1998. - № 7. - С. 4.

Початок реформування майнових відносин власності, паювання майна колгоспів Івано-Франківської області припадає на 1989 рік, коли обласна газета "Прикарпатська правда" 23 вересня надрукувала публікацію В.В. Юрчишина¹ з питань визначення частки кожного колгоспника у колективно набутому майні і його реального права на неї. В цій публікації було викладено нові для того часу погляди і обґрунтовано узагальнені організаційно-методичні підходи до паювання майна, які у своїй основі зберігаються до цього часу. Не всі (не лише в області, але й в Україні) зрозуміли і сприйняли таку ідею. Висловлювались думки, що це приведе до припинення діяльності колгоспів, чого найбільше побоювалися.

Проте цей задум був настільки привабливим і зрозумілим, а форма його практичної реалізації - настільки доступною і простою, що в області відразу кілька прогресивних голів колгоспів виявили бажання втілити її в життя. Першим з них був голова колгоспу ім. Степана Мельничука Коломийського району М.В. Вишиванюк (зараз - голова облдержадміністрації). В господарстві за участю В.І. Довбні, вчених і спеціалістів були проведені відповідні розрахунки. Цей матеріал порівняно широко був описаний в газеті "Сільські вісті"².

Практично одночасно почалася підготовка до паювання майна в колгоспі "Радянська Україна" Рожнятівського району³, очолюваному С.В. Гошовським (зараз - заступник голови райдержадміністрації), а також у колгоспі "Ленінським шляхом" Городенківського району (голова - В.В. Книгніцький).

З огляду на те, що це були перші на Івано-Франківщині господарства, які довели почату справу до логічного завершення, в них було виконано великий обсяг робіт, які до цього ніде не виконувалися: детальне роз'яснення членам колгоспу суті і цільового призначення паювання майна, погодження з ними питань щодо того, хто повинен мати право на майновий пай, як його обчислювати, яким має бути його соціально-економічний статус тощо. Було виконано велику підготовчу роботу з пошуку в архівах відомостей про рік вступу кожного селянина в колгосп, його натуральну і грошову оплату праці за роки роботи в колективному господарстві.

¹ Юрчишин В.В. "Моє" у "нашому" // Прикарпатська правда. - 1989. - 23 вер.

² Юрчишин В.В. Власність реальна і примарна // Сільські вісті. - 1990. - 3 лют.

³ Гошовський С.В. Як надбати мільйон? // Прикарпатська правда. - 1990. - 7 бер.

Одночасно поглиблювалися організаційно-методичні підходи до паювання. Зокрема, вперше були обгрунтовані необхідність і методика індексації оплати праці колгоспників за роки, коли вона оплачувалася в мізерних розмірах за трудовими, до рівня оплати праці на час проведення паювання майна¹. Без цього колгоспники старшого віку, які багато років працювали переважно на низькооплачуваних кінно-ручних роботах, мали б надто малі майнові паї, що в соціальному відношенні було б несправедливо. Надалі індексація заробітку стала складовою методик паювання майна в колективних господарствах областей України². Тут також вперше були обгрунтовані принципи вилучення членами колгоспу належних їм паїв, їх спадкування, дарування, продажу. Тобто з *самого початку майновим паям надавався статус приватної власності*, що на той час було зовсім новим. Багатьох це непокоїло, а дехто взагалі заперечував це. Але це стосувалось частини керівників різних рівнів, науковців, голів колгоспів. У вищезгаданих колективних господарствах прихильниками цієї ідеї стали всі його члени³.

Якщо врахувати, що цього принципу дотримувались також у Львівській області⁴, є підстави для висновку про те, що необхідність формування приватного в колективному, а якщо повніше - становлення приватної власності в сільському господарстві найбільшого сприйняття і найширшої підтримки набуло в Галичині. Згідно із науковими висновками П.Т. Саблука, М.П. Вітковського, Д.В. Полозенка, "сама приватна власність має бути тим фундаментом виробництва і виробничих відносин, на якому ґрунтуються економічна і політична системи"⁵.

В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров переконані, що "без приватної власності на засоби виробництва, в тому числі і землю, неможливо домогтися відповідальності, стимулювати ініціативу, забезпечити економічну зацікавленість працюючих"⁶. Аналогічної думки дотримуються також вчені В.М. Олійник,

¹ Баланюк І.Ф., Гаврилишин Е.М. Дальше поглиблення відносин власності. З досвіду колгоспу "Радянська Україна" Рожнятівського р-ну. - Івано-Франківськ, 1991. - С. 4

² Онищенко О. До проблеми відносин власності в аграрній сфері при переході до ринку // Економіка України. - 1991. - № 6. - С. 7-8.

³ Дянько Ф. Спілка "Покуття": крок перший // Вісті Городенківщини. - 1991. - 7 бер.

⁴ Взірцеве положення про паювання майна в колективних агроформуваннях // Аграрна реформа на Львівщині, 1990-1994: Документи і матеріали / За ред. М.Гладя. - 2-е вид., доп. - Львів: Каменяр, 1995. - С. 76-79.

⁵ Саблук П., Вітковський М., Полозенко Д. Передумови ринкової економіки // Економіка України. - 1992. - № 12. - С. 5.

⁶ Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 13.

С.Д. Дусановський¹, П.І. Гайдучський, О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин², П.М. Радченко³, Б. Кузняк⁴.

Однією з особливостей перетворень в аграрних відносинах в цьому регіоні слід вважати те, що з самого початку тут проявлявся інтерес до комплексного вирішення різних його аспектів. Підтвердимо це прикладом згадуваного вище колгоспу "Ленінським шляхом" Городенківського району, де на початку 1990 р. після тривалої (близько півроку) підготовки на загальних зборах колгоспників були вирішені три взаємопов'язані питання: про реформування майнових відносин власності, про перетворення колгоспу в спілку селян-власників і про організацію трудових відносин на контрактних засадах⁵. Якщо перше з них було своєрідним розвитком уже зробленого в Рожнятівському районі, то інші два - принципово нові, які до цього в інших господарствах не опрацьовувалися.

На той час вже стало очевидним, що колгоспи як організаційно-правова форма господарювання на селі не задовольняли вимог часу, в чому найбільше переконувалися їх кращі, прогресивні керівники. Основною причиною такого стану була, як підкреслюють В.Я. Месель-Веселяк⁶, А.М. Стельмащук⁷, О.А. Рябчик⁸, відсутність заінтересованості в результатах виробництва колективізованих селян-працівників, які не були власниками засобів виробництва, а також не розпоряджались прибутком. Після тривалих спільних пошуків науковців і виробничників було вирішено, що найприйнятнішою для нових умов може бути таке формування, як спілка селян, в якій би об'єднувались належні їм майнові паї, а селяни мали б більше прав як власники. Жодним нормативно-правовим актом така форма організації виробництва не передба-

¹ Олійник В.М., Дусановський С.Д. Використання земельних ресурсів в умовах переходу до ринку // Економіка АПК. - 1995. - № 7. - С. 17.

² Гайдучський П.І., Онищенко О.М., Юрчишин В.В. Земельні відносини: проблеми і шляхи їх вирішення // Економіка АПК. - 1994. - № 1. - С. 13.

³ Радченко П.М. Підвищення ефективності виробництва в АПК в умовах переходу до ринку // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 114.

⁴ Кузняк Б. Проблеми відродження господаря на землі // Економіка України. - 1993. - № 6. - С. 68-73.

⁵ Юрчишин В. В., Баланюк І.Ф., Бородина О.М., Романова Л.В. Контрактна форма кадрового забезпечення управління агропромисловим комплексом // Вісник аграрної науки. - 1992. - № 3. - С. 1-4

⁶ Месель-Веселяк В.Я. Напрями реформування агропромислового виробництва в Україні // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 36-37.

⁷ Стельмащук А.М. Організаційно-економічні основи реформування сільського господарства // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 81.

⁸ Рябчик О.А. Еволюційна парадигма реформування аграрної мікроекономіки // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 84.

чалася, але за своєю суттю вона найбільше наближалась до сільськогосподарських кооперативів і тому вважалася перспективною. Обласні органи влади зайняли стосовно цього позицію спостерігачів, не підтримуючи, але й не заперечуючи створення спілки. В районі ж, де були сильні позиції Народного Руху України, перетворення колгоспу в спілку селян-власників активно підтримали і сприяли її швидшому становленню. Результатом цього стала реорганізація колгоспу “Ленінським шляхом” у першу в Україні спілку селян-власників “Покуття”¹.

В спеціально опрацьований статут спілки були внесені положення, яких не було в статутах колгоспів: беззастережне право загальних зборів вирішувати питання щодо напрямків розвитку, внесення змін у структуру виробництва тощо. Винятково важливим був запис про те, що правління спілки може не виконувати вказівок місцевих (обласних і районних) органів влади, якщо вони не відповідають інтересам господарства. Щодо цього нетрадиційного положення в статуті висловлювали сумніви навіть найбільші прихильники виробничо-господарської самостійності спілки. Але все обійшлося без ускладнень, спілка селян-власників була зареєстрована.

Дуже швидко ці нові положення виявились настільки прийнятними, що знайшли відображення в Законі України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, прийнятому Верховною Радою України в лютому 1992 року. Підприємства подібного типу набули поширення в Івано-Франківській, Львівській та деяких інших областях, а в деяких районах стали переважаючими. У зв’язку з цим слід звернути увагу на наступне. Інші колгоспи Городенківського району через деякий час реформувалися в закриті акціонерні товариства, але швидко переконалися в їх мало-придатності для сільського господарства і перетворилися у спілки селян-власників.

Організація трудових відносин у спілці селян “Покуття” на контрактних засадах також одержала активну підтримку членів спілки. У зв’язку з цим були опрацьовані і затверджені загальними зборами членів спілки положення про контрактні відносини, форми і умови контрактів для керівників і спеціалістів, рядових працівників. За пропозицією голови спілки, найбільше вимог, зазначених у контракті, стосувалось саме керівника підприємства. Проте, на жаль, ця прогресивна форма трудових відносин у спілці

¹ Матвій О. Спілку селян назвали “Покуття” // Прикарпатська правда. - 1991. - 18 трав.

не закріпилася, в основному з двох причин. По-перше, вона недостатньо узгоджувалась з чинним на той час трудовим законодавством, чим скористались її противники як у спілці, так і поза нею. По-друге, оскільки працювати за контрактом було складніше, насамперед через підвищену відповідальність, проти неї виступили деякі спеціалісти і керівники структурних підрозділів. І все ж вона не пройшла безслідно, позитивно вплинувши на поліпшення організації виробництва і праці в господарстві.

Ще одна особливість реформування соціально-економічних відносин в цьому господарстві полягала в тому, що на відміну від переважної більшості інших колгоспів, які лише нараховували майнові паї, але не мали можливостей їх виплачувати, тут видали їх всім бажачим - на суму понад 1,15 млн. карбованців (наголосимо, що це було у 1991 році). Це справило великий психологічний вплив на селян, бо вони повірили, що не просто мають майнову власність, але й можуть нею вільно розпоряджатися¹. Проте не всі селяни поспішали одержати майнові суми, оскільки на ті, що залишалися в майні спілки, передбачалося видавати порівняно високі дивіденди. На жаль, вони (селяни) виявилися в програвші, оскільки дуже швидко у сільському господарстві України в цілому почали проявлятися деструктивні процеси і явища, які не обійшли й це господарство.

До такого кроку вдалися також в колгоспі ім. Марка Черемшини Косівського району, очолюваного одним із кращих керівників колгоспів області - В.А. Риптиком. Там теж видали в рахунок паїв 1,7 млн. крб. Проте ті, хто вилучив майнові паї, залишалися членами колгоспу, тоді як у спілці селян "Покуття" після вилучення паїв членство у ній втрачалось. Селяни настільки шанували неординарну особистість керівника спілки В.В. Книгницького, що після його смерті у 1997 році присвоїли колективному господарству його ім'я. Для теперішніх часів це настільки незвичайне явище, що засвідчує, наскільки селянам потрібна не просто реформа, а такі перетворення, які викликають віру в них і довіру до тих, хто їх проводить.

Варта уваги також особливість, яка мала місце при паюванні майна в колгоспі ім. Василя Стефаніка Галицького району²

¹ Балашок І.Ф., Семенів Д.М. Приватизація власності в спілці селян "Покуття". - Івано-Франківськ, 1991. - С. 4

² Балашок І.Ф. До історії сучасної аграрної реформи та її особливості в Івано-Франківській області // Регіональна економіка. - 1998. - № 4. - С. 61.

(голова - Б.Ф. Хавлюк, зараз - голова районної ради Галицького району). Це єдиний виявлений в процесі опрацювання питань паювання майна колгосп, в якому колишній його бухгалтер зберіг матеріали організації колгоспу з середини 50-х років. Серед них - унікальний за своєю суттю документ з даними про те, яку суму (вступний внесок) вніс кожний селянин при вступі в колгосп. Вони (ці суми) були невеликі - від 15 до 110 крб. В колгоспі спочатку вирішили збільшити на них майновий пай того, хто на час паювання був членом колгоспу або знаходився на пенсії, а якщо з якихось причин їх вже не було - приєднати ці суми до паїв їх спадкоємців.

І хоч суми були мізерні, сам факт, що про них згадали, мав великий психологічний вплив на селян, який набагато зріс після того, як було вирішено не додавати їх до майнових паїв, а видати готівкою тим, хто їх вносив, чи спадкоємцям.

Одностайно було вирішено також повернути вступні внески тим громадянам, хто після політичних репресій повернувся із заслання або знаходився в еміграції. Проте останнє не було здійснене у зв'язку з тим, що важко було розшукати цих людей. Та й суми були настільки мізерні, що не являли б для них інтересу. Цей приклад наведений з метою показати, як уважно селяни вирішували питання реформування колективних господарств, членами яких вони були.

Викладеним вище не вичерпуються особливості реформування аграрних відносин в досліджуваному регіоні. Воно лише засвідчує, що, незважаючи на їх недовгу історію, вони варті подальшого поглибленого вивчення і узагальнення.

2.2. Реформування колгоспу ім. Степана Мельничука Коломийського району

Під впливом великої низки причин, основною серед яких є політичне несприйняття частиною політиків, працівників державної сфери та керівників і спеціалістів сільського господарства аграрної реформи, порівняно великого поширення набули твердження, що організаційно-правове реформування колективних сільськогосподарських підприємств має метою їх повну руйнацію. Найчастіше це відносили до Львівської та Івано-Франківської областей, у яких реформаційні процеси почалися і розвивалися швидше порівняно з іншими регіонами.

Проте такі твердження не мають під собою ніякого підґрунтя, оскільки і в цих областях продовжують функціонувати великі сільськогосподарські підприємства. Процеси реформування їх не обминули. В одних вони проходили швидше і глибше, в інших - обмежувались лише окремими перетвореннями, але спільними для них були поміркований підхід і збереження їх земельно-майнової цілісності. Соціально-економічні негаразди останніх років не могли їх обминути, чимало з них під їх впливом втратили ще недавно задовільний рівень господарювання. Також спільними для всіх є інші аспекти розвитку: збереження значної частини виробничого потенціалу і набуття нетрадиційних підходів до організації їх функціонування¹.

Найбільш показовою у цьому відношенні є практика перетворення колгоспу ім. Степана Мельничука Коломийського району в закрите акціонерне товариство "Степан Мельничук"².

2.2.1. Характеристика колгоспу

В організаційно-правовому відношенні перетворення колгоспу мало передісторію. З часу створення колгоспу у 1948 році і до реорганізації його у спілку селян в селах Турка і П'ядики Коломийського району діяв колгосп, який розвивався на відповідних для тих часів колгоспно-кооперативних засадах і за особливостями організації та економічного розвитку в перші роки існування мало чим відрізнявся від інших колгоспів. Так тривало до 1981 року, поки його не очолив молодий, але вже досвідчений спеціаліст сільського господарства М.В. Вишиванюк. Завдяки досвіді, працьовитості і високим організаційним здібностям, умінню працювати з людьми він зумів прискорити соціально-економічний розвиток колгоспу, що підтверджується даними таблиці 2.1 щодо основних показників за перші 10 років його діяльності, а також забезпечив його реформування.

Наведені в таблиці показники засвідчують кілька винятково важливих обставин. По-перше, в колгоспі мала місце чітко виражена тенденція до поліпшення не лише кількісних, але й якісних параметрів його зростання. По-друге, особливе значення мало

¹ Довбня В.І. Реформи формують власника // Галичина. - 1995. - 25 лист.

² Вишиванюк М. Землю тим, хто на ній працює // Урядовий кур'єр. - 1995. - 12 жов.

зростання у 5,2 раза прибутку і у 2,2 раза - продуктивності праці. По-третє, колгосп не просто продовжував зберігати тенденцію щодо багатогалузевого розвитку, але й забезпечував порівняно високі темпи нарощування обсягів виробництва у всіх галузях. Це особливо стосувалось зернового господарства, у якому за 1990 р. було виращено продукції у 5,8 раза більше порівняно з базовим 1980 р.

Таблиця 2.1

Деякі показники розвитку колгоспу
ім. Степана Мельничука Коломийського району

Показники	Роки					
	1980	в середньо- му за рік		1990	1986- 1990 до 1981- 1985, рази	1990 до 1980, рази
		1981- 1985	1986- 1990			
Урожайність, ц/га:						
- зернових і зернобобових	13,3	24,1	38,5	46,1	1,6	3,5
- льону-довгунцю (волокна)	10,4	5,6	8,0	9,3	1,4	0,9
Валове виробництво, т:						
- зерна	849	2834	4227	4892	1,5	5,8
- льону-довгунцю (волокно)	109	135	188	200	1,4	1,8
Середньодобовий приріст великої рогатої худоби, г:	322	390	575	639	1,5	2,0
Виробництво м'яса (виро- щування), тонн	133	227	235	219	1,0	1,6
Вироблено валової проду- кції у порівняльних цінах 1983 р., млн. крб.	1785	2122	2629	2582	1,2	1,4
в тому числі:						
- на 100 га сільськогоспо- дарських угідь, тис. крб.	62	74	98	122	1,3	2,0
- на одного працюючого, крб.	4075	4870	7990	9060	1,6	2,2
Прибуток, тис. крб.	320	508	1303	1667	2,6	5,2
Рівень рентабельності, %	8,1	14,1	18,3	16,6	1,3	2,0

Наскільки ці показники відрізнялися в кращий бік порівняно з Коломийським районом та Івано-Франківською областю, свідчать дані, що наводяться нижче.

Проте досягнуті показники не вичерпували потенційних можливостей колгоспу, вони були б значно більші, але їх використання обмежувалося економічними умовами, в яких розвивалися колгоспи взагалі і дане господарство в тому числі. Тому в 1991 році колгосп був реорганізований у спілку селян¹. В організаційно-правовому відношенні вона була більш прогресивною порівняно з колгоспами і відкривала перед агроформуванням, її керівником та спеціалістами ширші можливості щодо соціально-економічного розвитку. Спілка селян була перехідним етапом удосконалення сільськогосподарських агроформувань ринкового типу. Але, як показала практика, і в умовах спілки селян її керівникові та очолюваному ним господарству було, умовно кажучи, вузько, і в січні 1995 року за ініціативою М.В. Вишиванюка і при одностайній згоді членів спілки вона була реорганізована в закрите акціонерне товариство "Степан Мельничук" (далі - Товариство).

Особливостями його створення були:

- добровільне об'єднання власників майнових і земельних паїв, у зв'язку з чим воно з повним правом отримало статус приватного, що й закріплено в його статуті;
- структурними підрозділами Товариства стали всі 24 виробничо-господарські одиниці, що діяли в спілці селян на час її реорганізації (перетворення) в акціонерне товариство;
- майнові паї членів спілки, обчислені при паюванні майна в 1993 році, було обмінено на акції;
- земельні паї їх власники передали в оренду Товариству.

Їх розмір визначений при паюванні землі у 1993 році і становить: в с. Турка - 1,48 га і в с. П'ядики - 1,52. Працівникам соціальної сфери сільська рада встановила паї у розмірі 25% площі середнього земельного паю для членів спілки даного села.

Станом на 1 січня 1999 р. акціонерний фонд (капітал) Товариства становив 3727,6 тис. грн. Акціонерів на цей час нараховувалося 1620 чол. З них: 1141 - працездатного і 479 - пенсійного віку.

¹ Вишиванюк М.В. Швидше завершити пошуки ефективних шляхів і методів реформування на селі (выклад матеріалів Всеукраїнської наради з питань агропромислового комплексу) // Економіка АПК. - 1997. - № 3. - С. 6-7.

Середній розмір акцій, який припадав на акціонера, дорівнював 2300 грн., у тому числі в значній частині - понад 3,5 - 4 тис. грн.

2.2.2. Основні показники розвитку Товариства

На початок 1999 р. Товариство мало 2375 га загальної земельної площі, з яких 2190 га (92,2%) - сільськогосподарських угідь, структура яких мала вигляд:

- рілля - 1947 га (88,9%);
- сіножаті і пасовища - 62 га (2,8%);
- сади і ягідники - 181 га (8,3%);

Спискова чисельність працівників - 771 чол., з яких 224 зайняті в рослинництві і 74 - у тваринництві.

Вартість основних засобів - 9 млн. 438 тис. грн. початковою і 7 млн. 307 тис. грн. залишковою вартістю.

Поголів'я великої рогатої худоби на 1 січня 1999 р. становило 1150 голів, з них - 170 корів. У 1994 і 1995 рр. зменшилось поголів'я великої рогатої худоби, проте уже в 1996 р. почалось його нарощування, і до 1999 р. його чисельність на 25% перевищила показник 1994 р. При цьому відбулось часткове зменшення кількості корів. Деякі інші показники, порівняно з даними господарств району та області, наводяться в таблиці 2.2. При їх аналізі привертає увагу наступне:

- достатньо високий для сучасних умов, коли більшість сільськогосподарських підприємств дедалі частіше економічно занепадає, рівень показників щодо урожайності основних сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Зокрема, урожайність зернових і зернобобових культур у 1998 р. була у два з половиною рази вищою порівняно з колективними сільськогосподарськими підприємствами району і області. Більшою у 2,0 рази була врожайність цукрових буряків. У півтора рази вищими були також показники продуктивності у тваринництві: надій молока на корову та середньодобові прирости великої рогатої худоби;

- відносна вирівняність економічних показників у динаміці, що вказує на високу стабільність виробництва. Певні коливання відбуваються, але не завжди першопричиною є якість господарювання, частіше - негативний вплив складних погодних умов, що, зокрема, відбилося на зменшенні врожайності у 1996 р. зернових і

зернобобових культур та цукрових буряків. Поряд з цим завдяки дотриманню прогресивних технологій вирощування культур, використанню у 1997 р. імпортованих сівалок точного висіву, внесенню необхідної кількості добрив урожайність цукрових буряків досягла 647 ц/га;

- недосконалість макроекономічної політики щодо розвитку села, велика невідповідність цін на сільськогосподарську продукцію

Таблиця 2.2

Показники розвитку закритого акціонерного товариства
“Степан Мельничук” Коломийського району

Показники	Роки				
	1994	1995	1996	1997	1998
Урожайність, ц/га:					
- зернових і зернобобових:					
у товаристві	54,2	46,3	34,0	52,7	55,4
у господарствах району	34,9	32,0	15,4	26,1	21,2
у господарствах області	32,9	30,3	16,9	24,1	20,2
- цукрових буряків:					
у товаристві	330,0	393,0	317,0	647,0	396,0
у господарствах району	346,0	304,7	264,0	281,0	210,4
у господарствах області	320,0	262,3	237,5	216,7	206,0
Продуктивність тварин:					
- удій молока на 1 корову, кг:					
у товаристві	3963	3737	2984	3062	3324
у господарствах району	2507	2580	2135	1504	1921
у господарствах області	2378	2291	1910	1462	1776
- середньодобовий приріст великої рогатої худоби, г:					
у товаристві	620	684	524	475	518
у господарствах району	359	361	298	361	313
у господарствах області	334	329	268	219	273
Валова продукція сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.:					
у товаристві	116,7	115,4	78,2	81,4	67,2
у господарствах району	90,1	77,5	28,9	56,0	43,0
у господарствах області	82,3	74,1	52,3	52,2	32,9

і продукцію промисловості, яка використовується в галузі, непомірно високі податки, а також процентні ставки за кредит спричиняють ситуацію, за якої навіть такі підприємства, як закрите акціонерне товариство "Степан Мельничук", мають низькі прибутки і рентабельність.

Особливу увагу привертає те, що економічна надійність підприємства, відпрацьованість системи господарювання настільки міцні, що Товариство не здало своїх позицій навіть після того, коли його керівник М.В. Вишиванюк змушений був передати управління іншій особі у зв'язку з призначенням його головою держадміністрації Івано-Франківської області. Це підтверджується тим, що показники Товариства у 1997 і 1998 рр., коли його очолював новий керівник - В.В. Когут, продовжували бути високими. Зернових і зернобобових у 1998 р. зібрано по 55,4 ц/га, цукрових буряків - 396,0 ц/га. Річний надій молока на корову становив 3324 кг, середньодобові прирости великої рогатої худоби - 518 г, а грошова виручка за реалізовану продукцію, виконані роботи та надані послуги - на 86% вища ніж у 1996 р., та на 132% вища ніж у 1997 р. Основою цього є те, що талант М.В. Вишиванюка проявлявся і проявляється не лише у здібностях вміло господарювати особисто, але й у тому, що він сформував команду однодумців-керівників і спеціалістів та висококваліфікованих працівників. Серед них: керівники структурних підрозділів О.О. Костюк, Я.Д. Романюк, П.В. Семенюк, Я.В. Мочернюк, М.Д. Гуменюк, Д.П. Соповський, М.П. Марціновський, В.С. Бойчук, В.В. Андрійчук, В.В. Козарук; головні спеціалісти О.Є. Островська, І.П. Кондрат, Г.М. Лазарук, А.К. Полянєк; механізатори Д.П. Волощук, В.І. Ярич, Я.В. Семенович, доярка О.М. Альберт; водій Д.В. Романюк; ланкові Г.Г. Безшкура, М.М. Токарева та багато інших відданих сільському господарству працівників, які зберігають і примножують набуті раніше традиції високоефективного господарювання в колгоспі - спілці селян - акціонерному товаристві. Це варте підвищеної уваги тому, що сучасний занепад сільського господарства значною мірою зумовлений недооцінкою на всіх рівнях кадрового (кадрово-управлінського) чинника. Його роль була завжди високою і особливо зростає в умовах освоєння нових форм, методів і механізмів господарювання. Тому досвід закритого акціонерного товариства "Степан Мельничук", його засновника заслуговує особливої уваги і поглибленого вивчення та узагальнення.

Підвищеної уваги заслуговують також інші особливості розвитку Товариства.

Зокрема, за очевидних для усіх сучасних труднощів щодо зміцнення матеріально-технічної бази тут продовжують її (базу) активно нарощувати. Так, у 1993-1994 рр. підприємство придбало чотири трактори МТЗ-82, а в 1996 - два зернові комбайни фірми "Джон Дір" за 350 тис. доларів США в рахунок кредиту на 6 років. Це обійдеться підприємству в 3742 т зерна. Хоч це і дорого, та все ж вигідніше, ніж надіятися лише на традиційні для України зернові комбайни, особливо з урахуванням того, що більшість з них не показує високої продуктивності і часто виходить з ладу.

Це стало великим доповненням і зміцненням матеріально-технічної бази акціонерного товариства. Вона, крім тракторів, автомобілів, інших сільськогосподарських машин, включає в себе: базу переробки сільськогосподарської продукції, на якій за сезон переробляється понад 400 т сировини; льонозавод потужністю 1500 т переробки льону-трести у рік; олійницю потужністю 750 кг олії за зміну. В Товаристві діють також ковбасний цех, у якому в середньому за рік виробляють 100 т ковбасних виробів, хлібопекарня, яка випускає одну тисячу буханок хліба щоденно, макаронна лінія потужністю 160 кг готової продукції за зміну. Кілька років тому тут заклали високопродуктивні плодово-ягідні насадження на площі 181 га. Діють також звіроферма, два швейні цехи на 40 робочих місць. Завдяки цьому Товариство має можливість значною мірою перекривати збитки, яких йому завдають сільськогосподарські галузі, і працювати краще, ніж інші колективні агроформування.

Вартий наслідування також досвід Товариства щодо земельно-орендних відносин і організації руху акцій. Як зазначалося вище, власники земельних паїв передали їх в оренду Товариству, за що їм видається орендна плата. Такі взаємовідносини сприяють реальному формуванню вільного сільськогосподарського товаровиробника¹.

Починали у 1995 р. з невеликої орендної плати - 1 ц зерна за середню частку земельного паю, а в останні два роки (1997 і 1998) довели її до 2 ц/га. В рахунок орендної плати членам Товариства в останні чотири роки (крім 1996 р.) видано 657 т зерна. У 1996 р. були надзвичайно несприятливі погодні умови, внаслідок

¹ Гайдучкий П.І. Приватизація майна в агропромисловому виробництві України: етапи і перспективи розвитку // Економіка АПК. - 1996. - № 3. - С. 4.

чого валовий збір зерна був невеликий. У зв'язку з цим за погодженням сторін орендна плата не видавалася.

На перший погляд може здатися, що така орендна плата недостатня. Але, по-перше, це краще, ніж її, як це має місце в більшості господарств, зовсім не видають. По-друге, потрібно враховувати те, що Товариство надає (див. нижче) своїм акціонерам, в першу чергу його засновникам, значні соціальні пільги. По-третє, тут орієнтуються на те, що легше всього, умовно кажучи, "проісти" вирощене і здобуте. Проте, з погляду майбутнього, краще на якомусь етапі обійтись меншим, щоб мати більше гарантій в перспективі.

Відомо, що в абсолютній більшості випадків навіть в акціонерних товариствах, не кажучи вже про звичайні колективні сільськогосподарські підприємства, побоюються можливого вилучення акціонерами належних їм акцій, або навіть категорично негативно ставляться до цього. Це мотивується тим, що цим знецінюється, зменшується і навіть підривається економічна основа функціонування такого агроформування. По-іншому до цього підходять в ЗАТ "Степан Мельничук". Тут виходять із беззастережного права власника акцій вільно, на свій розсуд розпоряджатися ними, тому гарантують дотримання такої нормотворчої засади акціонерного товариства і підтверджують це практичними справами. Це, зокрема, знаходить своє відображення в тому, що за 1995-1998 рр., відповідно до поданих заяв, одержали грошові та інші виплати, еквівалентні вартості їх акцій акціонери товариства (1631 чол.) на загальну суму 1 млн. 613 тис. грн. У зв'язку з обмеженими можливостями підприємства щодо грошових розрахунків з акціонерами за акціями Товариство розплачувалося з ними за взаємним погодженням, переважно натуральними видачами: будівельними та іншими матеріалами, сільськогосподарською продукцією, виконаними роботами, наданими послугами. Це збільшує довіру акціонерів до Товариства, підвищує його соціально-економічний авторитет, що має особливе значення для молодих поколінь при вирішенні питання щодо того, зв'язувати свою долю з акціонерним товариством чи утриматись від цього і шукати інший шлях свого майбутнього.

Товариство не припиняє стосунків з особами, які повністю одержали належні їм суми за акціями. Оренднуються їх земельні

частки (за що виплачується орендна плата на рівні акціонерів); надається комплекс послуг ритуального характеру; виділяються трактори, автомобілі, жива тяглова сила для обробітку присадибних ділянок, збирання урожаю, транспортування вантажів та інше; з їх числа пенсіонери користуються пільгами, встановленими у Товаристві для цієї категорії людей.

Позитивний досвід нагромаджено у Товаристві стосовно розвитку міжнародних контактів.

Зовнішньоекономічну діяльність з іноземними партнерами, започатковану колгоспом та спілкою селян, продовжують здійснювати в закритому акціонерному товаристві відповідно до чинного законодавства, шляхом створення спільних підприємств, організації виробничих зв'язків на договірних умовах, а також налагодження торгових взаємовідносин.

У 1988 р. організовано спільне підприємство колгоспу ім. Степана Мельничука з німецькою фірмою "Байер" для вирощування у господарстві озимих зернових за прогресивними технологіями. Фірма забезпечувала спільне підприємство технікою, передавала технології, надавала консультації.

Прямі виробничі зв'язки для вирощування зернових і льону укладено в 1990 р. колгоспом з австрійською фірмою "Дау-Еланко". Відповідно до договору між сторонами фірма забезпечувала технології вирощування цих культур, надавала техніку та гербіциди, проводила навчання механізаторів і агрономів.

Результатом спільної діяльності господарства з цими двома іноземними фірмами стало підвищення урожайності зернових культур на 15-20 ц/га.

З фірмами Румунії і Болгарії в 1990 р. колгосп створив спільне підприємство з вирощування плодів і ягід. Закордонні партнери забезпечили господарство саджанцями яблунь, груш, слив, вишень, черешень, малини. Спеціалісти і працівники господарства пройшли стажування за кордоном, де оволоділи навичками вирощування продукції садівництва.

В результаті співробітництва в господарстві закладено 181 га саду і ведеться за ним кваліфікований догляд, валове виробництво плодів і ягід щорічно складає 100-150 т, які реалізуються у свіжому вигляді, а також переробляються у власному консервному цеху. Такий напрямок відповідає науковим висновкам інституту садівництва УААН, в яких обґрунтовується, що найвища ефективність

сидінництва досягається в господарствах, де повністю інтегровані сфери виробництва, промислової переробки і зберігання плодів і ягід¹.

В 1991 спілка селян встановила різносторонні зв'язки з польською фірмою "Вацкополь". Договором передбачалося для господарства вирощування за польською технологією конюшини та огірків, а також виробництво м'яких меблів. Польській фірмі господарство надавало практичну допомогу у вирощуванні за прогресивними технологіями ріпаку та льону-довгунцю. З цією метою господарство надавало фірмі спеціалістів, а також необхідну сільськогосподарську техніку. Економічну вигоду від спільної діяльності мали обидві сторони. Тільки від реалізації м'яких меблів виручка щорічно складала 300-480 тис. крб.

Довгостроковий договір на реалізацію тракторів МТЗ-80, МТЗ-82 та запасних частин до них уклала спілка селян у 1993 р. з Мінським тракторним заводом. З цією метою в господарстві було створено структурний підрозділ - юридична особа "Беларусь", який тільки за 1998 р. реалізував запасних частин на суму 127 тис. грн.

З німецькою фірмою "Райфайзен" у 1996 р. закрите акціонерне товариство налагодило торгові взаємовідносини, згідно з чим для потреб Товариства закуплено мінеральні добрива та пальне на суму 880 тис. грн.

У галузі тваринництва в 1997 р. організовано взаємозв'язки з канадською фірмою "Сімекс-Україна" для забезпечення молочного скотарства акціонерного товариства високоякісною генетичною продукцією.

Виробничі зв'язки закритого акціонерного товариства з іноземними партнерами забезпечували надходження валюти, за рахунок якої закуплено у Голландії і Австрії сівалки та іншу ґрунтообробну техніку, у Польщі - обладнання для ковбасного цеху, у Білорусі - трактори і запасні частини, а також інші матеріальні цінності закордонних фірм, що вплинули на підвищення урожайності сільськогосподарських культур та збільшення виручки за реалізовану продукцію, виконані роботи, надані послуги.

Спілка селян ім. Степана Мельничука завжди відзначалася високою соціальною спрямованістю своєї діяльності, інтереси її членів завжди ставилися на перше місце. Відповідні засади у всій їх повноті перейшли у створене на її основі ЗАТ "Степан Мельничук", що з самого початку визначило особливе місце соціальної

¹ Шестопаль О.М. Організаційно-економічні передумови стабілізації і подальшого розвитку садівництва // Економіка АПК. - 1994. - № 2-3. - С. 19.

орієнтації в її діяльності. Відповідно до цього Товариство надає своїм акціонерам такі пільги:

- безкоштовне користування технікою та живою тяговою силою для обробітку присадибних ділянок;
- матеріальна допомога, безкоштовні обіди на релігійні свята інвалідам, пенсіонерам і малозахищеним соціально акціонерам;
- безкоштовне харчування дітей, батьки яких є засновниками Товариства, у двох школах і дитячих закладах;
- цілорічне харчування (обіди) механізаторів;
- безкоштовне надання засновникам Товариства путівок у санаторії для оздоровлення;
- виділення засновникам Товариства (у разі їх хвороби) коштів для придбання ліків у амбулаторіях сіл Турка і П'ядики, а також в інших закладах охорони здоров'я;
- доплати пенсіонерам до мінімальної пенсії;
- виділення (будування) індивідуальних житлових будинків для інвалідів і соціально незахищених засновників Товариства;
- допомога на похорони сім'ям жителів сіл Турка і П'ядики (безкоштовне виготовлення труни, надання транспорту, виділення згідно з певними нормами продуктів);
- ремонт соціально-культурних закладів, якими користуються члени Товариства.

Отже, акціонери мають порівняно високу соціальну захищеність з боку Товариства, що є однією з важливих передумов його ефективного розвитку.

Для розвитку соціальної сфери сіл Товариство побудувало ряд об'єктів соціально-культурного спрямування. У селах Турка та П'ядики проведено газифікацію, побудовано стадіони, будинки культури, адміністративні будинки, прокладено асфальтні дороги, проведено благоустрій центрів сіл, побудовано у с. Турка - 18, а в селі П'ядики - 4 житлових будинки та ін.

Крім цього, у с. Турка побудовано середню школу на 500 учнівських місць, критий плавальний басейн, торговий комплекс, будинок побуту, центральну котельню, теплотрасу, очисні споруди, свердловини, каналізаційну систему. А у с. П'ядики - музей Ірчана, залізничну зупинку, заготівельний пункт та ін.

Є ще ряд інших особливостей в діяльності ЗАТ "Степан Мельничук", але й з викладеного вище видно, що воно відноситься до одного з найкращих подібних агроформувань не лише в Івано-Франківській області, але й в Україні.

2.2.3. Найважливіші організаційні та економічні засади функціонування

Закрите акціонерне товариство “Степан Мельничук” становить собою інтегровану виробничо-господарську систему, в якій узгоджуються інтереси селян із використанням прогресивної форми господарювання¹. Воно об’єднує в собі 3 групи структурних підрозділів² (див. рис. 2.1). Одна з них об’єднує підрозділи, які функціонують за статусом юридичних осіб, інша - виробничі структурні підрозділи, третя - структурні підрозділи, які виконують функції обслуговування всіх підрозділів Товариства.

Як і в інших підприємствах, в тому числі в акціонерних товариствах, такі основи відображаються в їх статутах. Статут ЗАТ “Степан Мельничук” побудований на загальноприйнятих для таких документів засадах, тому їх можна було б у цій книзі не розглядати. Проте виправданим буде аналіз особливостей, яких немає в інших агроформуваннях акціонерного типу.

Однією з них є те, що воно створене (засноване) шляхом перетворення іншого суб’єкта підприємницької діяльності - спілки селян ім. Степана Мельничука, по-іншому кажучи, не на “голому місці”, а вже на певній, до того ж достатньо міцній економічній базі. Це з самого початку створило кращі вихідні передумови його подальшого розвитку. Тим більше, що його керівником став голова колективного підприємства, якому довіряли і довіряють члени Товариства і який переніс у Товариство свої кращі організаційні риси, що надалі стало найважливішою запорукою ефективного розвитку господарства. Важливим при цьому було також те, що при перетворенні повністю збереглася структурна побудова спілки, яка склалася за попередні роки і повністю виправдала себе в практичній роботі. В цьому ще раз проявилася мудрість колективу і його керівника: не розвалювати бездумно те, що виправдало себе в минулому і може стати доброю основою майбутнього. Такі дії співпадають з висновком І.І. Лукінова, що “без створення нових, більш ефективних форм і систем господарювання не можна руйнувати діючі товарні підприємства”³. Це виглядає особливо привабливим і обнадійливим на тлі виробничо-господарських розрух,

¹ Лупенко Ю. Акціонерні товариства в АПК. - К.: ІАЕ, 1997. - С. 174-175.

² Довбня В.І. Реформи формують власника // Галичина. - 1995. - 25 лист.

³ Лукінов І.І. Ефективно реформувати агропродовольчу сферу // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 7.

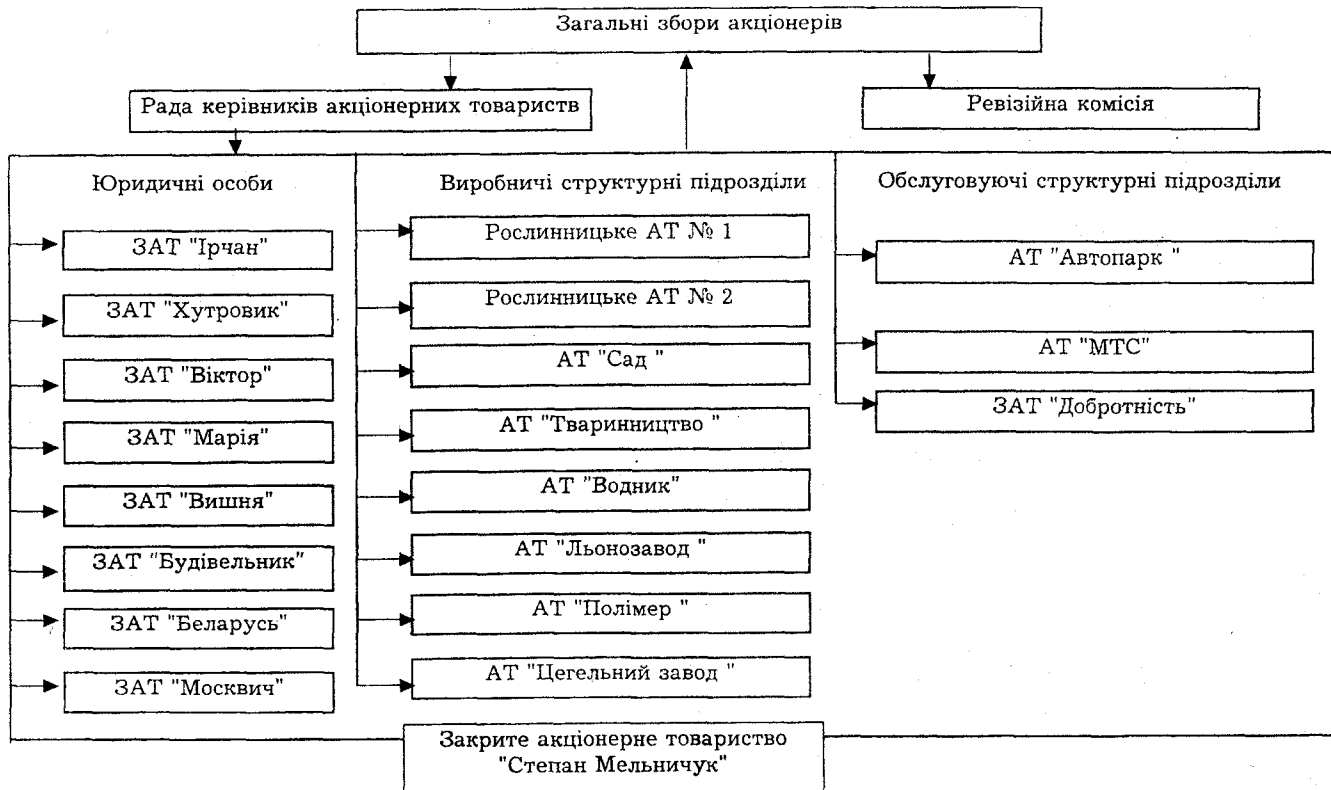

Рис. 2.1. Інтегрована структура закритого акціонерного товариства "Степан Мельничук" Коломийського району

які допустили без будь-яких підстав багато інших агроформувань, і може бути гарним прикладом для тих сільськогосподарських підприємств, яким ще потрібно буде пройти шлях реформування (реорганізації).

Особливе місце в статуті Товариства відведено положенню про те, що об'єднання його засновників відбулося добровільно і на рівноправних для усіх засадах. Це, здавалось би, має бути настільки очевидним, що не варте того, щоб окремо виділяти його в основному документі, який регламентує всю діяльність Товариства. Але такий акцент є доречним у зв'язку з тим, що часто-густо мають місце такі звинувачення: реформування здійснювалось примусово, всупереч волі і бажанням селян, в інтересах невеликої частини членів створеного підприємства чи навіть лише його керівника. Записавши в статуті тези про добровільність і рівноправність реформування, члени реформованої спілки і акціонери нового агроформування з самого початку висловили і утвердили своє ставлення до реорганізації.

Нетрадиційним є також положення статуту Товариства про те, що воно є приватним сільськогосподарським підприємством. Якщо виходити із суто наукової термінології, такий запис можна вважати не зовсім коректним, оскільки акціонерні товариства належать до підприємств колективного типу. Проте в даному випадку таким записом в статуті підкреслювалось насамперед те, що його економічна основа створена шляхом перетворення в акції майнових паїв, визначених селянам у спілці, які означали не що інше, як їх приватну власність. Перетворившись в акції, вони тим більше не втратили приватного статусу. Приватний характер Товариства посилюється також тим, що воно господарює на землі, яка є власністю його ж акціонерів. Отже, якщо з чисто теоретичних позицій акціонерне товариство "Степан Мельничук" не є приватним у повному розумінні цієї економічної категорії, то в практичному відношенні такий запис у статуті можна вважати виправданим, тим більше в умовах, коли місце, роль і значення приватного сектора в економіці будуть зростати. Його лише не можна протиставляти суспільному секторові, оскільки обидва вони передбачені чинним законодавством і мають підстави для рівноправного розвитку.

Винятково важливим слід вважати положення статуту про те, що Товариство створюється в інтересах його членів (акціонерів) і що такі інтереси реалізуються як індивідуальні і колективні.

Визначальними при цьому є індивідуальні інтереси акціонерів, рівень забезпечення яких є вихідною основою реалізації соціально-економічних інтересів Товариства. Подальший розвиток цього положення знайшов у статуті відображення в тому, що задоволення закритим акціонерним товариством інтересів району, області та держави буде знаходитись у безпосередній залежності від того, наскільки вони забезпечуватимуть його інтереси.

Таке положення вперше було обґрунтоване в Інституті аграрної економіки УААН у 1990 р. і стало складовою статуту спілки селян "Покуття" Городенківського району Івано-Франківської області, створеної на базі колгоспу "Ленінським шляхом", що діяв у райцентрі Городенка. Для того часу це була не те що незвична, а навіть дещо смілива теза, оскільки вона не узгоджувалась із загальноприйнятим у Радянському Союзі спрямуванням на пріоритетність державних інтересів. Пізніше ці тези перейшли у статуті інших сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області, в тому числі у статут спілки селян ім. Степана Мельничука, і вже в нових умовах закріплені у статуті ЗАТ "Степан Мельничук".

Нетрадиційним слід вважати також запис у статуті про те, що Товариство може створювати в Україні та поза її межами свої філії, представництва та дочірні підприємства, які можуть наділятися основними фондами та оборотними коштами, які є власністю Товариства, і що керівництво їх діяльністю має здійснюватися особами, які будуть призначатися правлінням Товариства. І хоч поки що такі структури ще не створюються, передбачливість щодо відповідного запису в статуті Товариства може виявитися доречною, особливо, якщо враховувати розмах, якого набуває його розвиток.

Щодо соціального розвитку в статуті Товариства зроблений запис про те, що воно здійснює його на основі всебічно відпрацьованої стратегії, чіткого визначення шляхів і етапів досягнення кінцевої мети і необхідних для цього фінансових і матеріальних засобів. Передбачено, що такий розвиток забезпечується власними грошовими та іншими ресурсними можливостями, а також кооперуванням із місцевими радами народних депутатів, іншими підприємствами, організаціями, установами. Не виключається також те, що при потребі, за згодою акціонерів та інших громадян, з цією метою можуть залучатися особисті заощадження (внески).

Щодо економічної діяльності Товариства визначальним слід вважати положення статуту про те, що все виробництво, як у

підприємстві в цілому, так і в його структурних підрозділах, здійснюється на засадах повного госпрозрахунку, самофінансування і самоокупності. При цьому закрите акціонерне товариство вступає в договірні відносини з виробничими підрозділами, виконує функцію посередника між товаровиробниками і гарантує їм матеріальну винагороду, еквівалентну його земельному і майновому паєві, а також внескові у виробництво особистою працею його членів.

Велика увага надається розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і відносин.

Управління Товариством здійснюють загальні збори акціонерів, а також рада керівників акціонерних товариств. Особливістю формування ради є те, що її члени не обираються, як це прийнято в колективних господарствах, а делегуються структурними підрозділами і затверджуються загальними зборами. Голова ради обирається на конкурсній основі. Йому надається право, за погодженням з працівниками структурних підрозділів, призначати керівників підрозділів і спеціалістів.

Управління структурними підрозділами здійснюють їх ради, які діють на основі відповідного положення, затвердженого правлінням Товариства. Членами таких рад можуть бути лише члени структурних підрозділів.

2.2.4. Виробничо-організаційна структура

Організаційну структуру Товариства формують спеціалізовані виробничі та обслуговуючі підрозділи, які представляють так звані низові акціонерні товариства. Таке поняття як "низові товариства" не передбачене нормотворчими актами, що стосуються акціонерних товариств. Проте в даному Товаристві вирішили, що таке первинне товариство має право на функціонування, тому що не заборонене нормативно-правовими актами. За характеристикою засновника голови закритого акціонерного товариства "Степан Мельничук" М.В. Вищиванюка - це перш за все колектив приватників-одномумців, а вже потім - старанних працівників і чесних, порядних громадян¹.

Всього в Товаристві є 19 виробничо-господарських структур. На початок 1999 року його восьми формуванням, які проявили

¹ Матвій О. Варіант Вищиванюка // Галичина. - 1995. - 27 груд.

здатність до самостійного ефективного господарювання, надано статус юридичних осіб у найповнішому розумінні цієї категорії, тому вони, як і Товариство в цілому, мають назву закритих акціонерних товариств, тоді як підрозділи, які не мають такого статусу, для зручності називаються акціонерними товариствами. Деякі дані про окремі з них наводяться в таблиці 2.3. Вони діють за статутом

Таблиця 2.3

Деякі характеристики структурних підрозділів - юридичних осіб ЗАТ "Степан Мельничук" у 1998 р.

Назва	Керівник	Основна діяльність	Обсяг виробництва (послуг), тис. грн.
"Ірчан"	Костюк О.О.	Виробництво продукції рослинництва і тваринництва (в порівняльних цінах 1996 р.)	289,0
"Вишня"	Бойчук В.С.	Виробництво плодово-овочевих консервів, лікєро-горілчаних і макаронних виробів, соків спиртованих і фруктових пюре	995,0
"Віктор"	Андрійчук В.В.	Виробництво ковбасних виробів	166,0
"Марія"	Гуменюк М.Д.	Випікання хлібо-булочних виробів	128,0
"Будівельник"	Мочернюк Я.В.	Надання послуг з будівництва	131,0
"Беларусь"	Марціновський М.П.	Придбання і реалізація запасних частин до сільськогосподарської техніки	127,0
"Хутровик"	Козарук В.В.	Вирощування хутрових звірів	7,0
"Москвич"	Марціновський М.П.	Ремонт легкового автотранспорту	2,8

закритого акціонерного товариства “Степан Мельничук”, але кожен із них (підрозділів) має в фінансово-розрахунковому центрі Товариства власний субрахунок.

Всі підрозділи закритого акціонерного товариства функціонують на повному госпрозрахунку. Між юридичними особами, включаючи і ЗАТ “Степан Мельничук”, проводяться розрахунки за виконані роботи, надані послуги та матеріальні цінності згідно із встановленим законодавством порядком. Між структурними підрозділами, власне ЗАТ “Степан Мельничук”, розрахунки здійснюються за розцінками, затвердженими його правлінням, включаючи націнку із закладеним до неї прибутком (15-20%).

Окремо складають баланси вісім юридичних осіб, а також ЗАТ “Степан Мельничук”. Роботу підрозділів інтегрованої структури ЗАТ “Степан Мельничук” координує рада керівників акціонерних товариств. Розпорядчим органом Товариства є рада, рішення якої повинні виконуватися всіма структурними підрозділами, включаючи юридичних осіб.

Маючи статус юридичної особи, структурні підрозділи виконують наступні функції:

- організовують виробництво відповідно до видів діяльності, передбачених статутом;
- укладають угоди про співробітництво з Товариством в цілому та його структурними підрозділами;
- здійснюють придбання матеріальних ресурсів для організації виробництва;
- підбирають кадри для власного виробництва;
- звітують про результати діяльності, несуть відповідальність за нарахування та сплату податків, зборів, платежів, а також розрахунків з дебіторами і кредиторами;
- забезпечують оплату праці власним працівникам;
- підтримують партнерські контракти з іншими юридичними особами а також виробничими та обслуговуючими структурними підрозділами закритого акціонерного товариства “Степан Мельничук”.

Акціонерні товариства, виступаючи як самостійні юридичні особи, що вступали у відносини з іншими структурними підрозділами, мали сплачувати в попередні роки за внутрішнє переміщення товарів ПДВ у розмірі 20%. Зокрема, ЗАТ “Ірчан” за відпущену ЗАТ “Степан Мельничук” продукцію повинно сплатити ПДВ у розмірі 53 тис. грн. Це було одним із факторів, який стримував реєстрацію всіх структурних підрозділів як юридичних осіб.

Крім виконання безпосередньо виробничо-господарських функцій, Товариству належить винятково важлива і велика роль у соціальному облаштуванні сільських територій. На це особливу увагу звертає голова Турківської сільської ради народних депутатів П.М. Жидак. За його оцінками, функціонування закритого акціонерного товариства "Степан Мельничук" на території сіл Турка та П'ядики приносить велику користь.

Зокрема, побудовано і передано на баланс двох сільських рад об'єкти соціально-культурних закладів і регулярно проводиться їх ремонт та оновлення. Проведено і належним чином підтримується багатоустрій сіл (особливо їх центрів), завдяки чому села відносяться до найкращих у районі та області. Винятково важливим є те, що закрите акціонерне товариство надає сільським мешканцям різноманітні послуги, пільги, забезпечує їх роботою.

Тоді як більшість підприємств і організацій району та області проводять звільнення працівників з роботи, Товариство створює нові робочі місця і щороку влаштовує на роботу працівників. У 1993 р. створено 12 нових робочих місць за рахунок введення в експлуатацію пекарні, а в 1994 р. - 90 робочих місць на базі переробки сільськогосподарської продукції. Крім цього, прийнято на роботу в структурні підрозділи закритого акціонерного товариства робітників, які були звільнені в інших населених пунктах району: у 1993 р. - 41 чол., у 1994 - 59, у 1995 - 62, у 1996 - 18, у 1997 - 8, у 1998 р. - 8 чол.

За рахунок агроформувань сіл, в основному, формуються доходи сільських рад народних депутатів. До Турківської сільської ради від них надійшло за 1997 р. понад 26 тис. грн., а за 1998 р. - понад 30 тис. грн. Це допомогло радам народних депутатів с. Турка та с. П'ядики стати бездотаційними (із 49 сільських рад у районі бездотаційними є лише п'ять).

Товариство проводить з метою переробки закупівлю у населення сільськогосподарської продукції (м'яса, фруктів, овочів), яку громадянам важко реалізувати, організовує торгівлю продукцією власних переробних цехів у своїх магазинах. Товариство фінансує благодійні, святкові, спортивні заходи, що проводяться у селах Турка та П'ядики.

Отже, від збереження великого і ефективно діючого сільськогосподарського підприємства - закритого акціонерного товариства "Степан Мельничук" значну соціально-економічну вигоду

мають не лише його засновники та громадяни, що в ньому працюють, але й населені пункти, у яких вони проживають.

2.3. Організація реформування сільськогосподарських підприємств у Галицькому районі

2.3.1. Загальні підходи

Реформування колективних сільськогосподарських підприємств, уособлюваних в Івано-Франківській області переважно спілками селян, здійснювалась і здійснюється у всіх районах області, у кожному з яких мають місце певні особливості. Відбір для дослідження Галицького району зумовлений насамперед тим, що в ньому відпрацьована і поступово втілюється в практику достатньо обгрунтована методично-організаційна база.

Її визначальним вихідним положенням стало те, що, як відомо, є однією з причин появи кризових явищ у сільському господарстві - відсутність власника майна в колективних підприємствах, а також власника землі, якою користувалися ці підприємства¹. Тому одним із підходів до підвищення заінтересованості членів колективних сільськогосподарських підприємств у ефективнішій роботі ставала необхідність перетворення їх в реальних власників майна та землі.

З цієї метою в Галицькому районі розроблена і затверджена головою райдержадміністрації В.Г. Круком спеціальна програма реорганізації сільськогосподарських підприємств та створення на їх базі нових агроформувань².

Вона включає такі основні напрямки роботи:

- широка роз'яснювальна робота серед сільського населення району стосовно реформування відносин власності на землю та майно, а також можливих форм та напрямків господарювання;
- роздержавлення та приватизація земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, розподіл землі між членами колективних сільськогосподарських підприємств та працівниками соціальної сфери села;

¹ Саблук П.Т. Аграрна політика: нові підходи // Економіка АПК. - 1994. - № 1. - С. 3-10.

² Програма реорганізації сільськогосподарських підприємств та створення на її базі нових агроформувань в Галицькому районі. Галицька районна державна адміністрація Івано-Франківської обл. Розпорядження № 2-а від 4 січня 1996. - С. 11.

- паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств, визначення індивідуальних майнових паїв членам сільськогосподарських підприємств;

- реорганізація та ліквідація колективних сільськогосподарських підприємств, а також створення (на основі приватної власності на майно і землю) господарств (підприємств) різних організаційно-правових форм.

В районі проведено значну роботу щодо організації виконання цієї програми.

Протягом 1996-1997 рр. у кожному селі району проведено роздержавлення та приватизацію землі, визначено земельні частки і вручено сертифікати на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки членам колективних сільськогосподарських підприємств та працівникам соціальної сфери. Одночасно у всіх колективних сільськогосподарських підприємствах району визначено індивідуальні майнові паї членам цих підприємств і видано книжки пайовиків, що підтверджують частку майна, яка є приватною власністю в колективному надбанні господарства.

З метою доведення до селян законодавчих положень щодо реформування сільськогосподарських підприємств, прав членів підприємств і мешканців сіл на земельні і майнові паї, організаційні форми реформування та інших відомостей у всіх без винятку селах району проведено сходи селян та загальні збори членів сільськогосподарських підприємств для роз'яснення прав власників майнових паїв та земельних сертифікатів, а також можливих форм господарювання. У таких сходах і зборах, крім жителів села, участь яких в зібраннях вважалася обов'язковою, брали участь також представники райдержадміністрації, юристи, спеціалісти земельних служб району та області, вчені. При потребі такі зібрання могли проводитися в одному селі кілька разів. Крім того, широка роз'яснювальна робота здійснювалася в структурних підрозділах колективних сільськогосподарських підприємств, за місцем проживання населення. Основна мета організаційно-роз'яснювальної роботи - усвідомлене вирішування селянами питання щодо того, реформувати колективні господарства чи залишати їх у старій формі, а якщо реформувати - то яким чином і в який термін. Процес усвідомлення проходив повільно, з великими сумнівами. Не все давалося зразу і легко, але у всіх без

винятку випадках приходили до узгодженого висновку про необхідність переходу до господарювання на нових засадах.

Напрямки і механізми реформування колективних господарств попередньо відпрацьовувалися спільно керівниками і спеціалістами районної державної адміністрації і районної ради народних депутатів В.Г. Круком, М.П. Бандурою, Б.М. Скринником, В.П. Федорняком, В.Й. Лотоцьким, Й.П. Гунчаком, Р.В. Онуфриком, С.О. Гуменюк, Б.Я. Ткачем, спеціалістами облдержадміністрації при безпосередній активній участі наукових співробітників Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук. Було визнано доцільним пропонувати селянам на їх вибір реорганізацію або ліквідацію колективних агроформувань і створення внаслідок цього нових організаційно-правових структур. При цьому зверталася увага на розміри господарств, які в кожному конкретному випадку повинні б сприяти ефективному веденню господарства. Такий підхід відповідає науковому висновку В.І. Котелянця, який доводить, що розміри господарств повинні бути такими, щоб ефективно використовувалися земля, матеріально-технічна база та робоча сила¹.

В свою чергу, реорганізація передбачала чотири основні напрямки її здійснення:

а) реорганізація колективних господарств у нові агроформування (спілки селян, агрофірми та інші) шляхом створення на їх базі одного нового агроформування, яке виступає правонаступником попереднього. При цьому проводилися персоніфікація майна, паювання землі, реєструвався новий статут, приймалося положення про приватизацію майна, укладалися договори оренди земельних часток. Як показала практика, такий варіант виявився на цьому етапі найбільш прийнятним для селян. Це підтверджується тим, що саме цим способом реорганізувалися 27 колективних сільськогосподарських підприємств з 30 наявних у районі. Головним тут слід вважати не лише сам факт реорганізації, але й підтвердження необґрунтованості періодичних звинувачень щодо ліквідації у процесі реформи колективних агроформувань. Як показує досвід, селяни обирають форму нового підприємства, в якій зберігалася б його земельно-майнова цілісність. Напрямок реорганізації колективних

¹ Котелянець В.І. Розміри господарських структур і транспортний фактор // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 108.

господарств співпадає з висновками М.Й. Маліка¹, П.М. Радченка², В.Г. Галанця, М.Г. Шумського³, які підкреслюють, що важливою умовою при реорганізації колективних господарств є збереження великих виробничо-технологічних і земельних комплексів;

б) реорганізація колективного господарства (спілки селян) в закрите акціонерне товариство з ефективним власником. Акціонерне товариство виступає правонаступником реорганізованої спілки селян. При його організації розпайовується майно, часткується земля, реєструється новий статут, на персоніфіковане майно видаються акції, укладаються договори оренди земельних часток. Засновниками товариства виступають: ефективний власник, якому належить 51% акцій товариства в обмін на його інтелектуальну власність (спеціальні знання, широке коло бізнесового спілкування, авторитет тощо) і зобов'язання протягом обумовленого часу залучити інвестиції⁴, а також фізичні особи, більшість яких є колишніми членами реорганізованої спілки селян. Земля передається в оренду ефективному власнику на 17 років. Створення акціонерного товариства з ефективним власником відбулося в с. Яблунів.

Наукові співробітники Інституту аграрної економіки з самого початку не підтримували такий варіант реорганізації, вважаючи його неприйнятним з кількох причин. Насамперед тому, що немає ні правових, ні економічних підстав передавати одній особі більше половини колективно набутого за багато років майна. Навіть у випадку, коли цією особою був голова колгоспу, який проявив себе добрим організатором і дбайливим господарем, таку штучну концентрацію в його руках більшої частки колективного надбання не можна вважати виправданою. Але члени спілки селян (через повагу до голови спілки і сподівання, що так дійсно буде краще), погоджувались на такий варіант, тому і сприймали його. Слід зауважити, що таке організаційно-правове агроформування не прижилося і на початку 1999 р. закрите акціонерне товариство з ефективним власником було реорганізоване в спілку селян-власників;

¹ Малік М.Й. Методичні підходи до реформування колективних підприємств // Економіка АПК. - 1997. - № 3. - С. 27.

² Радченко П.М. Підвищення ефективності виробництва в АПК в умовах переходу до ринку // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 115.

³ Галанець В.Г., Шульський М.Г. Приватний сектор сільськогосподарського виробництва: стан, проблеми та перспективи // Економіка АПК. - 1998. - № 11. - С. 57.

⁴ Сільське господарство України / Матеріали міжвідомчої аналітично-консультативної ради з питань розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. За ред. І.Р. Юхновського. - 2-е вид., доп. - К., 1998. - С. 21.

в) реорганізація колективного господарства в нові агроформування, одне з яких виступає правонаступником реорганізованого, інші - створюються як самостійні юридичні особи. Реорганізацію за таким варіантом проведено в спілці селян "Дружба" с. Кінашів, на базі якої створено агрофірму "Дружба". Їй передали в оренду свої земельні частки 599 власників земельних часток та майнових паїв (або 76,8%) із 780 наявних, а інші (181 власник) - передали належну їм землю і майно в оренду 6 фермерським господарствам навколишніх сіл;

г) ліквідація колективного господарства з одночасною передачею його членам цілісного майнового комплексу та загального земельного масиву в оренду фермерському господарству. Ліквідація сільськогосподарського підприємства здійснена в с. Поділля, де ліквідовано спілку селян "Поділля", майже всі члени якої передали належні їм майнові паї та земельні частки в оренду фермерському господарству "Плутон".

Порядок реорганізації спілки селян "Дружба" та ліквідації спілки селян "Поділля" подається нижче.

2.3.2. Реорганізація спілки селян "Дружба"

Спілка селян "Дружба" розташована на території трьох сіл: Кінашева, Курова та Жалиборів. У кожному з них функціонує сільська рада народних депутатів. До реорганізації в користуванні спілки селян знаходилося 1210 га земель, в тому числі 787,6 га земель сільськогосподарського призначення, включених в розрахунок при обчисленні земельної частки її 653 членів.

На час реорганізації на території сіл, що входили до складу спілки селян "Дружба", вже діяло сім фермерських господарств. Ще одне фермерське господарство функціонувало в сусідньому селі, яке не входило до складу спілки селян. Але воно взяте для характеристики тому, що при реорганізації спілки селян йому передала земельні частки частина його громадян. Площа фермерських господарств усіх трьох сіл складала 78,5 га, а разом із сусіднім с. Поділля - 86 га. Чотири фермерські господарства функціонували в с. Кінашів, два - у с. Жалибори, а також по одному фермерському господарству в с. Курів та с. Поділля. П'ять фермерських господарств були створені в 1995 р. і по одному - в 1992, 1993 та 1994 роках.

На початку 1996 р. в спілці селян “Дружба” розпочалася активна підготовча робота до її реорганізації. Нормативною базою реорганізації були Земельний кодекс України, Закони України “Про власність”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про селянське (фермерське) господарство”, “Про господарські товариства”, рішення Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 15 липня 1993 р., та 31 липня 1995 р., а також розпорядження голови Галицької районної державної адміністрації від 4 січня 1996 р. “Про програму реорганізації сільськогосподарських підприємств та створення на їх базі нових агроформувань в Галицькому районі”.

Відповідно до цих документів передбачалося проведення організаційної роботи за трьома основними напрямками: часткування землі, паювання майна, створення нових агроформувань згідно з добровільним вибором власників земельних часток та майнових паїв.

Часткування землі проведено окремо в кожному селі радами народних депутатів. Розробку проектів роздержавлення та приватизації земель проводили спеціалісти Івано-Франківського філіалу Інституту землеустрою УААН разом із спеціалістами відділу земельних ресурсів райдержадміністрації, сільських рад та спілки селян. Із наявних у кожному селі земельних угідь до земель товарного сільськогосподарського виробництва, які включалися в розрахунок земельної частки, віднесено в селах: Кінашів - 471,2 га, Курів - 218,4 га, Жалибори - 98 га (табл. 2.3). У списки осіб, які мали право на середню земельну частку, включено відповідно у селах 457 чол., 106 та 219 чол. Середня земельна частка в с. Кінашів становила 1,41 га, в с. Курів - 2,18 га та с. Жалибори - 0,71 га. Кожному громадянину, включеному в списки на паювання землі, на початку 1996 р. вручено “Сертифікат на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки” обласного зразка, передбаченого положенням про сертифікат, затвердженого рішенням Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 31 липня 1995 р. Цей сертифікат засвідчує право приватної власності на землю для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в межах середньої земельної частки без визначення її в натурі, в умовних кадастрових гектарах та грошовій оцінці.

Для забезпечення реорганізації спілки селян спеціалістами спілки, райдержадміністрації та Інституту аграрної економіки розроблено спеціальну програму, яка була затверджена рішенням

загальних зборів її членів 23 січня 1996 р. Головні пункти програми передбачали: визначення індивідуальних майнових паїв членам спілки селян; проведення широкої роз'яснювальної роботи відносно прав та можливостей власників земельних часток та майнових паїв, організаційної роботи щодо створення нових агроформувань відповідно до бажань власників; розробку установчих документів для реєстрації нових агроформувань в райдержадміністрації; укладання договорів оренди земельних часток та майнових паїв їх власників з новими агроформуваннями. З цією метою в спілці створено комісію у складі членів спілки селян, представників сільських рад народних депутатів, спеціалістів райдержадміністрації, науковців.

Таблиця 2.3

Результати часткування землі в селах спілки селян "Дружба"

Показники	Одиниця виміру	с. Кінашів	с. Курів	с. Жалибори	Разом
Загальна площа земельних угідь	га	1121,7	383,3	541,9	2046,9
Землі, включені в розрахунок земельної частки	га	471,2	218,4	98	787,6
Включені в списки для часткування земель - всього	чол	457	106	219	782
в тому числі:					
- членів спілки селян	чол	381	85	187	653
з них: працюючих	чол	104	15	79	198
пенсіонерів	чол	277	70	108	455
- працівників соціальної сфери	чол	76	21	32	129
з них: працюючих	чол	46	16	26	88
пенсіонерів	Чол	30	5	6	41
Середня земельна частка	га	1,41	2,18	0,71	-

У спілці селян до її реорганізації вже діяли пайові відносини на майно, тобто індивідуальні паї її членам були визначені. На цей час до пайового фонду майна включалися тільки основні виробничі фонди. Активи та пасиви балансу спілки передбачалося (згідно з положенням про приватизацію майна, прийнятим в спілці) включати в кожному конкретному випадку при виході особи із спілки.

При повній реорганізації спілки прийнято рішення визначити реальні паї, тобто включити до пайового фонду все наявне майно спілки та борги. З цією метою проведено спеціальний розрахунок пайового фонду і розроблено нове положення про приватизацію майна в спілці. Донарахування індивідуальних майнових паїв відображено в книжках пайовиків.

На загальних зборах членів спілки селян 23 січня 1996 р. роз'яснено права власників земельних часток та майнових паїв і повідомлено про можливі напрямки господарювання. Розглядалися на вибір такі напрямки можливої реорганізації:

- повністю припинити (ліквідувати) діяльність спілки селян і розподілити майно та землю між власниками;
- частина членів спілки може передати належну їм частку майна та землі існуючим у селах та за їх межами фермерським господарствам, друга частина - господарювати самостійно, а третя частина може залишитися в існуючій спілці;
- на базі спілки можуть створюватися приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, фермерські господарства, інші агроформування, куди передаються майно та земля членів спілки (спілка ліквідується);
- реорганізація спілки та створення на її базі ефективного власника (члени спілки передають частину належного їм майна у власність ефективному власнику, а землю - в оренду);
- спілка селян реорганізовується в акціонерне товариство, спілку селян-власників, агрофірму чи інше колективне агроформування, яке виступає правонаступником спілки селян;
- на базі структурних підрозділів існуючої спілки селян можуть створюватися різні самостійні агроформування з правом юридичної особи (спілка ліквідується).

В такому напрямку комісія проводила роз'яснювальну роботу серед населення сіл. В результаті такої роботи члени спілки селян визначилися наступним чином: із наявних у спілці 653 її членів 519, або 79,5% виявили бажання залишатися господарювати в колективному господарстві, реорганізувавши спілку селян в

агрофірму, яка виступила правонаступником спілки селян. На зборах членів агрофірми 21 березня 1996 р. було затверджено установчу угоду про створення агрофірми "Дружба" та статут агрофірми.

В статуті та установчій угоді передбачено ряд нових підходів до управління агрофірмою, одним з яких є встановлення кількості голосів членам агрофірми залежно від розміру майнового паю та земельної частки, які засвідчено нотаріально.

Власники земельних часток та майнових паїв (782 чол.), користуючись правом вільного вибору форм господарювання у селах Кінашів, Курів, Жалибори, на початку 1996 р. виявили бажання:

а) 7 громадян (0,9%) побажали одержати належну їм землю товарного сільськогосподарського виробництва в натурі для створення одноосібного господарства, тобто господарювати самостійно, приєднавши земельну частку до присадибної ділянки, яка була вже у приватній власності;

б) 775 громадян (99,1%) побажали передати належні їм земельні частки в оренду існуючим на території сіл агроформуванням (агрофірмі та фермерським господарствам).

Одноосібними господарями вирішили стати: М.М. Сидорик (з належною їй земельною часткою - 0,41 га), О.В. Сидорик (1,21 га), К.І. Сидорик (1,21 га), М.Д. Бандура (1,13 га), М.І. Атаманюк (0,56 га), О.М. Онисько (0,77 га), І.Д. Матейко (0,57 га). Але одноосібниками в 1996 р. вони не стали. Перших п'ятеро з них тимчасово (на 1996 р.) передали земельні частки в оренду фермерським господарствам, уклавши з ними договори оренди. Двоє власників (О.М. Онисько та Г.Д. Матейко) земельні частки в оренду не передали жодному агроформуванню і договорів не уклали.

В оренду агроформуванням передали земельні частки 780 громадян, з них членів колишньої спілки селян "Дружба" - 651 чол. (83,5%) та працівників соціальної сфери - 129 чол. (16,5%) сіл Кінашева, Курова, Жалиборів. Вищезазначені особи передали в оренду землі всім агроформуванням - 787,6 га.

З агрофірмою "Дружба" уклали індивідуальні договори оренди земельних часток 599 осіб (76,8%), з них 519 членів спілки селян та 80 працівників соціальної сфери, які разом передали в оренду 558 га, або 70,8% землі.

Передали свої земельні частки фермерським господарствам та уклали з ними договори оренди 181 чол. (23,2%), в тому числі 132 члени спілки селян і 49 працівників соціальної сфери, які передали 229,6 га (29,2%) землі.

Результати добровільної передачі власниками земельних і майнових паїв наведені в таблиці 2.4.

Як показують результати досліджень, передача земельних часток їх власниками здійснювалася за чотирма критеріями:

Таблиця 2.4

Передача земельних часток власниками
в оренду агроформуванням

Назва агроформування	Одиниця виміру	Одержано земельні частки в оренду в селах				
		що входять в агрофірму				за їх межами
		Кі-на-шів	Курів	Жа-ли-бори	разом	Слобода
<i>Агрофірма "Дружба"</i>						
- передали громадяни	чол.	322	58	219	599	-
- передано землі	га	340,1	119,9	98	558	-
<i>Костик Д.Д. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	111	-	-	111	-
- передано землі	га	107,7	-	-	107,7	-
<i>Матейко Я.М. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	12	37	-	49	11
- передано землі	га	14,6	73	-	87,6	15,6
<i>Багира М.Г. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	3	-	-	3	-
- передано землі	га	2,9	-	-	2,9	-
<i>Макар П.Й. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	6	-	-	6	-
- передано землі	га	5,4	-	-	5,4	-
<i>Грибіж М.М. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	1	-	-	1	-
- передано землі	га	0,5	-	-	0,5	-
<i>Матейко В.І. - фермер</i>						
- передали громадяни	чол.	-	11	-	11	-
- передано землі	га	-	25,5	-	25,5	-
Разом	чол.	455	106	219	780	11
	га	471,2	218,4	98,0	787,6	15,6

- тяжіння до колективного господарства;
- вибір господаря та надійного господарства;
- за родинною ознакою;
- за територіальною ознакою.

Факт передачі землі та майна різним агроформуванням підтверджує, що їх власники (76,8%) на 1996 р. надали перевагу агрофірмі, тобто колективному господарюванню. Більшість з них все своє трудове життя працювали в колективному господарстві. В агрофірмі, на їх думку, більш розвинута матеріальна база, є повний набір сільськогосподарської техніки, працівники мають постійну роботу, пенсіонери користуються пільгами. Агрофірма займається тваринництвом (що дає змогу вносити на поля органічні добрива), на більших площах є можливість дотримуватися сівозміни.

Решта власників (23,2%) передала належні їм земельні частки та майнові паї фермерам. Найважливішими ознаками при цьому стали вибір господаря та родинні зв'язки. 160 громадян, в тому числі 11 - із села Слобода, яке в агрофірму "Дружба" не входить, передали в оренду землю та майно Я.М. Матейку, В.І. Матейку та Д.Д. Костику.

Фермерське господарство Я.М. Матейка засноване в грудні 1992 р., у фермера середня спеціальна освіта, за спеціальністю він технік-механік, має досвід практичної роботи у сільському господарстві, володіє набором найнеобхіднішої сільськогосподарської техніки для обробітку ґрунту, буде виробничу базу.

Передача земель фермеру за ознакою господаря характеризує той факт, що в 1996 р. йому передали землю власники трьох сіл:

- у с. Курів, де розміщене фермерське господарство, 73 га землі або 33,4% товарних земель сільськогосподарського виробництва передали 37 власників земельних сертифікатів, 34,9% від кількості власників земельних часток села;
- у с. Кінашів 14,6 га землі (3,1%) передали 12 власників (2,6%);
- у с. Слобода - 15,6 га землі - 11 власників (це село входить в сусідню спілку селян ім. Івана Франка).

На початок 1997 р. було ще 20 чол., бажаючих передати фермеру свої земельні частки, але фермер відмовився через недостатню матеріально-технічну базу. З її поліпшенням він прогнозує взяти в оренду землі майже у 200 громадян навколишніх сіл.

У фермера В.І. Матейка було розвинуте господарство: повна переробка м'яса, овочів та інших продуктів. Сам фермер, технолог

з вищою освітою, користується авторитетом і повагою в с. Курів, де 11 громадян в 1996 р. передали йому в оренду 25,5 га землі, з них як господарю передали землю 9 власників. Крім цього, 80 громадян с. Поділля, де розміщене господарство фермера, в кінці 1996 р. вирішили передати в 1997 р. свої земельні частки та майнові паї йому в оренду. Фермер дав згоду взяти в оренду всі майнові паї та земельні частки власників, які є членами безперспективної спілки селян "Поділля".

Фермеру Д.Д. Костику передали свої земельні частки в розмірі 107,7 га 111 власників с. Кінашів. Надання переваги в розміщенні паїв такої значної кількості осіб пояснюється тим, що фермер характеризується як здібний організатор виробництва, який має стаж роботи голови колгоспу - 5 років.

Надання переваги господареві при розміщенні земельних часток підтверджує ще й той факт, що власники земельних часток с. Жалибори не передали їх в оренду функціонуючим в селі фермерам, оскільки у них була недостатня матеріальна база, і вони самі не збиралися розширювати господарство.

Як свідчать подані на 1997 та на 1998 рр. заяви власників землі та майна, спостерігався процес переходу частини цих власників від агрофірми до фермерів. За два роки поступило 120 заяв про вихід з агрофірми і приєднання до фермерів. Процес пошуку ефективного власника в селах триває.

Агрофірма та всі фермери уклали із власниками земельних часток договори оренди землі.

Договори укладено на три роки, орендна плата може встановлюватися щорічно.

Агрофірма та фермери Я.М. Матейко, М.Г. Багира, М.Й. Макар, М.М. Грибіж встановили орендну плату в розмірі 5 ц за 1 фізичний гектар землі. Фермери Д.Д. Костик та В.І. Матейко передбачили орендну плату - 4 ц.

Всі фермери в 1996-1998 рр. оплатили орендну плату за земельні частки у встановленому розмірі зерном. Кожний фермер, крім цього, надавав особам, з якими укладено договори, такі послуги: оранка присадибних ділянок, збирання врожаю, транспортні послуги, а також інші роботи. Фермер Д.Д. Костик, у зв'язку із недостатньою кількістю зерна, відшкодував орендну плату за 1998 рік (станом на 1 січня 1999 р.) в розмірі 50% - зерном, а решту - соломкою і сіном.

Агрофірма розраховувалася з власниками землі за 1996 р. на 92,0%. При урожайності 12,8 ц зернових з гектара агрофірма не мала можливості повністю розрахуватися зерном. За 1997 р. вона видала орендну плату в розмірі 40%, а за 1998 р. - тільки 15%.

Пайовий фонд майна спілки селян "Дружба" на час її реорганізації в агрофірму складав 422960 грн.

За кількістю поданих заяв власників майнових паїв на 519 членів агрофірми припало 384,5 тис. грн. (90,9%), а на осіб, які подали заяви до фермерів (132 чол.), припало паїв - 9,1%. До фермерів: Д.Д. Костика - на 78 власників паїв - 23404 грн., Я.М. Матейка - на 40 чол. - 11000 грн., М.Г. Багири - на 2 чол. - 591 грн., П.Й. Макара - на 4 чол. - 1566 грн., М.М. Грибіж - на 1 чол. - 575 грн., В.І. Матейка - на 7 чол. - 1357 грн.

Протягом 1996 р. проведено повний розрахунок із власником майнових паїв М.М. Сидориком. В рахунок паїв на суму 1566 грн. йому видано з агрофірми 1 корову, 1 голову молодняка великої рогатої худоби, 1 сани, 1 віз, 1,6 т ячменю, 0,2 т вівса.

Власникам майнових паїв, які уклали договори з фермером Д.Д. Костиком, передано цегельний завод загальною вартістю 27872 грн. при належній вартості майнових паїв цих власників 23404 грн., або оплата проведена на 119%.

В рахунок пайового фонду власникам, які подали заяви до фермера Я.М. Матейка, передано трактор, культиватор, зорноочисну машину, двоє коней, піднавіс для сіна.

Власнику майнового паю, який передав земельну частку фермеру М.М. Грибіж, видано корову, тобто розрахунок проведено на 100%.

Із власниками майнових паїв, які уклали договори з фермером В.І. Матейком, розрахунку до початку 1999 р. не проведено. Пайовики одержувати майно в агрофірми не хотіли, а фермеру воно було непотрібне.

Власникам майнових паїв, які передали його в оренду фермеру П.Й. Макару, в 1996 та 1997 рр. видано з агрофірми комбайн, цистерну для пального, насіння ярого ячменю і вівса.

29 січня 1997 р. в агрофірмі "Дружба" відбулися збори уповноважених її членів (як вищого органу управління, передбаченого Статутом), на яких розглядалося питання про подальше функціонування агрофірми.

У зв'язку з тим, що агрофірма опинилася у важкому становищі та видала орендну плату громадянам частково, як варіант було запропоновано припинити діяльність агрофірми і створити ефективного власника. Таким пропонувався голова агрофірми Є.Й. Черевко. Проте при детальному аналізі ускладнень, які можуть виникнути при розподілі майна між власниками майнових сертифікатів, можливому звільненні з роботи більшої частини членів агрофірми і опиненні їх на біржі праці, а також при звичці працювати в колективному господарстві, вирішили не ліквідовувати агрофірму до осені 1997 року, а за цей час розробити заходи для виходу агрофірми із кризового стану, вибору найбільш ефективної форми господарювання.

Поряд із цим 50 власників земельних сертифікатів вирішили припинити членство в агрофірмі, розірвати договори оренди земельної частки і передати її в оренду фермеру П.Й. Макару. Близько 35 бажаючих визнали найкращим варіантом передати свої земельні частки фермерам Я.М. Матейку (20 осіб) та Д.Д. Костику (15 осіб), розірвавши договори оренди з агрофірмою, але фермери поки що не погодились брати їх паї в оренду. Їх (фермерів) стримували тимчасова відсутність сільськогосподарської техніки для обробітку землі, недобудована виробнича база, а також небажання вступати в конфлікт з агрофірмою.

Проведені на початку 1998 р., а також у 1999 р. збори уповноважених членів агрофірми "Дружба" кожний раз визнавали за необхідне функціонування агрофірми надалі, незважаючи на її складне економічне становище.

2.3.3. Організаційні та економічні механізми реорганізації спілки селян "Поділля"

Як зазначалося вище, однією із складових реформування аграрних відносин у Галицькому районі стала ліквідація спілки селян, сформованої в с. Поділля. Перед розглядом передумов і процедур її ліквідації виправданим буде описати своєрідність роздержавлення і приватизації землі в ньому, які були проведені ще до ліквідації спілки і створили надійну економічну базу для вирішення селянами питання щодо переходу до суттєво іншої форми господарювання.

Особливості паювання землі в с. Поділля. Роздержавлення та приватизацію земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в с. Поділля проведено відповідно до законодавства України, а також регіональної програми земельної реформи та приватизації землі в Івано-Франківській області, затвердженої рішенням обласної ради народних депутатів від 15 липня 1993 р. і положенням про сертифікат на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки, введеним рішенням обласної ради народних депутатів від 31 липня 1995 р.

Розрахунки за роздержавлення та приватизацію землі в селі Поділля проведено Івано-Франківським кооперативом "Проект" із залученням спеціалістів сільської ради народних депутатів. Роботи розпочато відповідно до договору, укладеного 1 вересня 1995 р., замовником якого виступило обласне управління земельних ресурсів. В результаті розроблено "Проект роздержавлення і приватизації земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва Подільської сільської ради Галицького району Івано-Франківської області".

Проектом визначено:

- площу земель, які підлягають роздержавленню і приватизації, в тому числі земель, які включають в розрахунок поділу на середню земельну частку;
- площу земель резервного та фермерського фондів;
- середній оціночний бал 1 га земель, що включені в розрахунок середньої земельної частки;
- кількість осіб, включених у розрахунок середньої земельної частки;
- середню земельну частку в фізичних гектарах;
- земельні частки громадян у фізичних гектарах та умовних кадастрових гектарах.

Техніко-економічними показниками проекту було передбачено, що із загальної площі с. Поділля (856,4 га) до земель, які підлягають роздержавленню і приватизації, віднесено 428,3 га, з них 405 га земель товарного виробництва, включених в розрахунок поділу на середню земельну частку, та 23,3 га земель, які не підлягають поділу на середню земельну частку. До них відносились 16,8 га - під виробничими будівлями і дворами, 1,7 га - під польовими дорогами, що обслуговують сівозмінні масиви, та 4,8 га - інших угідь.

Площу земель резервного фонду визначено в розмірі 78,6 га, а фермерського - 35,8 га.

Середній оціночний бал 1 га земель, включених в розрахунок середньої земельної частки, дорівнює 39,2 бала.

До списку осіб для розрахунку середньої земельної частки включено 250 громадян, з яких:

- 213 членів спілки селян (в тому числі 66 чоловік працездатного віку та 147 пенсіонерів);
- 31 працівник соціальної сфери села (в тому числі 23 чоловіки працездатного віку та 8 пенсіонерів);
- 1 репресований за часів радянської влади;
- 5 інвалідів.

Особливістю визначення середньої земельної частки було те, що, крім земель, які були в користуванні спілки і підлягали поділу (405 га), в розрахунок включалися також площі земель, які знаходились у власності та постійному користуванні осіб, включених у списки на часткування землі (84,3 га). В результаті середня земельна частка склала 1,957 фізичного гектара.

Ще однією особливістю часткування землі було зменшення земельного паю голови сім'ї на площу присадибної ділянки, яка приходилась на одного члена його сім'ї. Для прикладу наводиться розрахунок земельної частки члену спілки селян М.П. Адамів, сім'я якої складалася з п'яти чоловік. Загальний розмір присадибної ділянки сім'ї - 0,84 га, тобто на одного члена сім'ї припадало 0,168 га (0,84:5). Отже, за прийнятою методикою розрахунків, земельна частка М.П. Адамів визначена у розмірі 1,789 фізичного гектара (1,957-0,168). Розміри земельних часток всіх осіб, включених у списки, були відображені в проекті роздержавлення і приватизації земель.

Подільська сільська рада народних депутатів своїм рішенням:

- затвердила матеріали визначення земельної частки відповідно до проекту для видачі сертифікатів на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки;
- передала земельні ділянки, призначені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (405 га з середньою кадастровою оцінкою - 39,2 бала), у приватну власність громадянам у межах середньої земельної частки без визначення меж ділянок в натурі (відповідно до розрахунків);
- видала громадянам, яким визначено середні земельні частки, сертифікати на право приватної власності на землю в межах середньої частки.

Результати часткування землі за викладеною вище схемою наводяться в таблиці 2.5.

Крім цього, Подільською сільською радою народних депутатів, рішенням від 21 лютого 1997 р. додатково включено в списки 26 громадян для одержання земельної частки і виділено їм із резервного фонду 24,06 га землі. Відповідно до рішення сільської ради трьом громадянам визначено земельну частку - по 1 фізичному гектару, а 23 громадянам - по 0,75 фізичного гектара та інші розміри.

З метою кращого розуміння подальшого процесу реорганізації корисним буде проаналізувати діяльність спілки селян "Поділля" і фермерського господарства "Плутон".

Таблиця 2.5

Результати паювання землі в с. Поділля

Категорії осіб	Кількість осіб, чол.	Площа землі, га	
		всього	в середньому на 1 особу
Члени спілки селян "Поділля"			
- працездатного віку	66	111,43	1,69
- пенсійного віку	147	233,46	1,59
Працівники соціальної сфери:			
- працездатного віку	23	37,18	1,62
- пенсійного віку	8	14,52	1,81
Репресовані	1	1,69	1,69
Інваліди	5	8,62	1,72
Особи, які працювали в колгоспі більше 10 та 20 років	26	22,16	0,85
Разом	276	429,06	1,55

До 1997 року в с. Поділля Галицького району діяло два сільськогосподарських підприємства: спілка селян "Поділля" та фермерське господарство В.І. Матейка "Плутон". Вони були різними не лише за соціально-економічною суттю, але і за результатами господарювання. Зокрема, спілка селян в 1996 р. дійшла до такого

низького рівня господарювання, що її подальший розвиток ставав практично неможливим¹.

Досить сказати, що маючи 515,9 га сільськогосподарських угідь (з них 470,6 га ріллі) вона виробила в 1996 р. валової продукції лише на 263 тис. грн., або по 510 грн. на 1 га сільськогосподарських угідь. Її заборгованість перед різними кредиторами на 1 січня 1997 р. становила 151,1 тис. грн., в т.ч. по заробітній платі - 24 тис. грн. Майно спілки зносилося на 46,5% і без відновлення не могло забезпечувати необхідну ефективність. Тим більше, не було коштів для придбання нових засобів виробництва. Гній роками не вивозився на поля. Врожайність зерна в 1996 р. становила лише 11,3 ц/га, а цукрових буряків - 118 ц/га. Поголів'я тварин зменшилося майже наполовину, а середньорічна продуктивність корів становила лише 1347 кг молока, приріст молодняка великої рогатої худоби - 217 г на добу.

Перед членами спілки надзвичайно гостро стало питання, як бути далі. В результаті було вирішено, що вихід із становища потрібно шукати в спілкуванні з фермером В.І. Матейком.

Він мав 15,7 га землі, переданої йому у постійне користування як фермеру, та 25,5 га землі, одержаної в оренду від власників земельних паїв сусіднього села Курів. Результати господарювання фермера були кращими. Зокрема, за 1996 р. урожайність зернових у його господарстві склала 16,1 ц/га або на 4,8 ц. з гектара більше порівняно зі спілкою. Крім того, фермер мав власне підприємство з переробки м'яса, овочів, виготовлення макаронів, крупів, олії. В результаті, якщо спілка в 1996 р. реалізувала продукцію, виконала роботу, надала послуги на суму 183,3 тис. грн. (на 1 га сільськогосподарських угідь - 355 грн. і на 1 працюючого - 1780 грн.), то у фермера цей показник дорівнював відповідно 1 млн. 736 тис. грн., що в 9,4 раза вище, ніж у спілці, а на 1 га землі - 42136 грн. і на одного працюючого - 39455 грн.

Деякі показники щодо різних економічних параметрів господарювання в спілці селян і фермерському господарстві додатково наводяться нижче.

Земельна площа, якою користувалося фермерське господарство "Плутон" на території с. Поділля, становила лише 3% земельних угідь спілки селян, а включаючи орендовану землю с. Курів (25,5 га), - 7,9%.

¹ Балажук І.Ф. Досвід створення фермерсько-орендного підприємства // Агроінком. - 1998. - № 5-6. - С. 33, 34.

Основних засобів, за їх первісною вартістю, у спілці селян було майже у три рази більше, ніж у фермера, але залишкова вартість цих засобів у спілці тільки в 1,6 раза більша. Це характеризувало високий коефіцієнт зносу основних засобів у спілці, який дорівнював 46,5%, тоді як у фермера засоби були, по суті, новими: коефіцієнт їх зношеності становив тільки 0,5%.

Наявність запасів і затрат у спілці на початок 1997 р. рахувалася на суму 137,2 тис. грн., що у 2,6 раза більше порівняно з фермерським господарством. Готової продукції у фермера було на суму 17,8 тис. грн. проти 0,3 тис. грн. у спілці. Фермерське господарство на початок 1997 р. мало 3,6 тис. грн. резервного фонду, у спілці ж селян такий фонд відсутній. Подібна картина із заборгованістю.

Кредиторська заборгованість спілки на початок року була 151,1 тис. грн., що стосовно до річної виручки за реалізовану продукцію, роботи і послуги становило 82,4%. В той же час фермерське господарство мало кредиторську заборгованість тільки 6,4 тис. грн. Воно мало річну виручку за реалізовану продукцію, роботи та послуги на суму 1 млн. 736 тис. грн., або більше від спілки селян у 9,4 раза.

Фермерське господарство спрацювало за рік з прибутками - 5,1 тис. грн. при рентабельності - 0,4%, а спілка селян одержала за рік збитків на суму 26,1 тис. грн., при рівні збитковості - 12,6%. Середньорічна оплата праці одного працівника у фермера в 1,76 раза більша, ніж у спілці селян.

Висока зношеність основних засобів при відсутності запасних частин до них і коштів на придбання насіння ярих культур, мінеральних добрив та засобів захисту рослин зумовили ситуацію, за якої спілка весняні польові роботи не змогла б виконати або виконувала б їх з великим запізненням на незадовільному технологічному рівні. Потрібні були радикальні зміни у її розвитку. Селяни все більше схилилися до співпраці з В.І. Матейком, який, у свою чергу, вишукував шляхи і можливості розвитку свого господарства.

Через наявність невеликих площ земель він не міг ефективно використати свої високі підприємницькі можливості, тому погодився прийняти пропозиції членів спілки селян щодо організації між ним і селянами орендних відносин.

Кожна нова справа повинна мати необхідні передумови її започаткування, практичного прояву і подальшого розвитку.

Стосовно до ліквідації спілки селян в с. Поділля таких основних передумов виявилось дві:

- одна з них (розглянута вище) - соціально-економічна, коли занепад однієї виробничо-господарської структури заставив її членів і працівників шукати нетрадиційний спосіб виходу зі становища, яке поставило спілку перед економічним крахом;

- друга - висока довіра селян до фермера, який, господарюючи на таких же землях, як і спілка, мав набагато кращі результати і добрі перспективи подальшого розвитку свого господарства. Селяни визнали його як особистість і потягнулися до співпраці з ним. Немає ніякого сумніву, що визнання селянами В.І. Матейка як дбайливого господаря стало тим визначальним чинником, який спонукав їх до такої співпраці.

Він заслужив довір'я селян тим, що за роки фермерського господарювання проявив уміння організовувати виробництво, забезпечувати його набагато вищий, порівняно зі спілкою селян, економічний рівень, виконувати свої обіцянки перед тими, з ким він співпрацює.

Зокрема, він забезпечив функціонування високорозвинутого фермерського господарства і дав можливість мати постійну роботу 42 жителям навколишніх сіл. Заробітна плата видавалась ним регулярно і в розмірах, які на той час влаштовували працюючих. Фермеру вже в 1996 р. передали в оренду земельні частки площею 25,5 га 11 власників сусіднього с. Курів, за що він кожному орендодавцю видав орендну плату в розмірі 4 ц. зерна за один фізичний гектар землі. Крім того, фермер надавав безкоштовно послуги особам, які передали йому землю в оренду (обробіток їх присадибних ділянок, виділення транспорту та придбання дров, вугілля, інших матеріалів). Фермер організував заготівлю великої рогатої худоби, яку населенню важко реалізувати заготівельним організаціям і почав переробляти її на місці. Розрахунки за куплену худобу проводив своєчасно.

У фермерському господарстві проводиться круглорічне безкоштовне харчування працівників. Його власник розвиває благодійництво. Зокрема, за попередні роки фермером:

- надавалася допомога районній лікарні будівельними матеріалами;
- проведено ремонт школи в с. Курів;
- проведено благоустрій території біля сільської ради народних депутатів с. Поділля, виготовлено огорожу біля пам'ятника;

- виділялися новорічні подарунки дітям;
- постійно реалізувалися будівельні матеріали, мука, макарони та інші товари населенню, надавалися послуги автотранспортом жителям навколишніх сіл.

Найголовнішим же для всіх членів спілки стало те, що фермер дав згоду завершити проведення природного газу до села. Ця робота проводилася в попередні роки, але у зв'язку з припиненням державного фінансування не була завершена.

Довіра селян до В.І. Матейка ще більше зросла після того, коли в процесі розгляду питання про можливість співпраці із селянами у випадку ліквідації спілки він гарантував їм:

- залучити до роботи у фермерське господарство за контрактом всіх працівників ліквідованої спілки, які передадуть в оренду майнові паї та земельні частки;

- розраховуватися в повному обсязі та у визначені терміни за оренду земельних часток та майнових паїв;

- виділяти певні суми коштів на соціальний розвиток села;

- покращити культуру землеробства та тваринництва;

- відродити в людей дбайливе ставлення до роботи, припинити безгосподарність;

- гарантувати за бажанням орендодавця безперешкодний розрив договору про оренду майнового паю та земельної частки.

Отже, зійшлися дві зацікавлені сили. Одна - знедолені селяни, в яких не було іншого виходу, як шукати більш надійного шляху свого кращого майбутнього, інша - здібний організатор виробництва, який за кілька років проявив себе з найкращого боку. Вони спільно знайшли рішення, вигідне на даному етапі для кожної із сторін. Час покаже, як бути далі. Все залежатиме від того, наскільки фермер буде дотримуватись своїх зобов'язань перед селянами, які передали майно і землю в оренду, а вони - працюватимуть так, щоб і їм, і фермерові це було економічно вигідно. Таке "притирання" буде, ймовірно, нелегким і вимагатиме часу. Але зроблено важливий крок, вигідний для обох зацікавлених сторін.

Ліквідація спілки селян. Початковим на цьому шляху було бажання 80 членів спілки передати належні їм земельні паї в оренду фермерові, а останнього - стати орендарем на вигідних для нього і селян умовах. Така домовленість виникла не зразу, вона не була раптовою, а стала результатом тривалих зустрічей, розмов, запевнень, сумнівів і надій.

Ліквідація проводилася в три етапи. На першому з них - 11 лютого 1997 р. на загальних зборах членів спілки власниками майнових паїв та сертифікатів на земельну частку розглядалось питання визначення форми господарювання. Оскільки практично всі виступаючі були єдині в тому, що потрібно переходити до більш ефективної, організаційно та економічно надійнішої форми господарювання, було прийняте рішення про те, що протягом трьох днів усі члени спілки (кожний окремо) мають визначитись, який варіант є для кожного найбільш прийнятним. Такий невеликий строк для обдумування - лише три дні - зумовлювався тим, що можливість реорганізації спілки в її колективі неофіційно обговорювалася кілька місяців і вважалося, що кожний член спілки вже остаточно або в основному зробив для себе вибір. Крім того, наближалася весна і тому не можна було зволікати з вирішенням питання, хто оброблятиме землю. З чотирьох можливих варіантів потрібно було вирішити, як бути:

- надалі залишатися членом спілки селян "Поділля";
- створити на базі діючої спілки селян нові колективні або приватні господарства;
- одержати майнові і земельні паї у власність і припинити таким чином діяльність спілки;
- ліквідувати спілку селян і передати майнові і земельні паї в оренду фермерові В.І. Матейку.

Правлінню спілки було доручено зібрати відповідні зауваження та пропозиції її членів, узагальнити їх і винести для обговорення на наступні збори членів спілки, які стали другим етапом ліквідації спілки.

Вони відбулися 15 лютого 1997 р. за участю 190 членів спілки, 86% із їх загальної чисельності - 222 чол. На зборах обговорювали три питання:

1. Про ліквідацію спілки селян "Поділля".
2. Створення комісії з метою ліквідації спілки селян "Поділля".
3. Затвердження програми ліквідації спілки селян "Поділля"¹.

Перше питання було сформульоване у такому вигляді тому, що лише п'ять членів спілки вирішили вилучити земельні і майнові паї і господарювати самостійно. Решта (242 чол.) повідомила

¹ Рекомендації щодо створення приватного сільськогосподарського підприємства з орендними відносинами та організації його розвитку / За ред. П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина - К.: ІАЕ, 1998. - С. 107-110.

правлінню спілки, що вони вважають доцільним ліквідувати спілку, а належні їм майнові і земельні паї передати в оренду власникові фермерського господарства "Плутон" В.І. Матейку, яке діє в цьому ж селі. У своєму виступі В.І. Матейко повідомив, що дає згоду на те, щоб стати орендарем майнових і земельних паїв членів спілки на таких умовах:

- орендні відносини між ним і орендодавцями здійснювати на підставі договорів оренди;
- орендну плату визначити у розмірі 4 ц зерна з кожного гектара землі, переданої в оренду;
- на роботу в фермерське господарство будуть прийняті всі, хто передасть йому земельні і майнові паї в оренду. З кожним із них буде укладена трудова угода;
- фермерське господарство погасить кредиторську заборгованість спілки селян в сумі 151,1 тис. грн., якщо на цю суму буде зменшено вартість майна, яке буде передане йому в оренду;
- з доходів фермерського господарства буде виплачена також заборгованість спілки по зарплаті в сумі 24 тис. грн.

Учасників зборів влаштовували такі умови і вони одностайно прийняли рішення про ліквідацію спілки селян "Поділля" і передачу земельних і майнових паїв в оренду фермерському господарству "Плутон".

Було прийнято також рішення щодо збереження земельно-майнової цілісності усього того, що передаватиметься в оренду. Це було дуже важливим у зв'язку з тим, що, по суті, все майно і земля передавалися, умовно кажучи, з рук в руки як єдине ціле, без подрібнення між його власниками. Такий варіант показує, наскільки безпідставними є періодичні твердження про те, що реорганізація чи ліквідація колективного агроформування порушує його цілісність з усіма наступними згубними для нього самого та його членів наслідками.

Організаційне завершення ліквідації спілки селян "Поділля" відбулося на третіх загальних зборах її членів 30 квітня 1997 року, де було розглянуто питання про затвердження результатів роботи ліквідаційної комісії. Схваливши роботу комісії і затвердивши її результати, загальні збори прийняли рішення про ліквідацію спілки селян "Поділля". При цьому було прийнято ряд винятково важливих рішень щодо розпорядження майном спілки.

Одне з них стосувалося передачі з балансу спілки селян на баланс Подільської сільської ради народних депутатів осушувальної системи і фельдшерсько-акушерського пункту первісною вартістю обох цих об'єктів - 152,7 тис. грн. і залишковою - 136,6 тис. грн. Вони знаходились на балансі спілки селян, але згідно із чинним законодавством паюванню не підлягали, тому й передавалися на баланс місцевого органу державної влади.

Ще одне рішення зборів стосувалося списання майна, амортизаційний строк якого закінчився, а якщо й не закінчився, то, як встановила ліквідаційна комісія, для дальшого виробничого використання воно непридатне. Такого майна - автомобілів, картопле-саджалок, сівалок, культиваторів, жаток, транспортерів, парових котлів, водонагрівачів та іншого - набралось на суму 41,7 тис. грн. первісної вартості і 4,6 тис. грн. - залишкової. У зв'язку з цим було вирішено відповідно зменшити пайовий фонд, який підлягав розподілу між членами спілки. Одночасно на суму 3,3 тис. грн. були оприбутковані запчастини, деталі та металолом. Їх вартість була включена в пайовий фонд.

Оскільки до моменту ліквідації спілки в ній не було завершено паювання майна, загальні збори затвердили положення про його персоніфікацію, а також розрахунки щодо визначення пайового фонду та індивідуальних майнових паїв членів спілки.

Був затверджений також ліквідаційний баланс спілки, який на день проведення загальних зборів по активу і пасиву становив 995,2 тис. грн., а також була списана у зв'язку з неможливістю одержати її дебіторська заборгованість на суму 7484 грн. Щодо кредиторської заборгованості був схвалений варіант, запропонований фермером: 156,1 тис. грн. такої заборгованості віднесли на погашення її фермерським господарством "Плутон". При цьому було ухвалено, що її власник приймає на себе 76,0 тис. грн. боргів спілки перед юридичними особами (до угоди додавався їх перелік), і 80,1 тис. грн. - перед бюджетом.

У зв'язку з цим у майновому фонді було зарезервоване майно на суму 158,0 тис. грн., в тому числі телятник, конюшня та кормокухні, передбачено, що це майно стане власністю фермера після повного погашення фермерським господарством кредиторської заборгованості спілки селян "Поділля".

Була обрана своєрідна форма передачі майна у власність членам спілки. Вона об'єднувала в собі передачу майна як єдиного майнового комплексу на основі акта з одночасним відображенням

у ньому суми індивідуального майнового паю кожного його власника, у чому він в цьому ж акті розписувався. Цим досягалося вирішення кількох важливих проблем:

- збереження цілісності майнового комплексу без подрібнення його між членами спілки;

- недопущення з самого початку можливості створення навколо поділу соціально-психологічної напруги, яка могла б скластися, якби кожний член спілки захотів одержати найбільш необхідне для нього майно найкращої якості, на яке могли б бути інші претенденти;

- наявність підпису кожного власника майнового паю унеможлилювала або в значній мірі обмежувала прояви випадків, коли хтось із власників паю вирішив би через деякий час з тих чи інших причин висловити незадоволення з приводу розміру належного йому індивідуального майнового паю.

Проте це не означало, що власники майнових паїв передурочали комусь іншому заключати договори оренди з фермером. Навпаки, це право залишилося за ними беззастережно, і кожний власник майнового паю заключав з орендарем індивідуальну угоду щодо оренди майна конкретної вартості.

Децю по-іншому вирішувалося питання щодо оренди земельних паїв. За основу тут було прийнято положення Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи в сфері сільськогосподарського виробництва" про те, що власники сертифікатів на право на земельну частку (пай) можуть передавати земельні паї в оренду через уповноважену ними особу.

Учасники зборів погодились з пропозицією орендаря В.І. Матейка щодо наступного. Оскільки майно, яке він бере в оренду, знаходиться в незадовільному стані і для його відновлення потрібні значні кошти, термін видачі орендної плати за нього відстрочити на три роки. За цей період він зобов'язувався відремонтувати майно, довести його до робочого стану і вже з четвертого року видавати за нього орендну плату. При цьому було вирішено, що він змушений буде, починаючи з четвертого року, виплачувати орендну плату навіть у випадку, якщо з якихось причин не зуміє до того часу довести те чи інше майно до належного стану.

Оскільки це були останні збори спілки селян, на них вирішено було розглянути всі без винятку питання, що стосувались проблеми майнових відносин. Зокрема, було прийняте рішення про

безоплатну передачу членові спілки - інвалідові П.М. Павлині житлового будинку, залишковою вартістю 6955 грн. і хліва біля нього, вартістю 390 грн. Ці будівлі за їх соціальним статусом не підлягали паюванню, до того ж П.М. Павлина проживав у цьому будинку. Це була гуманна акція, яка посилювалась тим, що така передача була безплатною, без зменшення розміру майнового паю П.М. Павлини.

До зборів залишалось невирішеним також питання щодо заборгованості спілки перед покупцями, які виписали в ній цеглу, але з тих чи інших причин ще не одержали її, а ціна на неї з часу виписки змінилася. Розглядалися різні варіанти вирішення цього питання. Зупинилися на тому, щоб покупці купували цеглу за новою ціною, сплачуючи різницю між нею і внесеними сумами при її виписці.

Ці приклади наводяться з метою привернути увагу до необхідності вирішення в процесі ліквідації сільськогосподарського підприємства всіх без винятку питань, навіть, здавалось би, найдрібніших, щоб з цього приводу не виникало будь-яких ускладнень надалі, коли підприємство, що ліквідується, набуде іншого статусу.

Після всебічного кількогадинного обговорення всієї сукупності питань, що стосувалися проблеми ліквідації спілки селян "Поділля", загальні збори її членів одногослосно прийняли наступне рішення:

1. Припинити функціонування спілки селян "Поділля", ліквідувавши її згідно з чинним законодавством.

2. Відповідно до договору між спілкою селян і фермерським господарством "Плутон" віднести на оплату ним кредиторську заборгованість спілки в сумі 156063 грн. з погашенням заборгованості перед бюджетом протягом терміну, визначеного відповідними нормативними актами і перед іншими кредиторами - протягом трьох років з часу підписання договору.

3. В рахунок компенсації фермеру грошових витрат на погашення кредиторської заборгованості спілки передати йому, зменшивши на відповідну суму, майновий фонд спілки: телятник, кормокухню, конюшню - залишковою вартістю 158,0 тис. грн.

4. Передати майно (сукупну вартість майнових паїв її членів) у вигляді цілісного майнового комплексу в оренду фермерському господарству "Плутон" згідно із актом, з відображенням у ньому повного переліку майна та індивідуальної вартості кожної майнової

суми і загальної вартості майна, що передається, а також списку власників паїв з відображенням у ньому розміру кожного індивідуального паю і відповідного підпису його власника.

5. Передати фермерському господарству “Плутон” за актом майно, амортизаційний строк якого закінчився, в безкоштовне користування.

6. Затвердити форми договорів оренди майна (майнового паю) і земельної частки (паю).

7. Обрати уповноважену особу (О.М. Зеленого) для передачі спільної земельної ділянки в оренду фермерському господарству “Плутон”.

8. Погодити орендну плату, яку буде видавати фермерське господарство власникам сертифікатів на земельну частку (пай) та майна (майнових паїв) у таких розмірах:

- за оренду земельних паїв - в розмірі 4 ц зерна за один фізичний гектар паю;

- за оренду майнового паю (з метою полегшення можливостей фермера щодо ремонту майна, доведення його до робочого стану) в перші три роки оренди майна орендної плати не видавати;

- починаючи з четвертого року оренди майна за погодженням сторін встановити орендну плату, обумовлену в договорі про оренду майна (майнового паю).

9. Зберегти порядок, що діяв у спілці селян “Поділля”, щодо наступного: якщо власник майнового паю виявить бажання припинити дію договору, орендар повинен буде за погодженням сторін повернути його у вигляді грошей, натуральних видач, виконання робіт чи надання послуг на розмір індивідуального майнового паю.

Такі організаційні механізми відносин колективу орендодавців з орендарем-фермером впроваджувалися в Україні вперше, тому до їх відпрацювання підходили особливо уважно. Винятково важливим при цьому була висока зацікавленість сторін у співпраці на засадах орендних відносин, яка, крім усього іншого, проявлялася в їх здатності знаходити компромісні рішення. Не все при цьому проходило спокійно, були гострі дискусії навколо тих чи інших питань, на певних етапах доходило до непорозумінь і загострення проблеми, проте врешті-решт досягали взаєморозуміння і злагоди. Такий підхід до вирішення орендних (як і інших) відносин слід вважати можливим і вартим уваги в інших подібних випадках.

Оскільки фермер-орендар обіцяв усім членам спілки прийняти їх на роботу, це змусило його зберегти всі робочі місця, які були

у спілці, а також, в основному, - структуру виробництва. В поєднанні з побудовою належного йому фермерського господарства він сформував виробничо-господарську структуру з таких найважливіших комплексних підрозділів: виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка, виробництво будівельних матеріалів, машинно-тракторний парк. У їх внутрішній побудові переважають цехові структури. В більш детальному викладі це виглядає наступним чином.

У виробництві сільськогосподарської продукції діють такі основні підрозділи:

- рослинництва - у якому вирощуються зернові, технічні та кормові культури; до його складу входять також зернотік та складські приміщення;
- тваринництва - який об'єднує в собі заготівлю тварин, їх дорощування і відгодівлю, а також вирощування коней;
- рибництва - основним у ньому є вирощування товарної риби, одночасно розвивається вирощування мальків для зарибнення власних ставків і реалізації її різним споживачам.

Порівняно великою і багатоелементною за структурною побудовою є переробка сільськогосподарської продукції, основою якої є м'ясопереробний цех з відповідною інфраструктурою (бойня, обвалка і жиловка м'яса, стерилізація закладеної в банки м'ясопродукції, миття скляних банок). Діють також цехи: виробництва макаронів, олії, круп, сушіння, переробки та консервування овочів і фруктів. У складі переробки продукції є власні складські приміщення, котельня (яка обслуговує також інші потреби господарства), а також майстерня для ремонту обладнання.

Основним у виробництві будівельних матеріалів є виготовлення цегли з місцевої глини.

Машинно-тракторний підрозділ включає в себе автомобільний і тракторний парки (вони діють автономно), ремонтну майстерню, склад запасних частин і заправку тракторів і автомобілів паливом.

Управління господарством побудоване за функціональним принципом і об'єднує в собі чотири служби: диспетчерську, інженерну, технологічну та фінансово-економічну з відділом кадрів.

Як бачимо, за своєю організаційною і виробничо-господарською побудовою створене в результаті ліквідації спілки селян

“Поділля” фермерське підприємство з орендними відносинами “Плутон” подібне до колективних сільськогосподарських підприємств, що є виправданим з двох основних причин:

- по-перше, така побудова є притаманною практично всім багатопрофільним агроформуванням, що зумовлюється економічною вигідністю і можливістю зберегти наявні робочі місця і поступово збільшити їх кількість. Це в сучасних умовах винятково важливо взагалі і тим більше - в с. Поділля, в якому є істотний надлишок робочої сили;

- по-друге, в формальному вираженні, фермерське господарство “Плутон”, хоч і було меншим порівняно зі спілкою селян “Поділля”, взяло майно і землю його членів в оренду, а тому змушене було на початковому етапі зберегти його виробничо-господарську структуру, умовно кажучи, “розчинившись” у ньому.

Були сподівання, що надалі у структурі фермерського господарства відбудуться певні зміни, які визнає за необхідне зробити його власник. Передбачалося, що такі зміни відбуватимуться в напрямку розширення диверсифікації виробництва, ширшого розвитку переробних та інших промислових виробництв, заготівлі сільськогосподарської продукції з повним підпорядкуванням їх інтересам орендаря і орендодавців.

Проблеми фермерського господарства. Поряд з цим у фермерському господарстві вже на початковому етапі його функціонування в нових умовах, а також пізніше виникло чимало труднощів¹. В сукупності вони негативно вплинули на взаємовідносини фермера та осіб, які передали йому майнові паї та земельні частки в оренду.

Встановлено, що основними причинами припинення орендних відносин були наступні.

Спочатку фермер прийняв на роботу майже всіх членів спілки, яка припинила свою діяльність. Надалі виникла необхідність зменшити кількість працюючих, особливо керівників структурних підрозділів і спеціалістів, що у деякого з них викликало невдоволення.

Частина механізаторів та їздових були незадоволені у зв'язку з тим, що фермер змушував їх утримувати трактори, автомобілі, а також живу тяглову силу в приміщеннях господарства. До цього селяни тримали ці засоби вдома, на своїх подвір'ях і за потребою використовували їх на власний розсуд.

¹ Балашок І.Ф. Досвід створення фермерсько-орендного підприємства // Агроінком. - 1998. - № 5-6. - С. 34.

Невдоволення окремих працівників виникало також тому, що власник фермерського господарства не допускав крадіжок, був противником виходу працівників на роботу в нетверезому стані тощо.

В процесі діяльності у фермера виникла проблема підвищення оплати праці. В середньому за 1 людину-день він платив 4-6 грн. У зв'язку з сезонністю робіт у сільському господарстві та порівняно великою кількістю працюючих власник не міг забезпечити протягом року всіх роботою, а тому частина з них працювала тільки 8-10 днів на місяць і одержувала по 40-60 грн. Така оплата працівників повною мірою не задовольняла. Підвищити ж її фермер не мав можливості.

Виникли ускладнення у фермера з підбором спеціалістів для рослинництва, тваринництва і механізації. Їх у ліквідованій спілці селян практично не було, а підібрати нових В.І. Матейку не вдалося.

Власником фермерського господарства витрачено майже всі наявні кошти на ремонт приміщень, техніки (особливо тракторів, автомобілів, комбайнів), придбання пального і мастильних матеріалів, мінеральних добрив, насіння, молодняку великої рогатої худоби, на будівництво газопроводу у селі, а збут готової продукції (особливо м'ясних консервів) за умов низької купівельної спроможності населення був забезпечений недостатньо. Крім цього, фермер видав безкоштовно в рахунок орендної плати власникам земельних часток у 1997 р. майже половину річного валового збору зерна, із розрахунку - 4 ц за один фізичний гектар орендованої землі (це найвищий розмір орендної плати в області). В 1998 р. власником видано в рахунок орендної плати по 2 ц зерна за 1 га землі.

У зв'язку з цим фермерське господарство опинилося в умовах складного фінансового стану. Власних коштів у фермера було недостатньо, а брати кредити (з високими процентними ставками) йому було не вигідно.

Зваживши ситуацію, що надалі неможливо буде забезпечити виконання договірних зобов'язань перед орендодавцями, фермер звернувся до селян із проханням припинити договірні відносини достроково. Власники земельних часток та майнових паїв дали згоду. Після цього вся їх земля (загальним масивом) та майно (цілісним майновим комплексом) створеною за погодженням сторін комісією вилучені від фермера і передані відновленій спілці селян. На посаду голови спілки селян було обрано Є.М. Новікову - досвідченого спеціаліста сільського господарства.

Розділ 3. Реформування земельних відносин

У будь-яких аграрних перетвореннях їх серцевиною, найважливішою складовою завжди була і є проблема земельних відносин. Всі відомі у світі зміни, що відбувалися і відбуваються у сільському господарстві, охоплюють собою насамперед земельні відносини. "Земельні відносини, управління земельними ресурсами, - як доводить академік Л.Я. Новаковський, - в умовах державного регулювання ринкової економіки завжди були і залишаються найголовнішими"¹. Основних причин цьому дві. Одна з них полягає в тому, що земля - це основний природний дар, здатний нагодувати людину і людство. "Землі як засобу і предмету праці, - наголошує академік П.П. Руснак, - властива незамінність в задоволенні першочергових людських потреб"². В основі другої причини є те, що земля - це безцінний капітал, який ні в якому разі не може бути замінений іншим капіталом. Земля - це безцінне національне багатство³. Тому боротьба за землю різними способами ведеться постійно, а зміна суспільно-політичного ладу в державі зумовлює, як правило, перетворення земельних відносин. Це характерно і для сучасної України: ставши політично незалежною, вона об'єктивно пішла шляхом реформування земельних відносин. Конституцією України проголошено, що земля є об'єктом права власності українського народу, а також передбачено, що право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону⁴. Право на землю може існувати як право приватної, державної або комунальної власності.

Як засвідчує історичний досвід, соціально-економічна результативність аграрних перетворень залежить, насамперед, від того, наскільки, якою мірою земельні відносини, що змінюються в процесі земельної реформи, відповідають інтересам тих, хто найбільше зацікавлений в їх прогресивній суті, і як вони її сприймають - з інтересом і надією чи з пересторогою і побоюваннями.

¹ Новаковський Л.Я. Годувальниця наша земля // Урядовий кур'єр. - 1998. - 10 вер.

² Руснак П.П. Економіка природокористування. - К.: Вища школа, 1992. - С. 80.

³ Гайдуцький П., Онищенко О., Юрчишин В. Земельні відносини: проблеми і деякі шляхи їх вирішення // Економіка АПК. - 1994. - № 1. - С. 12.

⁴ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. - К.: Право, 1996. - С. 5, 6.

Ними завжди були і будуть селяни. Земельна реформа, як зазначає академік П.Т. Саблук, “розглядається як фундамент докорінної перебудови системи виробничих відносин на селі”¹. Земельна реформа краще вдається тоді, коли в ній враховуються не лише загальні підходи і положення, але й економічні і соціальні умови як сьогодення, так і минулого. Метою земельної реформи є створення умов рівноправного розвитку форм власності і господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання і охорони земель². Це важливо для Івано-Франківської області з її віковичними земельними складностями та особливостями.

3.1. З історії сільського господарства Галичини

Галичина, складовою якої була і є територія сучасної Івано-Франківської області, завжди мала обмежені площі земель сільськогосподарського призначення. Це зумовлювалось її географічним розташуванням, наявністю в ній гір і високою залісненістю території. Одним з наслідків цього була набагато нижча, ніж в середньому по Україні, частка сільськогосподарських угідь, і особливо ріллі, в загальній земельній площі. Ще одна особливість галицького краю полягала в багатодітності сімей, внаслідок чого швидко зростала чисельність тих, хто міг претендувати на землю, що також впливало на характер землекористування і на земельні відносини.

Та все ж визначальним було панування на цих землях різних іноземних поневолювачів краю, насамперед польських, а також зосередження великих площ найкращих земель у власності монастирів. Наступ на селян з боку землевласників постійно посилювався також шляхом накладання на них різних непомірних податків. Серед специфічних податків, характерних для цього краю, були роговий, поголовний і подимний та ін.

Роговий податок, який був найбільш обтяжливим, встановлювався залежно від чисельності поголів'я худоби. Розмір його постійно збільшувався, що видно хоча б з того, що у Галицькому

¹ Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. - К.: ЗАТ “Нічлава”, 1997. - С. 25.

² Месель-Веселяк В.Я. Федоров М.М. Земельна реформа-основа структурних перетворень в аграрній сфері України // Економіка АПК. - 1996. - № 5. - С. 11.

старостві за період з 1675 р. по 1688 р. він зріс з 6 до 24 грошей від кожної домашньої худобини¹. Поголовний податок стягували залежно від кількості членів сім'ї. Його сплачували всі селяни, незалежно від майнового стану: з "хлопів", безвідносно до того, мали вони тягло чи ні, "з їх жінок, парубків, дівок, яким минуло 15 років, навіть з наймитів"². Важким для селян був також подимний податок і податок на утримання шляхетського війська. Останнє змушена була визнавати навіть галицька шляхта. У 1667 р. вона доповідала сеймові, що Прикарпаття через систематичні побори "гірше, ніж ворогами знищене і постійми майже зруйноване"³, а у 1710 році скаржилася, що край дуже переобтяжений податками, упродовж кількох років пригнічений, розорений.

Все це було надзвичайно нестерпним для малоземельного і тим більше безземельного селянства, що доводять дані щодо Галицького староства за 1767 р. Якщо користуватися прийнятим тоді виміром земельної площі - ланом (за так званим франконським виміром - 22 га), то в Галицьких землях у другій половині XVIII ст. найбільше було селян, що мали 1/4 лану. При цьому було дуже мало господарств (лише 1,6%), які володіли ланом землі чи його половиною. З 935 господарств сіл Галицького староства 53,5% обробляли 1/4 лану землі, 0,5% - 3/4, 26,7% - 1/2 лану. Тобто в середньому чверть лану у другій половині XVIII ст. була характерним селянським наділом Прикарпаття. Високою (13,5%) була частка безземельних⁴. Деякі співставні дані про селянські наділи відповідно до інвентарних описів в окремих населених пунктах Галицької землі в другій половині XVII і першій половині XVIII ст. наводяться в таблиці 3.1.

Як бачимо, за період, що аналізується, кількість селянських господарств, які мали землі від половини лану до лану, зменшилась в 1,6 раза, в тому числі майже не стало селян з площею землі - 3/4 лану, і більше ніж у 2,0 рази зменшилась кількість селянських господарств із площею землі - 1/2 лану. На цьому тлі привертає увагу збільшення майже вдвічі кількості селянських дворів з площею землі - 1 лан. Важко сказати, за рахунок яких землевласників це відбулося: тих, що означені у таблиці 3.1, чи інших. Очевидним є те, що в ті часи одночасно відбувалася певна концентрація земельних угідь в якоїсь частини найбільш

¹ Грабовецький В.В. Олекса Довбуш. - Львів: Світ, 1994. - С. 39.

² Там само. - С. 39.

³ Там само. - С. 39-40.

⁴ Там само. - С. 30.

заможних дворів з площею земель від 1/16 до 1/4 лану і трохи більше (в 1,2 рази) - безземельних, до яких за тодішньою класифікацією належали городники, халупники, комірники, сільські ремісники та убогі люди. У всіх інших категоріях селян відбулося ще більше їх обезземелення, в тому числі з 180 до 223 (на 23, 9%) зросла частка практично повністю безземельних.

Таблиця 3.1

Селянські наділи в Галицькій землі в другій половині XVII - першій половині XVIII ст.¹

Селянські наділи у приватних маєтках	Друга половина XVII ст.		Перша половина XVIII ст.	
	кількість наділів	%	кількість наділів	%
Кількість селянських господарств:	799	100	821	100
З них забезпечені землею:				
в 1 лан	20	2,5	37	4,5
1/2 лану	177	22,2	92	11,2
3/4 лану	16	2,0	1	0,1
Усього:	213	26,7	130	15,8
Малоземельних:				
1/4 лану	247	30,9	227	27,7
1/8 лану	132	16,5	123	15,0
1/16 лану	н.в.	н.в.	2	0,2
Підсадки	27	3,4	14	1,7
Чиншовики	н.в.	н.в.	102	12,4
Усього:	406	50,8	468	57,0
Безземельні:				
Городники	7	0,9	121	14,8
Халупники	77	9,6	38	4,6
Комірники	86	10,8	27	3,3
Сільські ремісники	2	0,2	37	4,5
Убогі люди	8	1,0	н.в.	н.в.
Усього:	180	22,5	223	27,2

¹ Грабовецький В.В. Олекса Довбуш. - Львів: Світ, 1994. - С. 31.

Ті селяни, що мали землю, не мали права ні піти з землі, до якої вони були прикріплені, ні закласти, ні передати її як спадщину. Вони користувалися наділеною їм землею до того часу, доки виконували повинності перед двором, тобто не володіли землею, а “сиділи” на землі¹.

Одночасно з цим земля зосереджувалась в руках великих землевласників, держави і церкви. Зокрема, найбагатші галицькі магнати Потоцькі з кінця XVII і упродовж XVIII ст. володіли майже всім Покуттям.

Важливою ознакою заможності селян завжди була їх забезпеченість тягловою силою, переважно волами. За цим критерієм селянські господарства поділялися на повноплужні, які володіли чотирма волами, але їх було дуже мало, супряги - мали по два воли, і піші, тобто ті, що не мали тягла. За інвентарними даними, у другій половині XVII ст. лише дві третини (67%) мали тяглову силу, решта - 33% були пішими².

Наведені дані характеризують стан сільського господарства не лише у Галицькому старостві. У своїй основі він був таким же у всій Галичині³.

Ситуація навколо прикарпатського селянства ще більше погіршувалася тим, що його соціально-економічне становище обтяжувалося національно-релігійним гнобленням. Переслідувалися українські церковні обряди, народні обряди та звичаї. Український селянин в очах шляхтича був не людиною, а “хлопом”, “підданим”, “хробаном”, тільки робочою силою, панщизняним кріпаком. Феодал мав право на життя і смерть свого підданого⁴.

Більшість селян Галичини характеризувалася як виснажені створіння, зарослі, закурені, похмурі, затуркані, маломислячі. Їх житло - землянки, халабуди або хати з неотесаної деревини. Вони жили разом зі своєю худобою. Діти залишалися без догляду, багато з них помирало. Селяни не могли задовольнити своїх наймізерніших потреб. Вони існували тільки фізично і були доведені до такого стану, що втрачали здатність до боротьби за людське існування⁵.

¹ Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. - К.: Видавництво академії наук Української РСР, 1959. - С. 40.

² Грабовецький В.В. Олекса Довбуш. - Львів: Світ, 1994. - С. 30.

³ Валабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. - К.: Наукова думка, 1993. - С. 32-37.

⁴ Грабовецький В.В. Олекса Довбуш. - Львів: Світ, 1994. - С. 40.

⁵ Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. - К.: Видавництво академії наук Української РСР, 1959. - С. 23-25.

І в подальші часи життя прикарпатського селянина не полегшувалося. Поглиблювалося його майнове розшарування, насамперед за критерієм володіння землею.

У Східній Галичині¹ в кінці XIX - на початку XX ст. земля знаходилася:

- у надільному селянському володінні - 3304,0 тис. га (59,7%), в т.ч. у приватному користуванні громадян - 2950,8 тис. га та у громадському користуванні - 353,2 тис. га;

- у табулярній власності - 2229,5 тис. га (40,3%), в т.ч. у приватному володінні поміщиків - 1756,0 тис. га, а також у держави, монастирів, церков та інших власників землі - 473,5 тис. га (табл. 3.2).

З одного боку, існували дрібні, карликові господарства, з іншого - успішно розвивалися великі господарства та маєтки "дуків", "газдів", поміщиків².

Найбільш чисельною групою - 279,2 тис. (42,7%) в Галичині були пролетарські господарства, яким належало тільки 5,1% землі. Сюди входили селяни-халупники, бобилі, ті, що мали півморга чи морг, і ті, що були зовсім безземельні³. Вони служили для поміщиків і куркулів резервом поденних робітників, пастухів, женців, форналів (конюхів), хатніх слуг тощо. Продаж власної робочої сили був для них найголовнішим джерелом існування⁴.

Також найбільш чисельною в Галичині була група дрібноселянських (бідняцьких) господарств (243,2 тис. одиниць), на долю яких припадало 18,5% земель. Ця категорія селян наближалась до попередньої групи.

Разом ці дві групи господарств Галичини (пролетарські і бідняцькі) налічували 79,9% від всієї кількості господарств і маєтків, а землі їм належало 23,6%.

Питома вага в цей час всіх табулярних маєтків (поміщицьких, державних, монастирських, церковних земель) складала тільки 0,6%, а площа їхніх земель - 40,3%.

Таким чином, Галичина, перебуваючи в той час під гнітом Австро-Угорщини, була класичною країною малих парцельних господарств⁵, селяни-бідняки яких виступали дешевою робочою силою для поміщиків.

¹ До її складу в той час входила територія сучасних Львівської, Івано-Франківської та частини Тернопільської областей.

² Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX на початку XX ст. - Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. - С. 36.

³ Там само. - С. 36, 37.

⁴ Там само. - С. 37.

⁵ Там само. - С. 38.

Групування господарств та маєтків за розмірами землі
у Східній Галичині (1902р.)¹

№ ц/т	Господарства, маєтки	Розмір ділянок, площа маєтків, га	Кількість го- сподарств, число володінь		Землі	
			тис. шт.	%	тис. га	%
I	Надільне селянське землеволодіння, разом	-	-	-	3304,0	59,7
	1. У приватному кори- стуванні громадян	-	649,6	99,40	2950,8	53,3
	Господарства:					
	– пролетарські	0-2	279,2	42,72	284,8	5,1
	– дрібноселянські (бідняцькі)	2-5	243,2	37,21	1025,4	18,5
	– середняцькі	5-10	95,2	14,57	744,5	13,5
	– куркульські (заможні)	10-50	30,1	4,61	721,0	13,0
		50-100	1,9	0,29	175,1	3,2
	2. Громадські землі	-	-	-	353,2	6,4
II	Табулярні маєтки: поміщицькі, державні, монастирські, церковні землі		3,9	0,60	2229,5	40,3
		Менше 100	0,5	0,08	27,0	0,5
		100-250	0,9	0,14	160,2	2,9
		250-500	1,1	0,17	397,4	7,2
		500-750	0,6	0,09	375,4	6,8
		750-1000	0,3	0,04	277,2	5,0
		більше 1000	0,5	0,08	992,3	17,9
	Разом		653,5	100,0	5533,5	100,0

Підвищений інтерес мають відомості про сільське господарство Прикарпаття 30-х рр. ХХ ст. (незадовго до приєднання західноукраїнських земель до Союзу РСР). Це стосується тієї частини Прикарпаття, яка зараз охоплює Івано-Франківську область.

Найбільш загальну характеристику землеволодіння в цьому регіоні дають показники розподілу земель між різними категоріями землевласників (табл. 3.3).

¹ Розраховано за даними: Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ на початку ХХ ст. - Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. - С. 18, 23, 27, 36.

Структура землеволодіння на території сучасної
Івано-Франківської області в 1931-1935 рр., га¹

Землевласники	Площа землі		Сільськогосподарські угіддя		Ліси та інші угіддя	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Селяни (до 50 га)	595,3	42,5	540,5	65,3	54,8	9,6
Поміщики	358,6	25,6	187,7	22,7	170,9	29,9
Держава	286,0	20,4	-	-	286,0	50,0
Церква	64,3	4,6	25,3	3,0	39,0	6,8
Громада	95,5	6,9	74,7	9,0	20,8	3,7
Разом	1399,7	100,0	828,2	100,0	571,5	100,0

Як видно з даних таблиці, найбільша частина (до 50 га) земельної території теперішньої Івано-Франківської області (595,3 тис. га, або 42,5%) належала селянам, об'єднаним в одну велику групу. При цьому, як свідчать дані таблиці 3.4, розбіжність в індивідуальних площах була дуже велика, в тому числі кожний четвертий селянин мав менше одного гектара землі.

Можна висловити здогад, що порівняно невелика площа лісів та інших земель (9,6%), в яких переважали ліси, не влаштувала селян, оскільки традиційно всі будівлі в селянських дворах - хати і виробничі приміщення - будувалися з лісоматеріалів. А невелика площа селянських лісів була причиною того, що селяни змушені були купувати значну частину лісоматеріалів, які завжди були дорогими і тому малодоступними для найбідніших селян.

Держава на той час не мала у своєму розпорядженні сільськогосподарських угідь, але володіла половиною площ лісів, що за будь-яких умов могло приносити (приносило) їй великі і надійні доходи.

Великими землевласниками були поміщики. Хоч дані щодо розміру поміщицьких господарств за площею сільськогосподарських угідь не наводяться, все ж володіння ними четвертою частиною всієї земельної площі, в тому числі досить великими площами лісів, засвідчують їх вагоме місце в земельно-лісовому комплексі.

¹ Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття. Статистично-демографічне дослідження. - Львів: Світ, 1996. - С. 153.

Значно менші землеволодіння належали церкві, проте її сільсько-господарські землі і лісові насадження розміщувалися великими масивами, тоді як громадські землі були надміру розкидані.

Розрахунки, зроблені з використанням даних, наведених у згаданому вище виданні, дали можливість визначити середні площі землеволодінь в селянських господарствах різних груп. Вони наведені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Структура землекористування господарств
(до 50 га) на території сучасної Івано-Франківської
області станом на 1931 рік¹

Групи господарств	Розмір господарств за площею землі, га	Кількість господарств, тис. шт	Припадало на одне господарство, га			
			всієї землі	орної землі і городів	сіножатей і пасовищ	лісів та інших угідь
1	до 1га	49,9	0,52	0,42	0,06	0,04
2	1-2	53,8	1,41	1,06	0,26	0,10
3	2-3	39,6	2,42	1,74	0,50	0,18
4	3-5	37,1	4,51	3,11	1,05	0,35
5	5-7	15,1	5,80	3,71	1,58	0,51
6	7-10	7,9	8,20	4,89	2,48	0,83
7	10-15	4,0	11,75	6,24	4,14	1,37
8	15-20	1,3	16,95	6,65	7,91	2,39
9	20-30	0,8	24,13	8,88	11,01	4,26
10	30-50	0,4	38,56	10,63	19,32	8,61

Всього в реєстр потрапило 209,9 тис. селянських господарств, які в сукупності на території Івано-Франківської області володіли 595,3 тис. га всієї площі землі, з якої 383,5 тис. га (64,4%) займали орна земля і городи, 157 тис. га (26,4%) - сіножаті та пасовища, 54,8 тис. га (9,2%) припадало на ліси та інші землі.

¹ Розраховано за даними: Копчак С.І., Мойсенко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття. Статистично-демографічне дослідження. - Львів: Світ, 1996. - С. 154.

При аналізі даних цієї таблиці привертають увагу наступні особливості землекористування в означеній сукупності господарств:

- по-перше, майже дві третини всіх земель припадало на рілля - орну землю і городи. З огляду на специфіку Прикарпаття, цей показник можна вважати досить непоганим, оскільки розораність земель, вірогідно, наближалась до найбільш прийнятної для тих часів;

- по-друге, навіть при невеликій середній площі, що припадала на одне господарство (2,83 га), не можна не помітити великої різниці в площах землекористування (від 0,52 га в першій групі до 38,56 га - у десятій). Тобто за середньою площею землі господарства співвідносились між собою як 1:74. Отже, з певною умовністю можна вважати, що кожне господарство останньої групи було в середньому в 74 рази більше розвинуте порівняно з господарствами, найменше забезпеченими землею. Фактично ця різниця була ще більшою, оскільки господарства з більшими площами землі мали, крім ріллі, також сіножаті, пасовища та ліси. Це дозволяло їм вести більш різноманітне господарство і одержувати завдяки цьому більший і надійніший прибуток. Він ще більше зростав у зв'язку з тим, що такі землевласники мали можливість наймати дешеві робочі руки малоземельних селян;

- по-третє, відзначена вище строкатість щодо площ землі була, звичайно, не на користь найдрібніших господарств. Якщо прийняти такими господарства з площею земельних ділянок до 1 га, то, за підрахунками з використанням додаткових матеріалів, наведених у згаданому вище виданні, на них припадало 23,7% селянських господарств, але вони володіли лише 4,4% загальної площі землі. Водночас на господарства з найбільшими площами земель (група 10) припадало лише 0,52 відсотка їх загальної чисельності, зате вони мали 2,7% земель. Тобто 418 більших господарств володіли майже такою площею земель, що й 49,9 тис. найбідніших господарств;

- по-четверте, залежно від розміру (площі) земельних угідь істотно змінювалась їх структура. Якщо в першій групі було 80,5% орних земель і городів, що було виправдано, оскільки селянин при такій площі хотів мати продуктивні землі, то в останній групі на цю категорію земель припадало 27,6%, половина (50,4%) - на сіножаті і пасовища і 22,0% - на землі під лісом та інші ділянки. Це дозволяло селянам, крім вирощування сільськогосподарських культур, розвивати тваринництво і лісівництво, які були досить прибутковими.

В сільському господарстві Західної України, окупованої Польщею, діяло близько ста різних податків та поборів¹.

Податки, які необхідно було сплачувати на гектар придатної землі з площею від 2 до 50 га, у співвідношенні до їх загальних сільськогосподарських видатків у 1926/27рр. становили 10,2%, у 1927/28рр. - 9,4%, 1928/29рр. - 12,8%, 1929/30рр. - 16,3%, 1930/31рр. - 17,3%, 1931/32рр. - 21,4%, 1932/33рр. - 25,7%, у 1933/34рр. - 26,7%².

Крім податків, селяни повинні були відробляти шарварки у вигляді примусової трудової повинності. Під час шарварків проводились будівництво та ремонт доріг, мостів, регулювання річок та відвідних каналів, осушення землі, а також виконання інших робіт. Розмір шарварків у Станіславському воєводстві становив від 60 до 110 людино-днів на селянське господарство у рік, а в грошовому виразі - від 20 до 150% обсягу безпосередніх податків³.

Поряд з вищезазначеними податками та шарварками селяни сплачували: дорожні оплати, примусове страхування майна (аскурація), посередні податки на предмети першої необхідності (сіль, тютюн, спирт, сірники, цукор, гас, парафін, пиво, дріжджі, та ін.), на які держава мала монополію.

Дорожні оплати включали непомірно високі мита за в'їзд у міста, за постій на базарі, а також торгове⁴. Плата за в'їзд на базар, що стягувалася міськими гмінами Станіславського воєводства, після двох-трьох базарів часто перевищувала вартість проданої селянами птиці, свиней і т. д.⁵

Сума страхових внесків у середньому на господарство складала біля 60% поземельного податку.

На монопольні товари держава встановлювала високі ціни, які для більшості сільського населення були недоступними. Селяни в той час писали, що вони відмовляли собі буквально у всьому. Цукру не споживали, хіба що тільки у великі свята, на солі економили. Вогонь переносили з хати в хату в залізних горщиках, а кожний сірник ділили на дві-чотири частини, хати освітлювали скалками⁶.

¹ Васюта І.К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918-1939). - Львів: Вища школа, 1978. - С. 136.

² Там само. - С. 137.

³ Там само. - С. 138 - 139.

⁴ Там само. - С. 139.

⁵ Там само. - С. 139.

⁶ Васюта І.К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918-1939). - Львів: Вища школа, 1978. - С. 142.

Урожайність основних сільськогосподарських культур
в Івано-Франківській області, ц/га¹

Роки	К у л ь т у р и					
	пшениця	ячмінь	кукурудза на зерно	цукрові буряки	льон- довгунець (волокно)	картопля
1913	8,2	8,2	5,8	160,0	...	65,0
1931	6,4	8,8	10,2	179,0	2,5	116,0
1933	9,5	8,1	5,4	143,0	2,3	66,0
1935	11,2	11,4	13,8	185,0	2,5	132,0
1938	11,5	10,3	13,9	182,0	3,0	107,9
1940	12,0	12,1	12,6	211,0	2,6	115,0
1945	10,4	11,0	8,9	104,0	3,5	99,0
1955	9,0	8,1	13,9	135,0	2,0	44,0

Певний інтерес являють дані про врожайність основних для Прикарпаття сільськогосподарських культур (табл. 3.5). Вони засвідчують кілька очевидних висновків. Один з них полягає в тому, що порівняно з досягнутими в області відповідними показниками в подальші роки, врожайність усіх без винятку культур була в ті часи невисокою. Це, імовірно, було зумовлене недостатньою інтенсивністю їх вирощування, в тому числі обмеженим внесенням (або й без них) добрив. Частина господарств не могла вносити навіть дози гною, що забезпечувало б підвищення врожаю. Достовірним є також висновок, що вирівняна (з невеликими коливаннями) врожайність цих культур у 1935-1940 рр. вказує на те, що це була найбільш можлива на той час продуктивність земель при тодішній технології, сортах тощо. Бо за більш інтенсивного ведення сільського господарства в області в радянські часи врожайність цих культур в 1986-1990 рр. становила: пшениці - 36,8 ц/га, ячменю - 34,1, кукурудзи на зерно - 45,2, цукрових буряків - 340, льону-довгунцю (волокна) - 6,6 і картоплі - 138,0 ц/га².

¹ Валові збори і урожайність сільськогосподарських культур по Українській РСР. Статистичний збірник. - Київ: Статистика, 1959. - С. 208-296.

² Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур та плодово-ягідних насаджень за 1981-1985 рр., 1986-1990 рр. по Івано-Франківській області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1991. - С. 3.

В області спостерігалися коливання врожайності в різних районах (табл. 3.6). Серед них найвищим рівнем виділялися Городенківський, Коломийський, Рогатинський і Снятинський райони, розташовані в ландшафтній провінції Західного Лісостепу.

Таблиця 3.6

Урожайність деяких сільськогосподарських культур, ц/га¹

Райони	1931 р.				1937 р.			
	пшениця	ячмінь	картопля	цукрові буряки	пшениця	ячмінь	картопля	цукрові буряки
Богородчанський	7,9	9,2	143,0	-	-	-	-	-
Городенківський	11,3	10,8	139,0	179,0	11,2	8,4	119,0	191,0
Долинський	8,7	7,8	72,0	-	8,2	6,7	108,0	-
Калуський	8,8	8,2	97,0	-	9,7	5,5	103,0	-
Коломийський	12,1	13,1	129,0	211,0	10,9	11,7	117,0	185,0
Косівський	11,0	5,2	29,0	-	9,8	5,0	72,0	-
Надвірнянський	8,8	7,6	99,0	-	5,3	7,9	103,0	-
Рогатинський	12,1	11,2	140,0	157,0	12,7	10,9	141,0	162,0
Снятинський	11,9	10,1	110,0	236,0	11,8	7,6	128,0	190,0
Тисменицький	10,3	9,6	121,0	128,0	10,4	5,9	113,0	148,0
Тлумацький	10,1	9,1	114,0	213,0	10,8	6,8	132,0	152,0
По області	10,2	9,2	108,0	187,0	9,9	6,1	114,0	171,0

Найменшою була врожайність у Богородчанському, Долинському, Калуському і Надвірнянському районах.

На закінчення короткого історичного огляду сільського господарства періоду до приєднання Станіславської (Івано-Франківської) області до України розглянемо деякі показники тваринництва. Будь-які відомості про його продуктивність відсутні, тому обмежимося лише даними щодо поголів'я основних видів тварин (табл. 3.7).

¹ Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграція населення українського Прикарпаття. Статистично-демографічне дослідження. - Львів: Світ, 1996. - С. 110.

Найбільш загальний висновок з даних цієї таблиці полягає в тому, що майже за 40 досліджених років дуже повільними темпами зростало поголів'я коней (на 13,4%) і великої рогатої худоби (6,2%). За цей же період значно (в 1,4 раза) збільшилось поголів'я овець при суттєвому (на 15,5%) зменшенні свинопоголів'я. Можна припустити, що останнє зумовлювалося обмеженими валовими зборами зерна. Привертає увагу значне зменшення поголів'я всіх видів тварин у 1916-1918 рр. Воно було зумовлене першою світовою війною, яка охопила територію області.

Таблиця 3.7

Поголів'я худоби на території теперішньої
Івано-Франківської області, тис. гол.¹

Роки	Коні	Велика рогата худоба	Вівці	Свині
1900	102,1	358,0	119,3	204,4
1910	114,8	322,2	124,0	308,5
1916/18	65,4	238,1	52,2	39,5
1921	100,3	301,9	99,2	104,9
1927	140,3	317,3	104,3	210,8
1931	124,3	322,9	124,4	152,8
1938	115,8	380,5	168,3	172,9

В подальші роки поголів'я великої рогатої худоби і свиней значно зростало і було найбільшим: великої рогатої худоби у 1986 р. (620,4 тис. гол.) і свиней - у 1990 р. (319,4 тис. гол.)². Станом на 1 січня 1999 року їх поголів'я знову значно зменшилось і становило відповідно 365,6 тис. гол. і 203,6 тис. гол.³, що наближається до показників 1938 року. Поголів'я овець і коней також мало постійну тенденцію до скорочення і на початок 1999 р. воно порівняно з 1938 р. зменшилось відповідно в 7,1 і 4,9 раза.

¹ Копчак С.І., Мойсесенко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграція населення українського Прикарпаття. Статистично-демографічне дослідження. - Львів: Світ, 1996. - С. 156.

² Наявність худоби у господарствах Івано-Франківській області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 3.

³ Наявність худоби у господарствах Івано-Франківської області. Статистичний збірник. Івано-Франківськ, 1999. - С. 3.

3.2. Загальна характеристика сучасного земельного фонду Івано-Франківської області

Розташована в зоні Карпат Івано-Франківська область є типовою щодо інших областей цього регіону: Закарпатської, Львівської, Чернівецької. Вони відзначаються невеликою загальною земельною площею і нижчесередньою, порівняно з іншими областями України, часткою сільськогосподарських угідь в загальній площі земель, що знаходяться в їх адміністративному підпорядкуванні.

Зокрема, загальна земельна площа Івано-Франківської області на 1 січня 1997 року становила 1 млн. 393 тис. га (2,3% загальної площі земель України), Закарпатської - 1 млн. 275 тис. га (2,1%), Львівської - 2 млн. 183 тис. га (3,6%), Чернівецької - 0,8 млн. га (1,3%)¹. При середній по Україні загальній земельній площі однієї області і Автономної Республіки Крим (2 млн. 414 тис. га) це означає, що Івано-Франківська область за територіальною ознакою в 1,7 раза менша від середнього адміністративного утворення обласного рівня України.

Більш важливим, в тому числі щодо соціально-економічного значення, є показник співвідношення в загальній земельній площі земель сільськогосподарського призначення і лісів. Він є основою обсягів виробництва продукції, формування зайнятості населення, його розподілу за різними галузями, розвитку, крім сільського господарства, також лісопереробної галузі та деяких інших виробництв, що має особливе значення для областей з високою щільністю населення. Однією з них є Івано-Франківська область, в якій на 1 кв. км проживає 104,6 чол.², що є одним із найвищих показників в Україні.

Для усіх областей Карпатського регіону характерною є висока частка лісів у загальній площі земельного фонду (табл. 3.8). В наведених у таблиці областях вона в 1,7-3 рази перевищує відповідний показник в цілому по Україні, в тому числі по Івано-Франківській області - в 2,5 раза. Це, з одного боку, дещо обмежує можливості агропродовольчого сектора цих областей щодо виробництва продукції сільського господарства і продуктів її переробки,

¹ Статистичний щорічник України за 1996 рік. - К., 1997, - 184 с.

² Трегубчук В.М. Регіональні аспекти екологічної політики та переходу на модель сталого й екологічнобезпечного розвитку // Національні і регіональні особливості реформування соціально-економічних відносин і регулювання екологічних процесів в Україні та Польщі. Наукові доповіді учасників VII українсько-польського наукового семінару (м. Одеса 15-20 вересня 1997). - Київ-Одеса-Варшава, 1997. - С. 63.

а з іншого - створює сприятливі умови для вирощування лісів, виробництва лісоматеріалів, розвитку звірівництва, одержання мінеральних вод тощо. Тобто створюються добрі можливості для комплексного використання природного потенціалу регіону і повнішої зайнятості населення.

Таблиця 3.8

Співвідношення площ земель під сільськогосподарськими угіддями та лісами (1998 р.)¹

Області	Загальна площа сільськогосподарських угідь і земель під лісами, тис. га	в тому числі			
		сільськогосподарські угіддя		під лісами та іншими лісовкритими площами	
		тис. га	%	тис. га	%
Івано-Франківська	1268,7	635,4	50,1	633,3	49,9
Закарпатська	1186,0	468,7	39,5	717,3	60,5
Львівська	1954,1	1275,6	65,3	678,5	34,7
Чернівецька	733,4	477,0	65,0	256,4	35,0
По Україні	52234,5	41854,3	80,1	10380,2	19,9

Як відомо, потенційні можливості сільського господарства великою мірою залежать також і від структури сільськогосподарських угідь: вони підвищуються із збільшенням в них частки ріллі як найбільш продуктивних земель. Стосовно областей, що розглядаються в цій частині книги, структура сільськогосподарських угідь має вигляд, зафіксований у таблиці 3.9. Як бачимо, за співвідношенням ріллі і природних кормових угідь Івано-Франківська область істотно відрізняється від середньої по Україні частки ріллі в бік зменшення, а за сіножатями і пасовищами - в бік збільшення. За питомою вагою цих груп угідь вона з означених в таблиці областей найбільше наближається до Львівської області.

При цьому істотно розрізняються за цими показниками провінції, або, як їх ще називають, ландшафтні території. Їх в Івано-Франківській області чітко виділяється три: Західний Лісостеп,

¹ Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України станом на 1 січня 1998 р. - Ю.: Державний комітет України по земельних ресурсах, 1998. - С. 43, 78.

Передкарпаття і Карпати. Якщо в першій переважають сільсько-господарські угіддя (83,9%), то в Передкарпатській провінції їх лише 40,4%, а в Карпатах цей показник ще менший - 27,7%. Тобто, якщо провінція Західного Лісостепу має добрі можливості щодо виробництва продукції сільського господарства, то в провінції Карпат такі можливості, особливо з урахуванням структури сільськогосподарських угідь, дуже обмежені. Передкарпатська провінція займає у цьому відношенні проміжне місце: тут більшість сільськогосподарських підприємств має задовільні умови для сільського господарства при добре розвинутому лісництві.

Таблиця 3.9

Площі і співвідношення ріллі та сіножатей і пасовищ (1998 р.)¹

Області	Разом ріллі, сіножатей та пасовищ	в тому числі			
		рілля		сіножаті та пасовища	
		тис. га	%	тис. га	%
Івано-Франківська	619,0	410,8	66,4	202,8	33,6
Закарпатська	436,6	199,9	45,8	236,7	54,2
Львівська	1252,8	850,6	67,9	402,2	32,1
Чернівецька	450,6	341,5	75,8	109,1	24,2
Україна	40853,8	33080,9	81,0	7772,9	19,0

Підвищена залісненість області зумовлює не лише порівняно низьку частку сільськогосподарських угідь, але й малоземельність, яка в даному випадку розглядається як площа сільськогосподарських угідь, а з ними - і ріллі, що припадає на одного жителя області. За цим показником Івано-Франківська область знаходиться в умовах, характерних для інших областей, розташованих безпосередньо в зоні Карпат. У порівнянні з ними це виглядає таким чином: станом на 1 січня 1998 р. в Івано-Франківській області на одного жителя припадало 0,43 га сільськогосподарських угідь, в

¹ Наявність земель та розподіл їх по землекористувачам, власникам землі та угіддям станом на 1 січня 1998 р. - К.: Державний комітет статистики України, 1998. - С. 3.

тому числі - 0,28 га ріллі, в Закарпатській - відповідно 0,36 і 0,16, у Львівській - 0,47 і 0,31 га, у Чернівецькій - 0,51 і 0,36 га.¹

Як і у випадку з різним співвідношенням у провінціях площ сільськогосподарських угідь і лісів, подібна тенденція спостерігається також щодо різної площі сільгоспутідь і ріллі, що припадають на одного жителя в зональному розрізі. Відповідні дані наводяться в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Площа земель на одного середньорічного сільського жителя станом на 1.01.1998, га²

Провінції, райони	Припадає на одного жителя		
	сільськогосподарських угідь, га	ріллі	
		га	%
Західний Лісостеп	0,87	0,67	77,0
Галицький	0,74	0,55	74,3
Городенківський	0,99	0,80	80,8
Рогатинський	1,10	0,80	72,7
Снятинський	0,68	0,54	79,4
Тлумацький	0,93	0,70	75,3
Передкарпаття	0,46	0,28	60,9
Богородчанський	0,47	0,32	68,1
Долинський	0,38	0,17	44,7
Калуський	0,65	0,46	70,8
Коломийський	0,64	0,45	70,3
Косівський	0,43	0,12	27,9
Надвірнянський	0,32	0,18	56,3
Рожнятівський	0,38	0,20	52,6
Тисменицький	0,50	0,38	76,0
Карпати	1,05	0,03	2,9
Верховинський	1,05	0,03	2,9

¹ Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України за станом на 1 січня 1998 р. - К.: Держаний комітет України по земельних ресурсах, 1998. - С. 35, 36.

² Розраховано за даними: Звіт про наявність та розподіл земель по землекористувачах, власниках землі та угіддях станом на 1 січня 1998 р. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів - Івано-Франківськ, 1998. - 335 с. Населення Івано-Франківської області (на 1 січня 1998 р.). Івано-Франківське обласне управління статистики. - Івано-Франківськ, 1998. - 36 с.

З метою поставити всі райони в однакові умови, показники в таблиці наводяться без урахування чисельності жителів населених пунктів обласного підпорядкування. Серед них є порівняно великі для Івано-Франківської області міста (Коломия, Калуш та деякі інші), тому включення в розрахунок чисельності їх жителів давало б менш чітку картину забезпеченості землями сільських жителів окремих районів.

Як і слід було очікувати, найбільшу площу сільськогосподарських угідь мають райони Західного Лісостепу, де на одного жителя припадає 0,87 га сільськогосподарських угідь з коливанням від 0,68 га у Снятинському районі до 1,1 га - в Рогатинському.

Найвищою тут є також частка в сільськогосподарських угіддях найбільш продуктивних земель - ріллі. У фізичному вимірі це становить 0,67 га при коливаннях від 0,54 га у Снятинському районі (в Галицькому районі - 0,55 га) до 0,80 га - в Городенківському та Рогатинському районах. У відносному вимірникові ці показники виглядають дещо по-іншому: при середній у підзоні частці ріллі в сільськогосподарських угіддях - 77% у Рогатинському районі вона становить 72,7%, в Городенківському - 80,8%.

За всіма показниками від провінції Західного Лісостепу в нижчий бік відрізняється Передкарпатська провінція. Площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на одного жителя тут становить менше половини гектара - 0,46 га, що майже в 1,9 раза менше, порівняно з попередньою провінцією. Ще більша різниця (в 2,4 раза) за площею ріллі, що припадає на одного жителя цієї ландшафтної провінції. Тут також найнижча в області частка ріллі - лише 60,9%.

Особливе місце за цими показниками займає провінція Карпат. До неї входить гірський Верховинський район, у якому практично немає орних земель - лише по 0,03 га на одного жителя, що становить тільки 2,8% площі сільськогосподарських угідь. Решта - сіножаті та пасовища.

В цілому, забезпеченість області землею настільки низька, що вона перебуває в дуже складних умовах щодо вирощування достатньої кількості сільськогосподарської продукції, насамперед зерна і цукрових буряків.

Справа ускладнюється тим, що в області переважають малопродуктивні землі. До них відносяться: бурі гірсько-лісові, дерново-середньо- та середньопідзолисті поверхнево оглеєні ґрунти, які

відрізняються високою кислотністю і низькою забезпеченістю основними елементами живлення¹.

Хоч за грошовою оцінкою землі тут дещо кращі, порівняно з Львівською та Закарпатською областями (табл. 3.11), але бонітетна ознака сільськогосподарських угідь за природною родючістю не дає підстав відносити ці землі до високопродуктивних, вони, скоріше, є середньопродуктивними.

Великою строкатістю характеризується якість ґрунтів у районах області (табл. 3.12).

Таблиця 3.11

Грошова оцінка земель Карпатського регіону, грн. за 1 га²

Області	Сільсько-господарські угіддя	в тому числі			
		рілля	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження
Івано-Франківська	3119	3392	1049	1047	4127
Закарпатська	2838	3115	1879	1444	7868
Львівська	2783	3161	1323	1224	4114
Чернівецька	4012	4037	1256	932	16570
Україна	3543	3734	1842	1119	13927

Як бачимо, найвища оцінка ґрунтів у Городенківському земельно-кадастровому районі, розташованому в провінції Західного Лісостепу, найнижча - у Верховинському (Карпати): в першому земельно-кадастровому районі вони в 3,7 раза якісніші, порівняно з другим. Це зумовлено як безпосередньо зональним розташуванням, так і майже повною відсутністю ріллі у Верховинському, тоді як в Городенківському земельно-кадастровому районі, на неї припадає майже 81% загальної площі сільськогосподарських угідь.

Ще однією особливістю, яка в багатьох районах області обмежує можливості ефективного використання сільськогосподарських земель, є невеликі або й дуже малі розміри земельних контурів. Якщо в провінції Західного Лісостепу землі тягнуться порівняно

¹ Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. - Львів: Світ, 1991. - С. 31-34.

² Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення. - К.: Держкомзем України, 1995. - С. 5-9.

великими масивами, то вже в Передкарпатті багато земельних ділянок площею 20-40 га, а в безпосередній близькості до Карпат окремі контури польових земель ще менші, що значно ускладнює їх механізований обробіток.

Ще складніші справи з присадибними земельними ділянками. Як правило, присадибна земля сільських жителів розміщена в кількох місцях, які до того ж віддалені одне від одного. В цілому по області це виглядає таким чином: на один сільський двір припадає 0,52 га землі, яка розташована практично в трьох (точніше - в 2,8) місцях, а площа окремої ділянки становлять 0,19 га. В окремих районах контурність присадибних земельних ділянок ще більша. Зокрема, за даними Управління земельних ресурсів облдержадміністрації, в Богородчанському, Долинському, Надвірнянському, Рогатинському і Тлумацькому районах присадибні землі розташовані в середньому більше, ніж у трьох місцях, а середня площа однієї ділянки коливається в межах 0,12-0,15 га. В багатьох випадках окремі земельні ділянки, які відносяться до присадибних земель, мають площу менше 0,10 га і розкидані в 4-6 місцях. Це значно ускладнює сільським жителям ведення індивідуального присадибного господарства.

Таблиця 3.12

Бонітет ґрунтів земельно-оціночних районів
Івано-Франківської області¹

Провінції	Земельно-оціночні райони	Бонітет ґрунтів, балів
Західний Лісостеп	Рогатинський	36,0
	Тлумацький	40,9
	Городенківський	49,6
Передкарпаття	Тисменицький	30,3
	Рожнятівський	26,8
	Косівський	28,4
Карпати	Верховинський	13,3

¹ Шкала бонітету ґрунтів орних земель Івано-Франківської області. - Івано-Франківськ: Івано-Франківський філіал інституту землеустрою УААН, 1993. - С. 13-39.

Один із соціальних проявів малоземелля в Івано-Франківській області полягає в тому, що у зв'язку з неможливістю прохарчувати і утримувати сім'ї багато їх членів змушені виїжджати на заробітки в різні кінці України та за її межі¹. Міграція тут має давню історію. Ще наприкінці минулого століття через малоземелля і повне безземелля селяни, вихідці з теперішньої Івано-Франківської області, започаткували міграцію в Канаду, США та інші заокеанські країни².

Але якщо тоді це була міграція переважно на постійне проживання в інші країни, то в радянські часи почав переважати виїзд селян на тимчасові заробітки, в основному, в інші області України і частково - в Росію та інші союзні республіки. Зараз одночасно має місце тимчасова міграція в межах України, в Росію та інші країни, найчастіше - в Польщу, Чехію, Туреччину, Угорщину, Німеччину, Грецію³.

Деякі дані про чисельність громадян області, які виїжджали на заробітки, наводяться в таблиці 3.13. Їх не можна вважати достатньо достовірними, оскільки облік мігрантів у місцевих органах влади неповний, і до того ж не всі вони офіційно повідомляють про виїзд, проте ці дані в значній мірі наближені до реальної величини короткострокової міграції. Вони вказують на те, що у 1997 р., порівняно з 1990 р., на заробітки виїжджало в 2,3 раза більше мешканців області, в тому числі з Долинського району - в 3,4 раза, із Рогатинського - у 4,5 раза більше.

Щодо заробітків тимчасових мігрантів офіційних даних немає, але є підстави вважати, що велика частина їхніх сімей живе переважно за рахунок цих надходжень.

Немає також достовірних даних щодо того, скільки жителів сіл виїжджають на заробітки. Проте вибіркові обстеження дають підставу зробити висновок: щонайменше дві третини мігрантів припадає на сільських жителів. Підставами для цього є наступне:

- по-перше, в області переважає сільське населення (56,6%), а без жителів обласного центра і міст обласного підпорядкування цей показник істотно більший;

¹ Радіонов Ю.Д. Проблеми соціально-економічного розвитку сільського господарства в малоземельних регіонах // Економіка АПК. - 1997. - № 11. - С. 66.

² Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Південної Буковини у другій половині XIX ст. - Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. - С. 118.

³ Романюк М. Регулювання міграції - вимога сьогодення // Універсум. - 1998. - № 7-8. - С. 20.

Вийзд жителів Івано-Франківської області на заробітки в інші регіони та країни (за даними відповідних служб районів)

Райони	1990 р.			1997 р.		
	середньо-річна чисельність населення, тис. чол.	вийжджали на заробітки		середньо-річна чисельність населення, тис. чол.	вийжджали на заробітки	
		тис. чол.	%		тис. чол.	%
Богородчанський	71,1	2,1	2,9	70,2	7,0	10,0
Верховинський	32,2	0,8	2,5	32,2	1,3	4,0
Галицький	70,5	1,7	2,4	68,8	5,0	7,3
Городенківський	63,9	1,3	2,0	63,6	3,5	5,5
Долинський	91,1	1,9	2,1	94,4	6,5	6,9
Калуський	130,6	2,8	2,1	134,8	8,0	5,9
Коломийський	169,3	5,5	3,2	175,1	7,8	4,5
Косівський	94,4	2,7	2,9	93,3	4,9	5,3
Надвірнянський	130,3	4,3	3,3	137,9	7,6	5,5
Рогатинський	57,6	1,0	1,7	54,3	4,5	8,3
Рожнятівський	75,3	3,9	5,2	77,1	5,8	7,5
Снятинський	71,7	1,9	2,6	71,3	4,1	5,8
Тисменицький	85,2	2,2	2,6	84,8	4,8	5,7
Тлумацький	56,3	1,7	3,0	54,6	4,3	7,9
м. Івано-Франківськ	238,1	3,5	1,5	252,2	9,8	3,9
Разом по області	1437,6	37,3	2,6	1464,6	84,9	5,8

• по-друге, якщо з міст вийжджають в основному чоловіки, то ряди сільських мігрантів поповнюють також жінки, які наймаються в інші області на обробіток посівів цукрових буряків, збирання овочів тощо;

• по-третє, якщо в містах лише зараз з'явилося таке безробіття, то в селах області дуже часто знайти роботу було важко і раніше.

Це лише найбільш загальні дані і висновки щодо міграції жителів області з метою заробітку. Проте вони вказують на те, що проблема є, до того ж велика. На цій основі виникає потреба

прискореного створення в сільських населених пунктах області нових робочих місць у соціальній інфраструктурі села, розвитку підприємницької та посередницької діяльності¹. Відсутність між-державних угод щодо трудової міграції перетворює мігрантів в дешеву робочу силу, позбавляє їх гарантій щодо оплати і охорони праці, а також руйнує шлюби. Неповноцінними стають сім'ї, страждають діти².

3.3. Особливості земельної реформи в області

Незважаючи на те, що, як зазначалося в п. 1.1, аграрна реформа повинна здійснюватися на єдиних для всієї України нормативно-правових засадах, Івано-Франківська область почала вирішувати земельні питання своєрідним шляхом³. В цьому відношенні вона наслідувала з деякими особливостями варіант, обраний Львівською областю⁴. Є підстави для висновку, що ці області, по суті, одночасно опрацювали погоджені на місцевому політичному рівні підходи до проведення земельної реформи, які принципово відрізнялися від державної земельної політики тих часів. Єдність таких підходів у цих областях зумовлювалася кількома, насамперед політичними, міркуваннями.

По-перше, Галичина, до якої також входять Львівська та Івано-Франківська області, наприкінці 1980 - на початку 1990 р. відзначалася підвищеною, порівняно з іншими регіонами України, політичною активністю щодо негайного зламу суспільно-політичного ладу радянського зразка і заміни його новим ладом, побудованим на найважливіших демократичних засадах, які себе добре зарекомендували в інших країнах. Однією з найважливіших підвалин цього мала стати докорінна перебудова земельних відносин.

По-друге, в цих областях тоді відзначався особливо високою активністю і мав великий вплив на селян Народний Рух України, політичному тискові якого, в тому числі у земельних питаннях,

¹ Бугуцький О.А. Демографічна ситуація на селі. // Економіка АПК. - 1997. - № 11. - С. 59.

² Шелотько Л., Гудзинський С. Трудові ресурси села: сучасна ситуація, нові аспекти мислення // Україна: аспекти праці. - 1996. - № 2-3. - С. 20-21.

³ Волковецький С. Земля має бути рідною, кровною... // Голос України. - 1995. - 26 груд.

⁴ Горинь М. Аграрна реформа на Львівщині // Аграрна реформа на Львівщині, 1990-1994: Документи і матеріали / За ред. М. Гладія. - 2-е вид., доп. - Львів: Камінар, 1995. - С. 8-15.

не могли протистояти офіційні влади ні Києва, ні Москви. Цим скористалися місцеві органи влади, обрані у 1990 році, в яких домінували радикально налаштовані політики.

По-третє, щодо реформування земельних відносин місцева влада мала надійну підтримку значної або й більшої частини селян, мрія яких - мати землю в приватній власності - зумовлена традиційною для Прикарпаття малоземельністю і безземельністю, тобто мала глибоке коріння. Вони сподівались на повернення їм земель, яких позбулися внаслідок насильницької колективізації. Багато з них мали документи, які беззаперечно підтверджували їх право на конкретні земельні ділянки. Як правило, такі документи зберігаються ще й зараз, хоч законодавчо визнано, що землі колишнім власникам повертатися не будуть¹.

Беручи це до уваги, Івано-Франківська рада народних депутатів одна з перших прийняла ряд ухвал, рішень і розпоряджень, які започаткували і розвивали реформування земельних відносин. Ці нормативні документи виконували різні функції, проте спільною для них була цілеспрямованість на передачу переважної частини землі у приватну власність.

Першим з таких документів була ухвала обласної ради народних депутатів від 30 жовтня 1990 року "Про земельну реформу в Івано-Франківській області"². Її найважливішим положенням була передача всіх земельних ресурсів області в повне розпорядження рад народних депутатів. Це було не лише соціальною, але й політичною акцією обласної ради. На підставі цього акта мали вирішуватися всі інші питання земельних відносин. До них, насамперед, належало віднесення вже з 1 листопада 1990 року всіх земельних ресурсів у повне розпорядження рад народних депутатів, які ставали їх виключними розпорядниками. Привертає увагу те, що така ухвала набирала чинності відразу ж після її прийняття. Це був тактичний хід, який не давав часу для роздумів органам тодішньої державної влади України і Союзу РСР. Вони ставились перед фактом, заперечувати який або не збиралися, або вважали, що з часом все повернеться до минулого. Таким чином, в Радянському Союзі з'явився острівець, на якому найвища союзна і респу-

¹ Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 25. - Ст. 354.

² Ухвала обласної ради народних депутатів від 30 жовтня 1990 р. "Про земельну реформу в Івано-Франківській області". Відомчий архів Івано-Франківської облдержадміністрації. - 1990. - С. 147-218.

бліканська офіційні влади були відсторонені від права вирішувати земельні питання на території Івано-Франківської області.

Цією ж ухвалою всі землі державних, кооперативних і громадських організацій відносились до земель запасу, внаслідок чого припинялося право користування землями всіма такими землекористувачами. Крім того, місцевим радам народних депутатів заборонялося протягом трьох років передавати земельні ділянки сільського і лісового господарства у постійне чи довічне спадкове володіння колгоспам, радгоспам, кооперативним та іншим організаціям. Вони могли брати їх в оренду або в тимчасове короткострокове користування.

В ухвалі, крім означених вище декларацій, визначалися конкретні дії щодо її практичної реалізації. Зокрема, були схвалені пропозиції районних і сільських рад народних депутатів про розширення земельних ділянок особистих підсобних господарств на 142,8 тис. га, в тому числі на 98,2 тис. га ріллі. Це означало розширення їх відповідно на 47,5 і 46,6 відсотка і було схвально сприйняте селянами. Важливим було також положення ухвали про погодження територій сільських рад і населених пунктів області, затвердження уточнених площ та структури земельних угідь в районах і містах. Це було дуже передбачливе рішення, покликане запобігти можливим конфліктам при вирішенні на нових засадах земельних відносин. Передбачаючи збільшення у зв'язку із земельною реформою обсягу землевпорядних робіт, обласна рада дала дозвіл на введення в штат сільських, селищних, міських і районних рад народних депутатів інженерів-землевпорядників. Тобто, це була комплексна програма глибоких змін у земельних відносинах в області. І хоча пізніше не все вирішувалося відповідно до прийнятих рішень, але вже сам факт їх прийняття закладав основи переведення земельних відносин в області на принципово нові засади.

На розвиток започаткованих справ 30 березня 1992 року обласна рада народних депутатів прийняла ухвалу "Про невідкладні заходи проведення земельної реформи в області"¹. Головним у ній було визначення термінів передачі земельних ділянок землекористувачам. Зокрема, передбачалося невідкладно завершити

¹ Ухвала обласної ради народних депутатів від 30 березня 1992 р. "Про невідкладні заходи проведення земельної реформи в області". Відомчий архів Івано-Франківської облдержадміністрації. - 1992. - С. 67-73.

вищачення земельних ділянок для фермерських господарств з передачею їх в натурі (на місцевості). Дуже стислий - лише 10-денний - термін відводився для завершення передачі в натурі земельних ділянок громадянам для особистого підсобного господарства, садівництва і городництва. Це зумовлювалось необхідністю створити якомога кращі умови для проведення весняних польових робіт. З цією ж метою протягом двох тижнів мало бути завершене оформлення на умовах оренди договорів з колгоспами, радгоспами та іншими сільськогосподарськими підприємствами на тимчасове (п'ять років) користування сільськогосподарськими угіддями товарного виробництва. Тобто передбачалась своєрідна форма земельно-орендних відносин, за якої орендодавцями були сільські та селищні ради народних депутатів, а орендарями - підприємства суспільного сектора. Отже, освоєння земельно-орендних відносин в області почалося за кілька років до того, як вони почали розвиватися в Україні у ширших масштабах.

Важливим було також рішення обласної ради народних депутатів від 3 березня 1993 року "Про хід земельної реформи в області"¹, яким передбачалося використання земель запасу і резервного фонду лише за їх цільовим призначенням, що зумовлювалося необхідністю зберегти всі площі сільськогосподарських земель в області виключно для виробництва сільськогосподарської продукції. Рішенням передбачалася також розробка програми приватизації землі, яка включала, в числі інших заходів, завершення приватизації земельних ділянок громадянами до кінця 1993 р., а до грудня 1994 року - оформлення державних актів на користування землею підприємствами, землі яких не підлягають приватизації.

Віднесення в жовтні 1990 року земель державних, кооперативних і громадських організацій у відання місцевих рад народних депутатів на практиці означало скасування колективної власності на землю. Проте Коломийська і Рожнятівська ради народних депутатів все ж прийняли рішення про передачу земель у колективну власність, як це було визначено "Земельним кодексом України"² та Законом України "Про колективне сільськогоспо-

¹ Рішення обласної ради народних депутатів від 3 березня 1993р. "Про хід земельної реформи в області". Відомчий архів Івано-Франківської облдержадміністрації. - 1993. - С. 33-36.

² Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 25. - Ст. 354.

дарське підприємство”¹. Це викликало негайну негативну реакцію обласної ради, яка рішенням від 9 липня 1993 року² скасувала такі дії цих районів. До цього питання вона повернулася 15 липня того ж року³ при затвердженні програми земельної реформи та приватизації землі в області.

Це була одна з перших подібних програм, що розроблялися в областях України. В ній були визначені головні цілі вирішення на нових засадах земельних питань:

- зміни відносин власності на землю з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі;
- формування багатуокладної економіки, раціонального та ефективного використання і охорони землі;
- розвиток конкуренції між виробниками сільськогосподарської продукції та обмеження монополії на використання ними землі.

Відповідно до цього програма визначила особливості реформи та приватизації землі в області, умови її приватизації, заходи щодо здійснення реформи в 1993 році та потребу в коштах для здійснення реформи, а також джерела їх покриття. Це було дуже важливо, бо забезпечувало реформування земельних відносин надійною фінансовою основою.

Особливістю програми було також те, що вона, в основному, заперечувала передбачене Законом України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” положення щодо передачі земель у колективну власність КСП. Мотивом цього було те, що передача землі у колективну власність сільськогосподарським підприємствам означала б формальну зміну вивісок колгоспів. Тому було визначено, що передача землі в колективну власність та постійне користування колективним товаровиробникам може здійснюватися за заявами громадян в межах їх середньої частки за поданням сільської (селищної, міської) та районної рад тільки з дозволу обласної ради народних депутатів, яка затверджує списки на земельну площу. Визначалось також, що індивідуальні селянські господарства, які мають землю у приватній власності, можуть створювати колективні господарства шляхом добровільного об’єднання.

¹ Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 20. - С. 272.

² Рішення обласної ради народних депутатів від 9 липня 1993 р. “Про порушення законодавства в ході земельної реформи в окремих районах області”. Відомчий архів Івано-Франківської облдержадміністрації. Справа № 17-1. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 38.

³ Рішення обласної ради народних депутатів від 15 липня 1993 р. “Про програму земельної реформи та приватизації землі в області”. Відомчий архів Івано-Франківської облдержадміністрації. - 1993. - С. 111-147.

Ще раз наголошувалось на тому, що товарні сільськогосподарські землі і надалі залишаються в державній власності і передаються в довгострокове користування на умовах оренди колективам товаровиробників сільськогосподарської продукції (постійним працівникам землеробства і тваринництва), селянським (фермерським) господарствам або їх об'єднанням і вилучаються з державної власності в міру приватизації. Тобто, визначившись з цим питанням в 1990 році, обласна рада народних депутатів не відступала від обраної позиції.

Програмою передбачалися суворі заходи щодо орендарів і тих, хто несвоєчасно сплачував орендну плату. Було встановлено, що несплата орендної плати протягом одного року або отримання врожаїв на 20 відсотків нижче від середніх показників у земельно-кадастровому районі є підставою для розірвання договору оренди.

Важливими особливостями реформування земельних відносин в області були також введення сертифікатів на приватну власність на середню земельну частку і включення в перелік громадян, які мали право на таку частку, крім членів недержавних агроформувань і працівників соціальної сфери села. Що ж до сертифіката, який вводився ухвалою обласної ради народних депутатів від 31 липня 1995 р. "Про реформування власності в агропромисловому комплексі"¹, то це була наступна за тією, що мала місце у Львівській області, акція місцевої влади. Вона зробила спробу встановити і видати власникам документи, які б засвідчували їх право приватної власності на земельні ділянки, одержані в процесі розподілу між мешканцями села земель колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств. Це, хоч не відповідало чинному законодавству, але, як показав час, виявилось важливою акцією, яка знайшла відображення у введенні в Україні сертифіката на право на земельну частку (пай) єдиного, загальнодержавного зразка. Всі селяни та інші мешканці населених пунктів, які мали право на сертифікати, порівняно швидко одержали їх. З часом виникла необхідність їх заміни на сертифікати на право на земельну частку (пай), як це було визначено Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної

¹ Рішення Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 31 липня 1995р. "Про реформування власності в агропромисловому комплексі". Протокол п'ятої сесії обласної ради народних депутатів. 31.07.95 р. - 09.08.95 р. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 33-44.

реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”¹, проте обласна рада народних депутатів не зробила цього.

Що ж до включення в списки громадян, яким надавалося право на середню земельну частку, а також працівників соціальної сфери села, то на той час це узгоджувалось із відповідним положенням Земельного кодексу України. І хоч, згідно з Указом Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям”, така норма прямо не передбачена в Івано-Франківській області (як і Львівській), вона продовжує діяти².

Ще одна особливість реформування аграрних відносин в області полягала у своєрідності розподілу майна між тими, хто вивув з колективних господарств з одержанням земельної ділянки. Вона полягала в тому, що перерозподіл ґрунтообробної техніки, насіння, добрив та інших матеріально-технічних засобів здійснювався відповідно до наданих земель. Як бачимо, все це не узгоджувалось з чинним законодавством, проте обласна рада народних депутатів дотримувалася раніше визначеної стратегії.

За дорученням Першого заступника Голови Верховної Ради України була здійснена комплексна міжвідомча перевірка проведення в області земельної реформи³, якою деякі дії обласної ради народних депутатів на той час були кваліфіковані як протиправні.

Зокрема, у висновках створеної з цієї метою комісії відзначалося, що запис в програмі земельної реформи в області про недоцільність передачі на території області земель в колективну власність та постійне користування суперечить Закону України “Про форми власності на землю”⁴, прийнятому 30 січня 1992 р. Такими, що суперечать діючому земельному законодавству, були визнані ухвали обласної ради народних депутатів від 30 жовтня 1990 р., 30 березня 1992 р. та 3 березня 1993 р. про заборону передачі колгоспам, радгоспам та іншим товаровиробникам сільськогосподарської продукції земель у постійне користування або колективну власність і про передачу їх лише в тимчасове користування.

¹ Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” // Урядовий кур’єр. - 1994. - 15 лист.

² Гладій М. Аграрні новачки Львівщини: що за цифрами // Урядовий кур’єр. - 1998. - 27 жовт.

³ Довідка комісії з питань агропромислового комплексу Верховної Ради України “Про хід земельної реформи у Івано-Франківській області” Документи по земельній реформі за 1993 рік. Справа № 3. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. - 1993. - С. 36-40.

⁴ Закон України “Про форми власності на землю” // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 18. - Ст. 225

Комісія Верховної Ради України звернула також увагу на те, що на час перевірки (липень-серпень 1993р.) в області ще не було розроблено жодного проекту роздержавлення і жодному колективному сільськогосподарському підприємству не було видано державного акта на право колективної власності на землю. Комісія встановила також, що багато працівників місцевих рад народних депутатів, державних адміністрацій, спеціалістів інших органів управління слабо обізнані з положеннями законодавчих актів, що створює умови для порушення земельного законодавства.

У своїх висновках Комісія зазначила, що цілісна і послідовна політика у сфері реформування земельних відносин тільки починає формуватися і що пошуки власних підходів в області призводять до невиконання вимог законодавства і відповідних постанов Верховної Ради України. У зв'язку з цим Комісія запропонувала ухвали Івано-Франківської обласної ради народних депутатів з питань, що стосуються земельної реформи, упорядкувати відповідно до чинного законодавства.

За наслідками таких висновків комісії Верховної Ради України, тодішній представник Президента України в області В. Павлик зробив відповідне подання обласній раді народних депутатів¹.

Проте обласна рада народних депутатів продовжувала дотримуватися визначеної орієнтації на те, що земля має бути у власності держави в особі її місцевих органів влади, передаватися всім бажаючим лише в оренду і що в області повинен діяти встановлений нею сертифікат на право приватної власності на земельну частку.

І лише у 1997 р., після призначення головою облдержадміністрації відомого не лише в області, але й за її межами керівника передового акціонерного товариства, спеціаліста сільського господарства М.В. Вишиванюка область почала входити у загальнодержавне правове поле щодо земельних відносин.

Відповідну роботу почали з поглибленого аналізу ситуації, що склалася в цій частині області. За результатами обстежень, у довідці обласного управління земельних ресурсів² зазначалося,

¹ Звернення представника Президента України в Івано-Франківській області до обласної ради народних депутатів "Про рішення (ухвали) обласної ради народних депутатів, які прийняті всупереч земельному законодавству". Документи по земельній реформі за 1993 р. Справа № 3. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. - 1993. - С. 30-33.

² Довідка Івано-Франківського обласного управління земельних ресурсів "Про хід земельної реформи в області за 1990-1998 роки". Аналіз земельної реформи за 1998 р. Справа № 1. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. - 1998. - С. 1-8.

що всупереч чинному законодавству у ряді сіл Верховинського, Косівського, Надвірнянського районів були повернуті батьківські землі, внаслідок чого, крім усього іншого, виникла велика строкатість у розмірах присадибних земель. Частина громадян має присадибні ділянки площею 2 га, а з сіножатями і пасовищами - навіть більше, а ті з них, батьки яких не мали землі, залишилися з невеликими земельними клаптиками, що поглибило соціальну несправедливість. З метою одержання більших площ землі на сім'ю масово утворювалися нові двори, в тому числі шляхом надання земельних ділянок дітям шкільного віку. Під будівництво житлових будинків виділялися високопродуктивні землі, в тому числі більше 5 тис. га - меліорованих. Близько 30% земель, переданих громадянам під присадибні ділянки, навіть у 1988 р. використовувалися нераціонально або пустували. Особливо в запущеному стані знаходяться сіножаті і пасовища, якими користуються громадяни.

З метою стабілізації сільського господарства і дотримання чинного земельного законодавства обласна державна адміністрація розпорядженням № 230 від 10 квітня 1997 р.¹ заборонила радам базового рівня без згоди на це землекористувачів вилучати землі для будь-яких цілей. Нею ж 25 листопада 1997 року розпорядженням № 935² затверджене "Положення про порядок передачі земельних часток (паїв) сільськогосподарським підприємствам, фермерським господарствам та окремим громадянам". Облдержадміністрація розпорядженням № 392 від 7 травня 1998 р.³ зобов'язала районні адміністрації та управління земельних ресурсів увійти в правове поле земельного законодавства держави і замінити сертифікати обласного зразка на державні.

Відповідно до цього, четверта сесія Івано-Франківської обласної ради народних депутатів третього демократичного скликання 29 вересня 1998 р. ухвалила рішення № 48-4/98 "Про хід земельної

¹ Розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 230 від 10 квітня 1997 р. "Про порядок виділення земельних ділянок під індивідуальне житлове будівництво та передачі земель сільськогосподарських підприємств під присадибні ділянки". Пункт 1. - Івано-Франківськ, 1997. - С. 1.

² Розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 935 від 25 листопада 1997 р. "Про порядок передачі земельних часток (паїв) у натурі сільськогосподарським підприємствам, фермерським господарствам та окремим громадянам". Пункт 1. - Івано-Франківськ, 1997. - С. 4.

³ Розпорядження Івано-Франківської обласної державної адміністрації № 392 від 7 травня 1998 р. "Про виконання плану економічного і соціального розвитку області за 1 квартал 1998 року". Пункт 8. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 4.

реформи в області”¹, яким з метою прискорення ходу земельної реформи зобов’язала обласне управління земельних ресурсів підготувати пропозиції щодо перегляду рішень ради попередніх скликань із земельних питань щодо земельної реформи, які суперечать чинному законодавству. Була визначена необхідність прискорення реформування земельних відносин і заміни до 1 квітня 1999 р. сертифікатів на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки обласного зразка на сертифікати на право на земельну частку (пай) державного зразка. На сільські, селищні та міські ради народних депутатів було покладено зобов’язання - проаналізувати і вжити відповідних заходів, щоб до 2000 року оформити право на власність та користування ними.

3.4. Перерозподіл земельних угідь між землекористувачами і власниками, приватизація земельних ділянок.

Внаслідок реформування земельних відносин в області відбувся істотний перерозподіл земель між групами власників землі і землекористувачів (табл. 3.14).

Дані цієї таблиці цікаві тим, що вони об’єднують в собі відомості про землекористувачів і землевласників, групи агроформувань та громадян, у яких земля знаходиться у володінні і користуванні. Вони дають підстави для наступних висновків:

- істотно змінилося співвідношення земель різних типів між тими, що знаходились в користуванні колгоспів і радгоспів та громадян. Якщо у 1990 р. на землі громадян і фермерів припадало 24,9% сільськогосподарських угідь, в тому числі 27,6% ріллі, то на початок 1999 р. ці показники становили відповідно 43,0 і 43,2%. Відповідно зменшилась частка земель в підприємствах суспільного сектора;

- в 1990 році в колгоспах було зосереджено 88,1% сільськогосподарських угідь, з них - 87,9% ріллі, із земель сільськогосподарських підприємств, зараз в недержавних господарствах знаходиться угідь - 94,7%. Основною причиною стала реорганізація радгоспів у колективні господарства;

¹ Рішення Івано-Франківської обласної ради від 29 вересня 1998 р. “Про хід земельної реформи в області”. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 1-2.

Розподіл земельних угідь між землекористувачами та власниками¹

Власники земель та землекористувачі	1990 р.			1999 р.		
	загальна земельна площа, тис. га	сільськогосподарські угіддя, тис. га		загальна земельна площа, тис. га	сільськогосподарські угіддя, тис. га	
		всього	ріллі		всього	ріллі
Площа земельних угідь у володінні та користуванні:						
- колгоспів	308,4	299,3	252,8	-	-	-
- недержавних сільськогосподарських підприємств	-	-	-	258,7	241,4	219,6
- державних сільськогосподарських підприємств	45,2	40,4	34,9	15,9	13,5	12,2
- громадян і фермерів	163,4	157,8	112,4	288,4	273,2	177,6
- інших власників та землекористувачів	875,7	135,1	6,9	829,7	107,3	1,4
Всього земель	1392,7	632,6	407,0	1392,7	635,4	410,8

• в державних сільськогосподарських підприємствах площа сільськогосподарських угідь в 1999 р. у порівнянні з 1990 р. зменшилась у 3,0 рази, в т. ч. ріллі - у 2,9 рази. В них залишилися землі переважно науково-дослідних інститутів, станцій, а також учбово-дослідних господарств, технікумів, профтехучилищ, сортодільниць тощо;

• за площею сільськогосподарських угідь значно зменшився розмір підприємств суспільного сектора: якщо в 1990 р. на кожне з них припадало в середньому 1058 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 896,3 га ріллі, то в 1999 р. ці показники становили відповідно 536,6 і 488,0 га. Це зумовлено тим, що частина земель

¹ Розраховано за даними: Звіт про наявність земель, розподіл їх по категоріях, угіддях, землевласниках і землекористувачах та про використання цих земель в Івано-Франківській області (станом на 1 листопада 1990 року). Відділ землекористування, землеустрою і охорони земель. Івано-Франківськ, 1990. - 120 с. Звіт про наявність та розподіл земель по землекористувачах, власниках землі та угіддях станом на 1 січня 1999 р. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. - Івано-Франківськ, 1999. - 335 с.

передана фермерським господарствам, переведена в землі запасу, надана громадянам тощо. Є підстави передбачити, що процес зменшення площ суспільних підприємств за критерієм площі сільськогосподарських угідь буде продовжуватись. Не виключено, що частина з них із різних причин, насамперед через вилучення селянами належних їм земельних паїв припинить своє функціонування, проте колективний тип господарювання в оглядовому періоді або й за його межами в більшій частині господарств області збережеться.

Таке обслуговування базується на головних напрямках концепції стабілізації та розвитку АПК Івано-Франківської області 1999-2001 рр.¹, більших потенційних можливостях сільськогосподарських підприємств з колективною формою організації виробництва, прихильності до них значної частини селян області, а також на висновках вчених.

У великотоварних агроформуваннях області з міцною матеріально-технічною базою з наявною в них площею земель не менше 500 га є більш сприятливі умови для запровадження прогресивних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, дотримання сівозмін, раціонального використання техніки, проведення селекційної роботи. Ці агроформування мають кращу можливість забезпечувати мінімальний соціальний захист селян, надавати допомогу в утриманні особистого підсобного господарства населення, розвивати соціальну сферу села.

Вчені І.І. Лукінов², К.В. Колузанов³, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров⁴, О.А. Рябчик⁵, Д.П. Доманчук⁶, А.М. Стельмащук, К.З. Возьний⁷ дотримуються думки, що основною формою господарювання в сільському господарстві на найближчу перспективу залишаються міцні високотоварні агроформування інтенсивного типу, в той же час повинні підтримуватись різноманітні форми

¹ Концепція стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999-2001 рр. - Івано-Франківськ, 1999. - 22 с.

² Лукінов І.І. Ефективно реформувати агропродовольчу сферу // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 10.

³ Колузанов К.В. Проблеми реформування аграрного сектора на сучасному етапі // Аграрний вісник Причорномор'я. Збірник наукових праць. Економічні науки. - Одеса, 1999. - Вип. № 2. - С. 7.

⁴ Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 17.

⁵ Рябчик О.А. Товарний механізм колективних господарств.-К.: Аграрна наука, 1994. - С. 21.

⁶ Доманчук Д.П. Підвищення економічної ефективності господарювання в умовах батоукладної економіки // Економіка АПК. - 1995. - № 4. - С. 34.

⁷ Стельмащук А.М., Возьний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області) // Економіка АПК. - 1996. - № 8. - С. 20.

власності і господарювання. Солідаризуючись з їх позицією, президент Української академії аграрних наук М.В. Зубець вважає, що продовольче благополуччя нашої держави залежатиме від ефективної роботи саме колективних суспільних підприємств¹.

Як тільки в Україні склалися умови для одержання землі у приватну власність, в області розгорнулася активна робота щодо приватизації земельних ділянок. Цьому сприяли дві групи обставин: з одного боку - висока зацікавленість громадян в одержанні земельних ділянок під житлове будівництво та будівництво обслуговуючих приміщень, розширенні особистих підсобних господарств, садівництва, дачного і гаражного будівництва, з іншого - сприяння цій роботі з боку облдержадміністрації та обласної ради народних депутатів, державних адміністрацій та рад народних депутатів районів, сіл та селищ.

За даними Івано-Франківського обласного управління земельних ресурсів, станом на початок 1999 р. з 447,6 тис. громадян, які мали право на приватизацію земельних ділянок, вже прийняті позитивні рішення для 398,0 тис. громадян, або 88,9% від кількості поданих заяв. При цьому має місце велика різниця між часткою тих, що приватизували землі в сільських районах і містах обласного підпорядкування. Як і слід було очікувати, більшу активність в цьому відношенні проявили селяни та інші жителі сіл, внаслідок чого в сільських районах право на приватизацію земельних ділянок вже реалізували від 90,2% тих, що мають його, в Снятинському районі, до 99,6% - у Богородчанському районі. Це означає, що в сільській місцевості приватизація земельних ділянок наближається до завершення.

Дещо нижчими темпами вона здійснюється в містах обласного підпорядкування, до яких, крім обласного центру - м. Івано-Франківська, відносяться також Коломия, Калуш, Яремча та Болехів. Тут приватизація земельних ділянок коливається від 40,1% - в Яремчі до 84,0% - у Болехові.

Як підтверджують дані таблиці 3.15, громадяни області виявили найбільший інтерес до одержання земельних ділянок для житлового та обслуговуючого будівництва і розширення особистого підсобного господарства. Порівняно великою була кількість бажаючих одержати земельні ділянки для садівництва і гаражного будівництва.

¹ Зубець М.В. Наука підтримує нові ефективні форми господарювання // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 55.

Приватизація земельних ділянок громадянами
Івано-Франківської області (станом на 1 січня 1999 року)¹

Цільове призначення земельних ділянок, про приватизацію яких прийняті рішення	Кількість, тис. одиниць	Площа, тис. га	Середня площа однієї ділянки, га
Для житлового будівництва та будівництва обслуговуючих будівель	344,6	58,3	0,17
Розширення (створення) особистого підсобного господарства	711,9	136,4	0,19
Садові ділянки	32,7	2,1	0,06

Майже всі заяви громадян на одержання земельних ділянок для тих чи інших потреб задоволені. Це мало подвійну користь. Головним було те, що в надміру несприятливих економічних умовах, зокрема з продукцією сільського господарства, в останні роки воно значно полегшило продовольчі нестатки. Крім того, надання таких ділянок сприяло створенню навколо земельної реформи сприятливого соціально-психологічного клімату, що теж потрібно вважати надзвичайно важливим, особливо в складних умовах останніх років. Зміст приватної власності на землю - як зазначає голова асоціації фермерів України І.Ф. Томич - це філософія відродження українського селянства і нації².

Відповідно до регіональної програми в області проведено паювання земель. Розглядаючи цей процес у динаміці, треба відмітити, що на початок 1998 р. під роздержавлення та приватизацію було включено 219,5 тис. га землі, а в середньому на один район припадало 16,7 тис. га, з них на гірські райони (Косівський, Долинський, Рожнятівський, Надвірнянський) приходилося від 3,9 до 4,9 тис. га, а на низинні (Коломийський, Рогатинський, Городенківський) - 28,6-33,9 га.

¹ Розраховано за даними: Інформація про хід приватизації земельних ділянок громадянами в Івано-Франківській області станом на 1 січня 1999 р. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. Справа № 03-4. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 12-13.

² Томич І.Ф. Фермерські господарства на шляху розвитку // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 60.

На початок 1998 р. паювання землі проведено в 304 колективних господарствах області. Кількість господарств у районах, де проведено паювання землі, коливалося за зонами. Більше їх у низинних районах. Так, в Рогатинському районі їх 42, у Тлумацькому - 37, Городенківському - 33. У гірських районах - в межах 9-11 господарств.

В середньому на одне господарство припадало землі в Городенківському та Снятинському районах відповідно 1027 та 966 га, а в Косівському та Долинському - відповідно 309 та 390 га.

Станом на 1 січня 1998 р. сертифікати (обласного зразка) на земельні паї:

- видано 187,8 тис. громадян, а фактично розпаювано землі 211,7 тис. га, або на одного власника сертифіката - 1,13 га землі (табл. 3.16). В районах цей показник коливався від 0,33 га в Косівському, 0,63 га - в Рожнятівському, 0,76 га - в Долинському до 1,38 га в Рогатинському та 1,53 га - в Галицькому районах;

- необхідно було видати 4,9 тис. громадян 7,8 тис. га землі.

Збільшення кількості персоніфікованих власників, як наголошує А.Д. Гончар, є однією з важливих передумов формування раціональної структури багатокладної економіки в сільському господарстві¹.

В області сертифікати на земельні частки в той час одержали:

- члени колективних сільськогосподарських підприємств - 162,2 тис. чол. (86,4%), в т.ч. працюючі - 69,1 тис. чол., та пенсіонери - 93,1 тис. чол.;

- працівники соціальної сфери села - 25, 6 тис. чол. (13,6%).

Загальний процес приватизації земельних ділянок та паювання земель співпадає з висновками вчених економістів-аграрників П. Саблука², П. Гайдуцького, О. Онищенко, Л. Шепотько, В. Юрчишина³, П. Радченка⁴, І. Михасюка⁵, В. Олійника, С. Дусановського⁶, А. Третяка⁷, які обгрунтовують, що кінцевою метою

¹ Гончар А.Д. Передумови аграрної реформи // Економіка АПК. - 1995. - № 9. - С. 37.

² Саблук П.Т. Аграрна політика: нові підходи // Економіка АПК. - 1994. - № 1. - С. 5-6.

³ Гайдуцький П., Онищенко О., Трегобчук В., Шепотько Л., Юрчишин В. Селянин може і повинен стати реальним власником землі і господарем на ній // Сільське життя. - 1995. - 26 січ.

⁴ Радченко П.М. Підвищення ефективності виробництва в АПК в умовах переходу до ринку // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 114.

⁵ Михасюк І. Державне регулювання земельної реформи // Економіка України. - 1998. - № 3. - С. 77.

⁶ Олійник В.М., Дусановський С.Л. Використання земельних ресурсів в умовах переходу до ринку // Економіка АПК. - 1995. - № 7. - С. 17.

⁷ Третяк А.М. Принципи реформування земельних відносин у Карпатському регіоні України // Економіка АПК. - 1996. - № 4. - С. 20.

земельної реформи є відродження господарів на землі шляхом надання селянам статусу реальних власників.

Сертифікат на право на земельну частку (пай) дає право його власникам розміщувати належні їм частки за власним вибором. Дані таблиці 3.16 свідчать про те, що власники сертифікатів у той час розмістили свої земельні паї наступним чином:

- передали до колективних сільськогосподарських підприємств - 134,1 тис. чол. (71,4%);
- не визначились - 48 тис. чол. (25,6%);

Таблиця 3.16

Паювання землі в сільськогосподарських підприємствах
Івано-Франківської області (на 1 січня 1998 р.)¹

Використання земельних паїв	Кількість власників, тис. одиниць	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Середня земельна частка, га
I. Видано сертифікати на земельні паї	187,8	211,7	1,13
1. Передано земельні паї:			
- колективним сільськогосподарським підприємствам	134,1	163,9	1,22
- фермерським господарствам	2,3	2,6	1,13
- іншим сільськогосподарським підприємствам	0,7	0,8	1,14
2. Бажають одержати земельні паї в натурі	2,7	1,4	0,52
3. Не визначились	48,0	43,0	0,90
II. Необхідно видати сертифікати на земельні паї	4,9	7,8	1,59
Разом	192,7	219,5	1,14

¹ Розраховано за даними: Інформація про проведення роздержавлення і приватизації земель, розробки схем розподілу та створення нових агроформувань станом на 1 січня 1998р. Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів. Справа № 03-4. 1998. - С. 18-19.

- бажали одержати земельні частки в натурі - 2,7 тис. чол. (1,4%);
- передали земельні частки фермерським господарством - 2,3 тис. чол. (1,2%);
- передали іншим підприємствам - 700 чол. (0,4%).

Паювання земель без виділення в натурі паїв дає змогу тісно поєднати процеси реформування земель та майнових відносин і на цій основі вирішувати проблеми аграрної реформи¹.

За переконанням М.В. Зубця, саме розпаюванням землі, видачею сертифікатів на земельну частку певною мірою захищені інтереси селян, дана можливість матеріальної підтримки, особливо людям похилого віку².

Аналіз результатів паювання землі в області на початок 1998 р. дозволив зробити такі висновки:

- паювання землі проведено за регіональною програмою, згідно з якою земля у колективну власність сільськогосподарським підприємствам не передавалася, а передавалася безпосередньо громадянам у приватну власність;

- у списки осіб, яким вручено сертифікати, крім членів колективних сільськогосподарських підприємств (працюючих та пенсіонерів), включено працівників соціальної сфери села;

- більша частина (3/4 власників) передала свої земельні паї (найбільші за площею - 1,22 га) колективним сільськогосподарським підприємствам, що характеризує, з одного боку, підтримку діяльності цих підприємств, а з іншого - складність самостійного обробітку земельної ділянки в межах 2 га (враховуючи присадибну ділянку). Як свідчать результати соціологічних досліджень у Черкаській³, Львівській⁴, Тернопільській⁵, а також інших областях України⁶, основна маса селян також надає перевагу колективним формам господарювання;

¹ Гайдуцький П.І. Приватизація майна в агропромисловому виробництві України: етапи і перспективи розвитку // Економіка АПК. - 1996. - № 3. - С. 4.

² Зубець М.В. Наука підтримує нові ефективні форми господарювання // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 55.

³ Уланчук В.С., Козлова Н.В. Формування господаря землі на Черкащині // Економіка АПК. - 1997. - № 6. - С. 19-21.

⁴ Михасюк І. Державне регулювання земельної реформи // Економіка України. - 1998. - № 3. - С. 76.

⁵ Стельмащук А.М., Возний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області) // Економіка АПК. - 1996. - № 8. - С. 21.

⁶ Бурик А.Ф. Деякі аспекти реформування колективних сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. - 1997. - № 11. - С. 7.

- частки тих, що мають бажання одержати земельні ділянки в натурі для ведення особистих господарств складає тільки 1,4%, розміри їх земельних ділянок в середньому дорівнюють тільки по 0,52 га. Ці землі розміщені переважно у гірській та передгірській частинах області, де селяни забезпечені землею недостатньо;

- частка тих, що не визначились, складає четверту частину і припадає переважно на гірську та передгірську місцевість. У Рожнятівському районі їх 96,3%, Косівському - 69%, Долинському - 67% від кількості власників сертифікатів;

- фермерам та іншим сільськогосподарським підприємствам передали свої земельні паї 1,2% власників, що, з одного боку, викликає до них недовіру, а з іншого - засвідчує: фермери у зв'язку із складністю одержання від колективних сільськогосподарських підприємств майнових паїв, брати в оренду земельні паї не бажають.

На початок 1999 р. паювання землі здійснено в 307 сільськогосподарських підприємствах області, що складає 100% тих господарств, у яких цю роботу необхідно було провести.

Сертифікати на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки вручено 193,9 тис. громадян, або 100% до тих, хто мав на це право.

Загальна площа розпайованих сільськогосподарських угідь склала 219,5 тис. га (100% кількості земель, які підлягали паюванню).

На виконання рішення обласної ради від 22 вересня 1998 р. "Про хід земельної реформи в області" активно проводиться заміна сертифікатів на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки обласного зразка на сертифікати на право на земельну частку (пай) державного зразка. Укладено договори із 275 господарствами на виготовлення технічної документації щодо їх заміни. У зв'язку з недостатнім фінансуванням потреб на заміну сертифікатів рішенням Івано-Франківської обласної ради¹ термін їх заміни продовжено до 1 вересня 1999 р.

¹ Рішення Івано-Франківської обласної ради від 11 травня 1999 р. № 147-8 / 99 "Про стан агропромислового комплексу та розвиток фермерства в області". - Івано-Франківськ, 1999. - С. 1-3.

Розділ 4. Розвиток фермерства

Івано-Франківська область належить до областей, в яких з початку зародження фермерства селяни проявили до нього підвищений інтерес. Це зумовлювалось тим, що чимала кількість селян ще пам'ятала роботу на власній землі, яка сприяла високопродуктивній праці більше, ніж це було у колгоспах. Проте виявилось, що в багатьох фермерів швидко з'явився і поступово поглиблювався сумнів щодо можливостей стати дійсно ефективними господарями на власній землі.

4.1. Стан розвитку фермерства в області

Перші селянські (фермерські) господарства в Івано-Франківській області були зареєстровані в 1990 році. Деякі дані щодо подальшого збільшення їх чисельності і площ земельних угідь в них наведені в таблиці 4.1. Основними висновками з них є наступні.

По-перше, найбільша їх чисельність була у 1994 році, коли вона в 4,5 раза перевищила кількість селянських (фермерських) господарств у 1991 році. Після цього спостерігався дворічний період зменшення їх загальної чисельності. Проте вже у 1997 році їх кількість, порівняно з попереднім роком, знову дещо (на 5,8%) збільшилась. За 1998 р. кількість господарств зменшилась на 27, а на початок 1999 р. їх нараховувалось 627 одиниць.

При цьому є райони, в яких найбільша чисельність фермерських господарств припадала на інші роки. Зокрема, в Косівському районі їх кількість (122) була найбільшою в 1993 році, а в Тисменицькому (121) - у 1995 р., після чого мало місце різке зниження їх кількості відповідно до 77 та 71 господарства. Це два райони області, в яких такими високими були темпи зменшення кількості фермерських господарств. В інших районах динаміка кількості фермерських господарств була також неоднаковою, проте їх чисельність підтримувалась з невеликими відхиленнями від максимальних і мінімальних величин. Зокрема, в Коломийському районі кількість таких господарств у 1994-1998 роках коливалась в межах 38-45 одиниць, в Калуському - 28-33, в Галицькому - 32-38, у Верховинському - 62-90 одиниць. Це зумовлено кількома причинами.

Кількість селянських (фермерських) господарств області
та площа в них земельних угідь¹ (на 31 грудня)

Роки	Кількість	В них площа, га		Припадає на господарство, га		Частка фермерів у сільськогосподарських угіддях всіх категорій господарств, %
		сільськогосподарських угідь	ріллі	сільськогосподарських угідь	ріллі	
1991	159	1799	1632	11,3	10,3	0,3
1992	451	3058	2448	6,8	5,4	0,6
1993	628	4330	3534	6,9	5,6	1,0
1994	715	5426	4422	7,6	6,2	1,0
1995	697	5614	4729	8,1	6,8	1,1
1996	618	6165	5177	10,0	8,4	1,2
1997	654	7693	6545	11,8	10,0	1,4
1998	627	9582	8467	15,3	13,5	1,7

Однією з них є ставлення до фермерства, яке формується в кожному мікрореєоні (районі). При всій його прогресивності, воно не завжди знаходить розуміння і підтримку з боку певної частини жителів населених пунктів². Тому навколо цього періодично складається несприятлива соціально-психологічна атмосфера, яка тією чи іншою мірою заважає активному потягу селян до бажання стати фермерами. Ця причина не належить до найважливіших, проте при оцінці фермерства скидати її з рахунку було б не виправдано.

По-друге, після того, як фермерам спочатку виділяли переважно по 10 га сільськогосподарських угідь (у зв'язку з тим, що через малоземелля виділяти по 50 га землі, передбачених Законом України "Про селянське (фермерське) господарство", не було можливості), то надалі їм надавали переважно лише по 3-5 га. Внас-

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. Івано-Франківськ, 1999. - С. 1, 5-10. Фермерські господарства Івано-Франківської області в 1991-1995 рр. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1996. - С. 7, 8, 14.

² Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я. Передумови і фактори розвитку фермерства в Україні // Вісник аграрної науки. - 1993. - №2. - С.10. Прокопищак К.В. Особливості розвитку фермерських господарств Карпатського регіону // Економіка АПК. - 1997. - № 4-5. - С. 24-25.

лідок цього середній розмір таких господарств за площею сільськогосподарських угідь істотно зменшився і лише в 1997 р. досягнув рівня 1991 року.

У 1998 р. площа сільськогосподарських угідь та ріллі, наданих фермерським господарствам у користування, зроста порівняно з попереднім роком відповідно на 24,6% та 29,4%. На одне господарство в 1998 році припадало 15,3 га сільськогосподарських угідь та 13,5 га ріллі, або більше від попереднього року на 3,5 га.

Це зумовлено тим, що, з одного боку, в останні роки нормативи надання земельних ділянок фермерам на місцях почали збільшувати, а з іншого - в області спостерігається процес одержання фермерами в оренду земельних часток (паїв) від їх власників цілими масивами (400-1300 га).

В Україні на одне селянське (фермерське) господарство припадає в середньому 26 га сільськогосподарських угідь та 24 га ріллі¹.

По-третє, при високих (у 5,7 раза) темпах збільшення частки селянських (фермерських) господарств у площі угідь, якою володіють сільськогосподарські товаровиробники області, їх питома вага залишається надто низькою. Тому селянські (фермерські) господарства не відіграють помітної ролі у виробництві сільськогосподарської продукції.

Дані щодо розміщення селянських (фермерських) господарств у районах області наведені в таблиці 4.2.

Привертає увагу не лише їх неоднакова кількість в різних районах, але й велика різниця в розмірі господарств за площею сільськогосподарських угідь і ріллі. Останнє зумовлене, насамперед, місцем розташування районів, тобто залежить від зони вирощування сільськогосподарських культур, спеціалізації та рівня механізації фермерського господарства². Зокрема, при невеликій (у 4,3 раза меншій, ніж в середньому по області) площі сільгоспугідь на одне фермерське господарство у гірському Косівському районі на ріллю припадає лише 0,6 га, або у 22 рази менше порівняно з відповідним середньообласним показником. Ще нижчі відповідні величини в іншому гірському районі - Верховинському. У фермерів обох цих районів переважають малопродуктивні пасовища і сіножаті. Істотно інша картина склалася в низинних

¹ Бугуцький Ю.О. Розвиток фермерських господарств в Україні // Економіка АПК. - 1998. - № 6. - С. 25.

² Плугатор Р.І. Організація і розвиток селянських господарств в Івано-Франківській області // Економіка АПК. - 1995. - № 9. - С. 45.

Деякі характеристики селянських (фермерських) господарств
в районах області¹

Райони	1991 р.			1998 р.			Припадає на одне господарство			
	кількість госпо- дарств	сільгосп- угідь, га	в т.ч. рілля, га	кількість госпо- дарств	сільгосп- угідь, га	в т.ч. рілля, га	1991 р.		1998 р.	
							с.-г. угідь	рілля	с.-г.угідь	рілля
Богородчанський	-	-	-	9	114	63	-	-	12,7	7,0
Верховинський	-	-	-	90	475	5	-	-	5,3	0,06
Галицький	8	706	706	38	1576	1515	88,3	88,3	41,5	39,9
Городенківський	-	-	-	15	427	415	-	-	28,5	27,7
Долинський	2	5	4	19	66	57	2,5	1,9	3,5	3,0
Калуський	9	80	79	33	520	506	8,8	8,8	15,8	15,3
Коломийський	8	75	39	45	485	445	9,4	4,9	10,8	9,9
Косівський	7	36	11	77	276	45	5,1	1,5	3,6	0,6
Надвірнянський	9	247	241	29	353	342	27,4	26,7	12,2	11,8
Рогатинський	8	125	93	60	854	830	15,7	11,7	14,2	13,8
Рожнятівський	1	50	50	13	104	92	50,0	50,0	8,0	7,1
Снятинський	9	32	26	51	2318	2160	3,6	2,9	45,4	42,4
Тисменицький	12	186	131	71	1214	1233	15,5	10,9	17,5	17,4
Тлумацький	86	257	252	76	758	746	3,0	2,9	10,0	9,8
м. Болехів	-	-	-	1	12	12	-	-	12,0	12,0
По області	159	1799	1632	627	9582	8467	11,3	10,3	15,3	13,5

¹ Розраховано за даними: Фермерські господарства Івано-Франківської області в 1991-1994 рр. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 24, 25. Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 5-10.

районах, розташованих у ландшафтній провінції Західний Лісостеп. Зокрема у Снятинському районі, земельна площа, що припадає на одне фермерське господарство, в три рази перевищує середньообласний показник, у Галицькому - у 2,7 рази. В цих районах більші площі земельних ділянок і вища частка орних земель. За всіх інших рівних умов фермерство має тут кращі перспективи розвитку, ніж у гірських районах.

В узагальненому вигляді повніше уявлення щодо розміру селянських (фермерських) господарств за показником площі землі на одне селянське (фермерське) господарство дає їх групування за відповідним показником (табл. 4.3.). Якщо прийняти до уваги те, що більш сприятливі умови для індивідуального господарювання забезпечує площа земель - 50 і більше 100 гектарів¹, то такі умови мають лише 11 фермерів. В надзвичайно складних умовах знаходяться ті фермери, яким виділено до 10 га земельної площі на одне господарство. За показником такої площі сільськогосподарських угідь на них припадає 70% господарств і ще більше (73,3%) - за відповідною площею ріллі. Такі обмежені площі земельних ділянок стримують розвиток фермерства в області.

4.2. Посівні площі та врожайність основних сільськогосподарських культур

Обмеженість земельних ділянок селянських (фермерських) господарств зумовлює невеликі площі посівів різних сільськогосподарських культур. Це підтверджують дані за 1998 рік, коли в середньому по області на одне господарство припадало зернових і зернобобових - 12,8 га, цукрових буряків - 0,52, картоплі - 0,15 і овочів - 0,09 га. Такі невеликі площі посівів ускладнюють вирощування сільськогосподарських культур за прогресивними технологіями, внаслідок чого на їх посівах, особливо на площах під картоплею і овочами, а також, значною мірою, цукровими буряками - переважає важка ручна праця.

Ці обставини (разом з іншими факторами) впливають на зниження в останні роки урожайності сільськогосподарських культур. Нижче наведена їх врожайність порівняно з сільськогосподарськими підприємствами суспільного сектора. Зараз обме-

¹ Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри селянських (фермерських) господарств // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. - К., 1996. - С. 355.

Групування селянських (фермерських) господарств
Івано-Франківської області за розмірами
земельних наділів (на початок 1999 року)¹

Площа земель на одне госпо- дарство, га	Кількість господарств, що мають у користуванні:			
	сільськогосподарські угіддя		рілля	
	всього	в % до підсумку	всього	в % до підсумку
до 3,0	184	29,3	285	45,5
3,0 до 10,0	255	40,7	174	27,8
10,0 до 20,0	100	15,9	84	13,4
20,0 до 30,0	34	5,4	32	5,1
30,0 до 40,0	15	2,4	14	2,2
40,0 до 50,0	13	2,1	14	2,2
50,0 до 100,0	15	2,4	14	2,2
понад 100	11	1,8	10	1,6
Всього	627	100,0	627	100,0

жимось показниками врожайності лише щодо фермерських господарств (табл. 4.4).

Насамперед відзначимо відносну стабільність показників урожайності наведених сільськогосподарських культур, порівняно з невеликими за роками відхиленнями від середньорічних величин. Протягом трьох останніх років одержано істотне зниження врожайності зернових і зернобобових культур, а також цукрових буряків - у 1998 р. і картоплі та овочів - за 1997/98 рр. Поряд з цим в окремих фермерських господарствах області за 1998 р. зібрано високий, для умов Прикарпаття, врожай зернових культур. Голова асоціації фермерів Г. Качурак з Тисмениці зібрав з кожного гектара по 60 центнерів зерна. В об'єднанні фермерів "Явір" Снятинського району врожайність озимої пшениці склала 44 ц/га. У фермера Л. Яричевського із с. Явче Рогатинського району вро-

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 11.

Урожайність основних сільськогосподарських культур
в селянських (фермерських) господарствах
Івано-Франківської області, ц/га¹

Роки	Культури			
	зернові і зернобобові	цукрові буряки	картопля	овочі
1991	27,2	359,0	80,3	34,3
1992	21,1	268,5	123,6	69,0
1993	25,4	302,6	135,3	121,0
1994	23,6	328,2	102,7	132,8
1995	22,9	263,1	107,2	127,5
1996	13,9	264,3	127,7	124,4
1997	16,1	263,6	88,1	94,1
1998	14,9	184,8	74,6	87,0

жайність ярої пшениці склала 29 ц/га².

Урожайність основних сільськогосподарських культур у цій категорії господарств за 1998 р. у районах представлена у таблиці 4.5. В окремих районах спостерігаються значні відхилення врожайності від середньообласного рівня. Наприклад, урожайність зернових і зернобобових культур у Косівському та Снятинському районах - в бік підвищення і в Богородчанському та Рожнятівському - в бік зниження. Що ж до Косівського району, то це виняток, оскільки у гірській місцевості умови для вирощування зернових культур малосприятливі. Відставання від середньообласної врожайності Богородчанського та Рожнятівського районів є більше традиційним: вони здавна належать до районів з нижчою продуктивністю зернових культур. Найнижчу урожайність цукрових буряків - 60 ц/га, або у 3 рази меншу від середньообласного показника, одержано у Калуському районі. Урожай картоплі, у 2 рази менший від середньообласного показника, зібрано у Богородчансь-

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 15, 31, 35. Фермерські господарства Івано-Франківської області в 1991-1994 рр. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 32, 37, 39.

² Костюк Б.А. Осінь хлібороба: день нинішній, день завтрашній // Галичина. - 1998. - 19 вер.

кому районі, а овочів - у Городенківському та Рожнятівському районах. Це свідчить про те, що фермери зазначених районів мало уваги приділяють вирощуванню цих культур.

При аналізі урожайності не може не привертнути увагу її велика розбіжність в господарствах. Зокрема, за даними обласного управління статистики¹, в 1998 році з 373 аналізованих фермерських господарств майже третя їх частина (30,6%) одержала мінімальний врожай зернових і зернобобових культур - до 10 ц/га і ще 91 господарство (24,4%) - від 10 до 15 ц/га. На них припадало більше половини (52,6%) загальної площі, з якої був зібраний

Таблиця 4.5

**Урожайність основних сільськогосподарських культур
у фермерських господарствах районів
Івано-Франківської області у 1998 р., ц/га²**

Райони	Культури			
	зернові та зернобобові	цукрові буряки	картопля	овочі
Богородчанський	5,0	-	36,0	-
Верховинський	-	-	125,4	101,3
Галицький	14,8	152,3	117,2	74,7
Городенківський	12,5	209,3	88,5	33,3
Долинський	15,2	-	65,6	61,4
Калуський	12,3	60,0	69,6	57,5
Коломийський	12,0	138,8	91,6	90,0
Косівський	22,1	-	63,9	89,7
Надвірнянський	13,7	-	83,0	-
Рогатинський	17,7	189,7	94,7	147,6
Рожнятівський	8,7	-	78,6	48,5
Снятинський	18,6	237,5	56,5	62,9
Тлумацький	11,2	116,4	74,5	80,5
Тисменицький	12,8	158,0	53,2	-
В середньому по області	14,9	184,8	74,6	87,0

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 16, 32, 36.

² Там само. - С. 15, 31.

врожай цих культур, що й зумовило середньообласний для фермерських господарств показник врожайності - 14,9 ц/га. Це на 5,3 ц/га менше від середньої врожайності у всіх сільськогосподарських підприємствах області (20,2 ц/га). Ще 141 фермерське господарство (37,8%) мало врожайність від 15 до 25 ц/га, що було близько до середнього показника по області.

Поряд з цим 3 господарства мали істотно кращі показники - від 35,0 до 45 ц/га. Проте таких господарств дуже мало і вони не могли (і не можуть) істотно впливати на зростання обсягів виробництва зерна в області.

Певний інтерес являє те, що у фермерських господарствах на урожайність зернових і зернобобових практично не впливає площа їх посіву. Тобто кореляційної залежності між урожайністю і площею посіву в даному випадку не виявлено. Групи фермерських господарств з урожайністю від 10,0 до 15,0; 15,0-25,0; 35,0-45,0 ц/га мали дуже близькі за показниками площі посівів зернових і зернобобових відхилення від середньообласного показника в межах 1,9 - 2,4 га. І лише четверта група господарств (25,0-35,0 ц/га) мала на 5,5 га меншу площу.

Великі коливання урожайності також щодо інших культур, в тому числі щодо цукрових буряків - від 75 ц/га до 550 ц/га при середній для всієї групи таких господарств урожайності - 184,8 ц/га. Урожайність до 75 ц/га мають 19,2% господарств, від 76 до 125 ц/га - 14,1%. Найбільша частина з них (58,9%) припадає на господарства з урожайністю від 126 до 175 ц/га (17,9%), від 176 до 250 ц/га (21,8%) і від 251 до 350 ц/га (19,2%). Цукрові буряки в області вирощували тільки 78 фермерських господарств.

Переважна частина (41,3%) господарств, які вирощували у 1998 р. картоплю, одержали її до 75 ц/га і ще частина (41,7%) - від 76 до 125 ц/га. Поряд з цим частина господарств (таких було 48) мали врожайність цієї культури від 126 до 175 ц/га, а три господарства - до 250 ц/га. Середній показник урожайності у всій групі (300 господарств) становив 74,6 ц/га.

Овочі в області вирощувало тільки 109 господарств, 67,9% з яких одержали врожайність від 76 до 125 ц/га. Жодного тепличного господарства в фермерів немає¹. Слід зазначити, що у фермерських господарствах України овочівництво також ще не стало

¹ Дембіцький П.Ф. Поступи фермеризації на Івано-Франківщині // Економіка АПК. - 1997. - № 1. - С. 44.

високотоварною галуззю¹.

Отже, є фермери, які вміють добре господарювати і одержують високі врожаї, проте значна їх частина з різних причин має низькі відповідні показники.

На цьому тлі певний інтерес викликає порівняння врожайності основних сільськогосподарських культур у селянських (фермерських) господарствах та у всіх категоріях господарств (табл. 4.6).

Спільним для них є зниження (за вказаний у таблиці період) врожайності зернових та зернобобових культур, цукрових буряків при зростанні врожайності картоплі та овочів. Привертає увагу те, що за врожайністю зернових і зернобобових культур фермерські господарства на 5,5 ц/га відстають від підприємств суспільного сектора. В них в останні два роки дещо вищою була врожайність цукрових буряків і картоплі. Тобто істотної переваги у продуктивності полів ці групи господарств (підприємств) між собою не мають.

4.3. Розвиток тваринництва

Обмеженість площ земельних ділянок більшості селянських (фермерських) господарств зумовлює ситуацію, за якої за чисельністю поголів'я тварин вони не відрізняються або відрізняються дуже мало від особистих підсобних господарств жителів сіл. І все ж поголів'я тварин в таких господарствах поступово збільшується, хоч в останні роки в ряді випадків спостерігалася тенденція до зменшення чисельності деяких видів сільськогосподарських тварин.

За період з 1992 по 1999 рік² поголів'я великої рогатої худоби у всій сукупності цих господарств зросло з 530 до 2720 голів, або в 5,1 раза, в тому числі корів - із 134 до 1043 голів, або у 7,8 раза³. Тобто поголів'я корів збільшується швидше порівняно із збільшенням чисельності великої рогатої худоби взагалі. Внаслідок

¹ Криворучко В.І. Розвиток овочівництва в Україні // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 117.

² Розраховано за даними: Наявність худоби в господарствах Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 6. Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 53-58.

³ Тут і нижче наводяться розрахункові дані з використанням матеріалів статистичного збірника "Сільське господарство Івано-Франківської області". - Івано-Франківськ, 1998.

Урожайність основних сільськогосподарських культур в різних категоріях господарств Івано-Франківської області, ц/га¹

Категорії господарств, культури	Середньорічна врожайність		1996-1997 рр. в % до 1991-1992 рр.
	1991-1992 рр.	1996-1997 рр.	
Всі категорії господарств:			
зернові та зернобобові	27,1	21,0	77,5
цукрові буряки	250,7	231,6	92,4
картопля	103,0	137,1	133,1
овочі	112,3	113,6	101,2
Суспільний сектор:			
зернові та зернобобові	26,5	20,5	77,4
цукрові буряки	250,6	227,1	90,6
картопля	90,1	99,1	110,0
овочі	107,7	138,9	129,0
Особисті підсобні господарства громадян:			
зернові та зернобобові	31,0	23,1	74,5
картопля	104,8	138,0	131,7
овочі	114,7	111,9	97,6
Селянські (фермерські) господарства:			
зернові та зернобобові	24,2	15,0	62,0
цукрові буряки	313,8	241,8	77,1
картопля	102,5	107,9	105,3
овочі	52,1	109,5	210,7

док цього частка корів у загальному поголів'ї великої рогатої худоби за досліджуваний період зросла з 25,3 до 38,3%. При цьому в середньому на одне фермерське господарство станом на 1 січня 1999 року припадало лише 4,3 голови великої рогатої худоби, в

¹ Розраховано за даними: Сільське господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 30, 119, 123-126, 190-193. Основні показники розвитку сільського господарства у приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1997 рр. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 9.

тому числі 1,7 - корів. Як і слід було сподіватися, найбільшу кількість поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів, мали фермерські господарства гірських - Верховинського і Косівського районів (крім Снятинського району, де функціонує приватно-орендне господарство), краще від інших районів забезпечених пасовищами і луками.

За досліджуваний період поголів'я свиней в селянських (фермерських) господарствах збільшилось з 615 до 1032 голів і на початок 1999 року становило 1,6 голови в розрахунку на одне господарство. При цьому найбільшою (1276) чисельність свиней була в 1995 році, зменшившись в наступні три роки більше як на 240 голів. Причини цього встановити складно. Однією з них може бути те, що при невеликих обсягах виробництва зерна селяни віддають перевагу вирощуванню великої рогатої худоби, яка поїдає дешеві лукопасовищні корми.

Івано-Франківщина з давніх часів відзначалася добрим розвитком вівчарства. Проте в останнє десятиріччя ця галузь характеризувалася значним скороченням поголів'я овець і кіз. Зокрема, якщо в 1986 році у всіх категоріях господарств їх було 102,1 тис. голів, то в 1991 році - 69,1 тис. гол., тобто зменшилось на 32,3%. В подальші роки чисельність овець і кіз продовжувала скорочуватись і на початок 1999 року становила лише 47,1 тис. голів, тобто зменшилась ще на 31,8%. Деяко інша картина з поголів'ям цих тварин - у фермерських господарствах: в 1992 році вони утримували 347 голів овець і кіз, поголів'я яких спочатку швидко збільшувалося, досягнувши в 1995 році 1430 голів, після чого швидкими темпами до початку 1999 року скоротилося до 956 голів. На одне господарство в середньому припадало 1,5 голови овець та кіз. Такий стан свідчить про те, що вівчарство у фермерських господарствах, як і в інших категоріях господарств, розвинуто недостатньо. Згідно з висновком І.Н. Топіхи, "в Україні не організоване виробництво баранини"¹.

Основна причина - дуже обмежений попит на продукцію вівчарства: реалізувати вовну практично неможливо, а м'ясо (баранина) також не знаходить споживача, зокрема через надміру низьку купівельну спроможність населення. Виробництво ягнятини та молоді баранини гальмується відсутністю науково обгрун-

¹ Топіха І.Н. Інтенсифікація вівчарства в ринкових умовах // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 69.

тованих закупівельних цін¹.

Повніше уявлення про розвиток тваринницьких галузей дають дані таблиці 4.7 щодо чисельності поголів'я тварин різних видів, наявних в одному селянському (фермерському) господарстві.

При аналізі даних цієї таблиці не може не привернути увагу те, що, на перший погляд, велика частина селян-фермерів взагалі не утримує тварин. Зокрема, може скластися враження, що 211 з них (33,7%) не мають великої рогатої худоби взагалі, а 232 (37,0%) - корів, 291 (46,4%) - свиней, 508 (81,0%) - овець чи кіз. Але таке враження складається виключно тому, що практично неможливо уточнити, яким чином обліковані тварини: знаходяться в особистих підсобних господарствах, що належать сім'ям фермерів, чи такі, що належать фермерським господарствам.

Для Івано-Франківської області характерним є те, що переважна більшість селянських дворів утримує поголів'я великої рогатої худоби, в першу чергу корів і свиней. І якщо це не узгоджується з даними таблиці 4.8, то виключно тому, що селяни-фермери, власники невеликих земельних площ, вважають все поголів'я тварин будь-якої їх чисельності як таке, що знаходиться в присадибному господарстві. Причин цьому декілька: небажання вести відповідні облік і звітність у фермерському господарстві, побоювання певної частини селян-фермерів, що при недостатній надійності податкової політики наявність тварин у фермерському господарстві може зумовити їх підвищене оподаткування тощо.

Тому загалом можна вважати, що за наведеними в таблиці 4.7 видами тварин, всі господарства віднесені до перших двох груп (ті, що не мають тварин або мають їх до двох голів). Це ті, які відносять себе до категорії особистих підсобних господарств, тобто наявне в них поголів'я тварин вважають таким, що воно не має безпосереднього відношення до фермерського господарства. Притримуючись цієї логіки селян-фермерів, можна вважати поголів'я, що налічує три і більше тварин, таким, що відноситься до власне фермерського господарства.

Звичайно, це лише припущення, яке так чи інакше базується на подібних оцінках окремих селян-фермерів. Тому його не можна вважати таким, що може бути критерієм оцінки в розподілі поголів'я тварин, які належать одному і тому ж селянинові, між його присадибною і власне фермерською частинами господа-

¹ Топіха І.Н. Інтенсифікація вівчарства в ринкових умовах // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 69.

Таблиця 4.7

Групування селянських (фермерських) господарств за поголів'ям
сільськогосподарських тварин (за 1998 р.)¹

Чисельність поголов'я на одне господарство, голів	Кількість господарств, що мають:							
	велику рогату худобу		корів		свиней		овець та кіз	
	всього	в % до підсумку	всього	в % до підсумку	всього	в % до підсумку	всього	в % до підсумку
не мають	211	33,7	232	37,0	291	46,4	508	81,0
1 - 2	199	31,3	353	56,3	258	41,2	23	3,7
3 - 6	192	30,6	41	6,5	59	9,4	47	7,5
7 - 10	9	1,4	0	0,0	7	1,1	29	4,6
11 - 20	10	1,6	0	0,0	7	1,1	17	2,7
21 - 50	3	0,5	0	0,0	4	0,6	1	0,2
більше 50	3	0,5	1	0,2	1	0,2	2	0,3
Всього	627	100,0	627	100,0	627	100,0	627	100,0

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1998 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 55, 58.

Поголів'я тварин у селянських (фермерських) господарствах
Івано-Франківської області залежно від розмірів землі¹

(на початок 1998 р.)

Площа землі на одне господарство, га	Кількість фермерських господарств, од.	Поголів'я тварин на одне господарство, гол			
		велика рогата худоба	в т. ч. корови	свині	вівці та кози
до 3,0	198	2,3	1,4	1,5	6,0
3,1 - 10,0	274	3,1	1,7	2,1	8,0
10,1 - 20,0	102	3,4	1,6	2,8	5,6
20,1 - 30,0	32	2,3	1,8	1,9	3,3
30,1 - 40,0	17	5,0	1,9	1,8	-
40,1 - 50,0	10	11,0	1,3	11,5	-
50,1 - 100,0	13	14,0	2,6	7,7	-
більше 100	7	72,0	4,8	2,5	-
Разом	653	4,2	1,6	2,3	7,1

рювання. Тим більше, що немає чітких рекомендацій, а також роз'яснень положень "Інструкції по веденню бухгалтерського обліку в селянських (фермерських господарствах)"² щодо віднесення в процесі обліку тварин певної їх частини безпосередньо до фермерського господарства. Хоч це і не стосується найважливіших проблем розвитку фермерства, але чіткі критерії обліку тварин могли б давати повніше уявлення про розмір фермерських господарств. Для поглибленого вивчення становлення фермерського укладу це мало б певне значення.

З цих та інших міркувань можна передбачити, що з часом, коли фермерство економічно зміцніє, фермери-господарі зможуть визнати за доцільне розглядати те, що зараз відносять безпосередньо до фермерської діяльності і до господарювання на присадибній ділянці, як єдине ціле, що належить одному господареві. Це також припущення, яке не обов'язково збудеться. Проте з логічних

¹ Звіт про діяльність селянського (фермерського) господарства або орендаря-громадянина за 1997 р. Державна статистична форма № 2 (ферм). - Івано-Франківськ, 1997. - С.40.

² Інструкція по веденню бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах / Наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України від 5 лютого 1997 р. - № 34 // Галицькі контракти. - 1997. - № 17. - С. 39 - 43.

міркувань не виправдано, по суті, одне селянське господарство штучно ділити на дві частини.

Аналіз чисельності поголів'я тварин, що припадає на одне селянське (фермерське) господарство, підводить також до висновку, що, незважаючи на великі складності їх розвитку, поступово формуються такі господарства, які мають порівняно велику кількість тварин. Як один з можливих варіантів приймемо, що такими є господарства, які мають сім і більше голів різних видів тварин. Таких щодо поголів'я великої рогатої худоби (табл. 4,7) - 25 господарств (4,0% їх загальної чисельності), у них свиней - 19 (3,0%), овець і кіз - 49 (7,8%). Це ще дуже невелика кількість подібних господарств, проте з урахуванням того, що серед них вже з'являються такі, що мають більше десяти голів різних видів тварин, є підстави сподіватися на поступове збільшення їх чисельності.

Повніше уявлення про розвиток тваринництва в селянських (фермерських) господарствах дають дані таблиці 4.8 щодо чисельності тварин (в розрахунку на одне господарство) залежно від площі сільськогосподарських угідь. При аналізі наведених у ній показників привертає увагу наступне:

- по-перше, при площі земельних угідь до 40 га чисельність поголів'я у фермерських господарствах коливається в невеликих межах: великої рогатої худоби - від 2,3 до 5,0 голів, свиней - від 1,5 до 2,8 голови. Винятком є корови, збільшення поголів'я яких спостерігається у фермерських господарствах з площею землі понад 50 га;

- по-друге, помітне збільшення поголів'я великої рогатої худоби і свиней спостерігається лише при площі земельних угідь понад 40 га. За цим показником щодо свинопоголів'я особливо виділялася група господарств із площею земель від 40,1 до 50 га, на кожне з яких припадало 11,5 голови. Чим це зумовлено, встановити не вдалося, як і те, чому в останній групі господарств (понад 100 га земель на кожне з них) поголів'я свиней різко зменшилось і за цим показником наблизилось до груп господарств з невеликими площами землі;

- по-третє, господарства з площами землі понад 30 га зовсім не утримують овець, хоч вівчарство належить до найбільш економічних галузей тваринництва.

Розрахунки, проведені в Інституті тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова "Асканія Нова", підтверджують, що на

утримання однієї свині витрачається в 3,6 раза менше коштів у порівнянні з витратами на утримання однієї вівці, в 7,3 раза - на утримання однієї голови молодняка великої рогатої худоби, у 18,7 раза - на утримання однієї корови¹.

У зв'язку з недостатньою технічною забезпеченістю фермерські господарства поступово збільшують поголів'я коней. Проте в останні роки збільшення їх чисельності відбувається в невеликих розмірах і в 1995-1999 рр. коливалося у всій сукупності цих господарств у межах 253-334 голів, що в розрахунку на одне господарство становило - 0,5 голови. Тобто, використовують коней лише у половині фермерських господарств, серед них є й такі, що не мають ні коней, ні технічних тяглових засобів, а тому ускладнюється ведення господарства.

Аналіз показників розвитку тваринництва у фермерських господарствах, здійснений за даними обласного управління статистики Івано-Франківської області, дає підстави для висновку, що збільшення наданих їм земельних площ спричинило певне зростання чисельності тварин. Зокрема на початок 1999 року, в умовному обчисленні, поголів'я великої рогатої худоби фермерських господарств, порівняно з попереднім роком, зросло на 815 голів і становило 2049 голів. В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь поголів'я зросло на 6,6 голови і становило 26,6 голови. Зросло також поголів'я корів - з 10 до 13,6 голови, а свиней (на 100 га ріллі) - з 4,1 до 4,7 голови. Загальне поголів'я тварин в умовному обчисленні (включаючи коней та птицю) у фермерських господарствах за 1998 р. у порівнянні з 1997 р. зросло на 1011 умовних голів, або на 53,1%. Це є наслідком загальної тенденції - росту поголів'я тварин у всіх категоріях господарств області.

4.4. Результати вибіркового обстеження селянських (фермерських) господарств.

Як свідчить практика, у фермерських господарствах не завжди достатньо достовірні звітні дані². Тому виправданою є практика періодичного вибіркового обстеження фермерських госпо-

¹ Топіха І.Н. Інтенсифікація вівчарства в ринкових умовах // Економіка АПК. - 1995. - № 8. - С. 69.

² Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 16.

дарств. Одне з таких обстежень, за завданням Держкомстату України, провело Обласне управління статистики станом на 1 грудня 1997 року. За його дозволом нижче наводяться деякі результати цього обстеження, яким було охоплено 150 селянських (фермерських) господарств, або 23% їх загальної чисельності¹. Цю величину можна вважати достатньою для одержання об'єктивних висновків.

Один з них полягає в наступному. У випадку, коли певне явище характерне для всіх фермерських господарств або їх більшості, різниця між даними, показаними фермерами у звітах і одержаними при обстеженні, порівняно невелика. Зокрема, щодо загальної площі земель, сільськогосподарських угідь та орних земель відхилення становило відповідно 5,2%, 4,5 та 7%. Така ж тенденція проявляється щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Як встановлено обстеженням, розбіжність між даними обстеження і фактичними (звітними) показниками щодо валового збору ячменю, картоплі, чисельності поголів'я корів і птиці, виробництва м'яса і молока не перевищує 5%. Деяко більша різниця - від 5,1 до 12% має місце у даних, що стосуються виробництва зерна, овочів, яєць, чисельності поголів'я великої рогатої худоби і свиней. Якщо виходити з того, що, за даними облстатуправління, допустима похибка при подібних обстеженнях може становити 5-12%, то в означених вище показниках звітні дані можна вважати близькими до об'єктивності.

Проте істотно інша картина спостерігається за даними, що стосуються посівних площ і урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин. Зокрема, результати обстеження площ посівів цукрових буряків показали, що вони на 45% відрізняються від площ, показаних фермерами у звітах, а різниця щодо валових зборів становить 39%. Також велика розбіжність (від 20 до 41%) щодо чисельності овець, настригу вовни та реалізації овець на забій.

Обстеження охоплює також інші показники розвитку фермерських господарств області: їх забезпеченості технікою, реалізації виробленої сільськогосподарської продукції, результатів фінансової діяльності, чисельності працюючих у фермерському господарстві.

Результати обстеження підтвердили надто низький рівень

¹ Селянські (фермерські) господарства Івано-Франківської області в 1995-1997 роках. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 81-85.

матеріально-технічної бази фермерських господарств. У 1997 р. вони мали сукупно 281 трактор (в середньому 0,43 - на одне господарство), 93 вантажні автомобілі (0,14), 22 комбайни (0,03). Тобто, якщо один трактор (з певним заокругленням) припадає на два господарства, то один вантажний автомобіль - на сім, а один комбайн - на 30 фермерських господарств. В розрахунку на один трактор припадає 23 га ріллі, а на один комбайн - 198 га зернових і зернобобових культур. В Україні на одне селянське (фермерське) господарство у 1997 р. припадало 0,5 трактора, вантажних автомобілів - 0,17, комбайнів - 0,1¹. Зрозуміло, що навіть при невеликих площах сільськогосподарських угідь така технічна оснащеність не відповідає потребам фермерських господарств, особливо в умовах недостатньої розвинутості технічних чи машинно-технологічних станцій. Бо своєчасно обробити земельні ділянки, швидко і якісно зібрати врощений врожай при такому техніко-технологічному забезпеченні важко, особливо господарствам з нижчою технічною забезпеченістю. Тому традиційними стали затягування строків виконання сільськогосподарських робіт, особливо збирання врожаю; зростання втрат врожаю і частки важких ручних робіт.

За 1998 р. наявність сільськогосподарської техніки у фермерських господарствах збільшилась. Кількість тракторів станом на початок 1999 р. зросла порівняно із 1998 роком на 12%, вантажних автомобілів - на 35%, комбайнів - більше як у 3 рази.

Незважаючи на те, що більшість фермерських господарств недостатньо забезпечена будівлями і спорудами різного цільового призначення, вони з відомих причин не мають можливостей здійснювати широкомасштабне будівництво. Внаслідок цього в 1996 році капітальне будівництво здійснювали лише 3,7%, а в 1997 році - 4,1% загальної чисельності таких господарств. В тому числі є цілі райони, в яких фермери не ведуть будь-якого будівництва. До них, як показало обстеження 1997 року, відносились Коломийський і Косівський райони. А у Верховинському і Рожнятівському районах будівництво у фермерських господарствах не здійснювалося два роки підряд (1996 і 1997). Там же, де будівництво відбувається, фермери витрачають 92% власних коштів (397,5 тис. грн. у 1997 році) і лише 8% (34,4 тис. грн.) надходить з державного фонду підтримки фермерських господарств. Тобто в середньому фермерське господарство витрачало на будівництво 660 грн., в т.ч.

¹ Бутуцький Ю.О. Розвиток фермерських господарств в Україні // Економіка АПК. - 1998. - № 6. - С. 28.

ли рахунок державного фонду - 53 грн. Більш ніж очевидно, що за таких умов становлення фермерського укладу може затягнутися на дуже тривалий строк.

Переважно господарським способом фермери області в 1996-1997 роках ввели в дію 6,3 км під'їзних доріг, 1,3 км електропередач напругою 0,4 кВ, водовід довжиною 0,8 км, 723 кв. м навісів для зберігання сільськогосподарських машин та інвентаря, зерносковище на 6 т одночасного зберігання, приміщення для утримання 20 голів великої рогатої худоби. Для усього цього вони придбали 98,1 тис. штук умовної цегли, 67 тис. штук умовних плиток азбоцементних листів, 162 тонни цементу, переважно за бартером, а в роздрібній торговельній мережі було закуплено 105 м² будівельного скла.

Викликають занепокоєння результати господарської діяльності обстежених фермерських господарств. Зокрема, в 1996 році 618 фермерських господарств одержали лише 265,4 тис. грн. доходу, що становило 429 грн. на одне господарство. На цьому фоні дещо кращі показники селянських фермерських господарств Тисменицького, Галицького і Городенківського районів, у яких грошовий дохід на кожне з них становив 1,2-1,5 тис. грн. Проте повністю збитковими були фермерські господарства Верховинського, Долинського і Косівського районів. Це означає, що за підсумками господарювання за рік вони не змогли одержати навіть мінімальні суми, якщо не для розширеного відтворення, то хоча б на те, щоб підтримати надбане в попередні роки.

За підсумками 1997 р., 654 фермерських господарства області одержали доходу на суму 253,8 тис. грн., або в середньому на одне господарство - 388 грн. Основну суму доходу (45%) забезпечило 15 господарств тільки одного Городенківського району. Збитковими за 1997р. вийшли господарства Галицького та Надвірнянського районів.

Як показало обстеження, трудовою основою діяльності фермерських господарств є власна праця їх членів, яких в середньому на одне господарство в році, в якому проводилося обстеження, припадало три особи. Крім того, зі сторони було залучено 1,9 тис. працівників, із яких 275 (15%) працювало за трудовою угодою, а на сезонні роботи залучалося 386 осіб (21%). Повністю власними силами обходились фермери Богородчанського, Верховинського, Калуського і Косівського районів. Тобто, як бачимо, в області формуються типові сімейні ферми. Світовий досвід показує, як зазна-

час Б. Кузняк, що у сільському господарстві виправдали себе індивідуальні або сімейні ферми¹. Наприклад, у США питома вага сімейних ферм у їх загальній кількості становить 86 відсотків².

Загальний висновок з результатів вибіркового обстеження підтверджує загальновідоме складне становище фермерів області. Без створення більш надійних економічних умов для розвитку їх господарств останні будуть зміцнюватися надміру довго, а деяким це взагалі може виявитися не під силу.

* * *

Крім вищезазначених труднощів, як свідчать висновки голови асоціації фермерів Івано-Франківської області Г. Качурака, а також опитування фермерів, у становленні фермерського укладу на Прикарпатті є ще ряд проблем. Найголовніші серед них такі:

- більшість ділянок, виділених фермерам із земель запасу, є землі нижчесередньої якості або найгірші, що, в свою чергу, негативно впливає на ефективність господарювання;

- фермерські господарства області характеризуються як малоземельні. Тих, що мають площу сільськогосподарських угідь до 3 га нараховується 29,3%, а тих господарств, що мають площу ріллі до 3 га - 45,5%. На цих площах запровадити сівозміну, а також прогресивні технології надзвичайно важко. Згадані господарства переважно неконкурентоздатні;

- виручка за продаж фермерами сільськогосподарської продукції, виконані роботи, надані послуги, у зв'язку з низькими реалізаційними цінами, у більшості господарств не покриває витрат на виробництво, що позбавляє фермерів ведення розширеного відтворення;

- у фермерів області відсутній інформаційний центр стосовно наявності матеріальних ресурсів, ринків збуту сільськогосподарської продукції, потреби та наявності необхідної техніки тощо. Одержання фермерами цієї інформації з інших джерел вимагає додаткового часу і коштів;

- фермерські господарства не можуть одержати кредити за доступною процентною ставкою, а в більшості випадків розширити виробництво, запровадити нові технології без кредитів неможливо;

¹ Кузняк Б. Проблеми відродження господаря на землі // Економіка України. - 1993. - № 6 - С. 69.

² Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. - С. 89.

- у частини фермерських господарств відсутні необхідні виробничі приміщення, господарські двори, ремонтні майстерні, склади, набір техніки для виробництва сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим порушуються технологічні процеси, затягуються терміни виконання робіт, що в кінцевому результаті впливає на зниження ефективності виробництва;

- в даний час створювати в області нові фермерські господарства надзвичайно складно через такі обставини:

- майже повністю відсутня підтримка з боку держави щодо створення господарств;
- у більшості населених пунктів у зв'язку з малоземельністю йде протистояння створенню фермерських господарств; земельні наділи із земель запасу вже майже не виділяються, незважаючи на їх наявність (виділено тільки 6,1 тис. га землі із 26,1 тис. га наявних);
- придбати основні та оборотні засоби як стартовий капітал фермери самі можливості не мають;
- фермерським господарствам складно одержати в оренду майно від колективних сільськогосподарських підприємств у рахунок земельних часток; відсутня методика розподілу майна на індивідуальні майнові паї;

- короткий період розвитку в Україні фермерського укладу, а також гостра економічна криза не дали можливості значній частині фермерів одночасно виробити практичні навички власника-бізнесмена, управлінця-менеджера, робітника - безпосереднього виконавця цілого комплексу робіт. Фермерам важко одночасно забезпечувати організацію виробництва сільськогосподарської продукції, здійснювати постачання матеріально-технічних ресурсів, реалізувати готову продукцію, проводити розбудову фермерського господарства тощо.

- негативною рисою фермерства на Прикарпатті є відсутність кооперації, взаємодопомоги, а самотійно "виживати" в складних умовах економічної кризи надзвичайно важко. Необхідна концентрація фермерів на рівні населеного пункту, району, області.

Отже, діяльність фермерських господарств області потребує більшої уваги з боку державних органів, а також тих, хто причетний до аграрної реформи.

Для поліпшення становища фермерів в області, відповідно до рішення Івано-Франківської обласної ради від 11 травня 1999 р.

№ 174-8/99 “Про стан агропромислового комплексу та розвиток фермерства в області” та “Концепції стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999-2001 роки”, передбачено ряд заходів:

- зобов'язано районні ради та відділи земельних ресурсів проаналізувати хід виконання Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”» в частині передачі до складу земель запасу не менше 7-10 відсотків сільськогосподарських угідь для ведення фермерських господарств;

- земельні ділянки фермерам надавати в оптимальному розмірі;

- в кожному районі розробити комплекс заходів щодо підтримки діяльності фермерських господарств;

- вести роботу для створення при асоціації фермерів області кредитної спілки “Фермер Прикарпаття”;

- в кожному районі сформувані два-три базові фермерські господарства;

- ставити питання організації застави засобів виробництва і землі для доступу фермерів до кредитних ресурсів. Відкрити іпотечний селянський банк;

- в першочерговому порядку і за доступними цінами реалізувати фермерам сільськогосподарську техніку, яка не використовується в господарствах;

- здійснювати постійний контроль за безперешкодним (відповідно до діючого статуту господарства) виходом членів колективних сільськогосподарських підприємств з їх складу з належними їм майновими і земельними паями для створення селянських (фермерських) господарств.

Передбачаються в бюджетах області та районів відповідні кошти (не менше 200 тис. грн.) для забезпечення виконання прийнятих законодавчих актів з питань розвитку селянських (фермерських) господарств.

Передбачені заходи певним чином будуть сприяти становленню і розвитку фермерського укладу на Прикарпатті.

4.5. Соціально орієнтоване фермерське господарство “Успіх”

Важливим підходом до земельних та аграрних відносин, за переконанням Президента України Л. Д. Кучми, є “заохочення і підтримка приватно-орендних підприємств, які забезпечують цілісність використання господарського комплексу та обслуговування соціальної сфери села”¹. Приватні підприємства з орендними відносинами виступають ефективною формою господарювання ринкового типу².

В Україні їх створено близько двохсот, кожне з яких обробляє в середньому 1200 га сільськогосподарських угідь³. В Івано-Франківській області, відповідно до розробленої тут концепції, в першочерговому порядку сприяють становленню сільськогосподарських формувань ринкового спрямування, приватних підприємств з орендними відносинами, селянських (фермерських) господарств з орендою земельних і майнових паїв та інших формувань⁴.

Крім описаного вище фермерського господарства Віктора Матейка, в області функціонує п’ять подібних агроформувань, що діють на засадах поєднання підприємницьких здібностей їх власників з орендуванням земельних часток та майнових паїв колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств. Одне з них - приватно-орендне підприємство Михайла Савича, створене ним у с. Балинці Снятинського району⁵.

Перед тим, як стати фермером, він 18 років працював агрономом у сусідніх селах, де не лише добре вивчив особливості господарювання на землях Прикарпаття, але й проявив себе здібним організатором сільськогосподарського виробництва. Здобуті тут практичні знання він збагатив кількामीсячною роботою в одного з фермерів німецької землі Вестфалія. Після цього три роки очолював агрофірму “Нива”, що діяла в цих же Балинцях і належала до кращих колективних господарств не лише району, але й області. Проте агрофірмі, як і більшості інших господарств, не вдалось

¹ Кучма Л. Д. Люди повинні бути господарями на своїй землі // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 6.

² Андрийчук В.Г. Економічна реформа в АПК: подальші кроки // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 68.

³ Кучма Л. Д. Надати новий імпульс розвитку фермерства // Урядовий кур’єр. - 1998. - 12 груд.

⁴ Концепція стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999 - 2001 роки. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 5

⁵ Краснодемська З. “Успіх” гарантує дивіденди // Урядовий кур’єр. - 1998. - 19 лист.

уникнути поступового спаду виробництва і погіршення інших економічних показників. Як це буває в подібних випадках, провину одна з газет повністю поклала на керівника агрофірми, хоч було очевидно, що це не відповідало дійсності.

Як людина, що знала собі ціну і не могла погодитись з такою неправдою і приниженням гідності, М. Савич вирішив створити фермерське господарство і працювати самостійно. У цьому назустріч йому пішли сільська та районна ради народних депутатів, а також районна державна адміністрація, які допомогли одержати 50 га фермерського наділу. Селяни ставились до цього по-різному: хто схвалював такий крок керівника агрофірми, хто ставився до нього критично або й взагалі не сприймав його. Проте, коли він звернувся до загальних зборів членів агрофірми з проханням звільнити його від керівництва нею, проявилася їх одностайність, вони не заперечували, щоб приватник продовжував співпрацювати з ними на засадах оренди: він - орендар, вони - орендодавці. На цьому й зійшлися. Всі власники земельних паїв (1532 чол.) передали в кінці першого кварталу 1998 р. в оренду фермеру 1351 га землі.

Визначальними тут виявилися кілька обставин. По-перше, за кілька років спільної праці селяни переконалися в добрих господарських здібностях і гарних людських рисах свого керівника, а він - у тому, що з такими людьми можна творити гарні справи. То ж взаємна довіра стала основним чинником, який об'єднав їх у новій справі. По-друге, власник новоствореного підприємства пообіцяв узяти на роботу всіх 1532 членів колишньої агрофірми, що для багатолюдних сіл дуже важливо, бо більше ніде на роботу у них практично не можна влаштуватися. Отже, зміна форми господарювання не загрожувала селянам безробіттям. По-третє, селян на цьому етапі влаштовували умови оренди: центнер зерна за один гектар орендованої землі, а також сплата фермером податку за земельні частки. Крім того, 10% прибутку буде виділятися на виплату дивідендів за індивідуальні майнові паї особам, які здали майно в оренду.

Господарство, можна сказати, нове, але надії на соціально-економічний успіх від такої спільної праці стають реальністю. За 1998 р. всі власники земельних часток одержали від фермера передбачену договором орендну плату, а також нараховану в поточному році заробітну плату. В господарстві розвивається племінне тваринництво. Досить сказати, що у 1998 р. на аукціоні продано 50 вироцених у ньому племінних телиць і 30 нетелей.

Виконуючи обіцянку створювати нові робочі місця, власник господарства створює нові виробництва. Зокрема, має намір у співпраці з селекційно-племінним центром довести щорічне вирощування племінних телиць і нетелей до 200 голів за рік, у кілька разів збільшити поголів'я свиней і довести його до 400 голів. У роштинництві орієнтація береться на вирощування сортового насіння ярих і озимих культур (300 га), гібридної кукурудзи (50 га), багаторічних трав (80 га). Розширюються площі під тютюном, на вирощуванні якого працюватиме значна частина селян. Досвід з вирощування цієї технічної культури набуто селянами в попередні роки.

Також розвивається переробка сільськогосподарської продукції: діє млин, хлібопекарня, цех з випікання кондитерських виробів, заплановано ввести в експлуатацію ковбасний цех тощо.

Велику увагу фермер надає соціальному захистові працюючих та пенсіонерів. Він гарантує всім роботу за контрактом, своєчасно виплачує заробітну плату. Орендодавцям виділяється техніка та жива тяглова сила для обробітки присадибних ділянок і збирання врожаю, а також транспортування вантажів, надається допомога інвалідам у придбанні кормів для тварин, організовано сезонне харчування працюючих у господарстві, виписуються товарно-матеріальні цінності.

За 1998 р. фермерське господарство перерахувало до пенсійного фонду 94 тис. грн. При річній потребі коштів для пенсій і допомоги 789 пенсіонерам сіл Балинці, Бучачки і Трофанівка - 444 тис. грн., господарство провело відрахувань на 21,2%. Тобто фермер забезпечив пенсією 167 пенсіонерів сіл, землі яких передано йому в оренду.

Фермерське господарство направляє витрати на розвиток соціальної сфери села. Зокрема, проводиться газифікація сіл Балинці, Бучачки і Трофанівка. Із 32 км потрібного газопроводу у 1998 р. прокладено 5 км, а за два наступні роки передбачається газифікацію цих сіл завершити. Газифіковано котельню школи. За рахунок господарства виплачується заробітна плата вчителям за підготовку до школи 38 дітей п'ятирічного віку, проводиться поточний ремонт сільських доріг, надається допомога в будівництві та ремонті церков у селах, у яких проживають працівники фермерського господарства. Не обмежуючись цим, фермер надав допомогу в будівництві інфекційного лікувального комплексу в селищі Заболотів,

а також фінансову допомогу медичним закладам цього ж селища і села Гвіздець.

Все це не лише сприяє економічному розвитку господарства, але й створює в колективі зайнятих сприятливу соціально-психологічну обстановку. Орендодавці, в основному, задоволені, що пішли на таку співпрацю із М. Савичем, що підтверджується результатами їх опитування.

Соціальне опитування було проведене наприкінці 1998 р., коли вже, в основному, стали очевидними результати роботи у першому році функціонування фермерсько-орендного підприємства "Успіх" і селяни мали можливість оцінити обрану ними форму співпраці з фермером-орендарем.

На питання анкети відповіло 297 орендодавців, або 19,4% їх загальної чисельності. Цього достатньо для висновку про достовірність одержаних результатів. Загальна характеристика поставлених в анкеті питань і відповідей на них наводиться в таблиці 4.9. Вони засвідчують три дуже важливих висновки.

Один з них полягає в тому, що переважна більшість тих, хто відповідає на запитання анкети (81,5 - 83,5%), не жалкує ні за тим, що колективне господарство залишилося в минулому, ні за тим, що визначена сертифікатом земельна частка здана ними в оренду фермерові. Все це чітко засвідчує правильність вибору селян, що слід розглядати як одну із заporук сприятливого соціально-психологічного клімату навколо проблем переходу до нової форми господарювання.

Другий висновок вказує на те, що більше половини опитаних (57,7%) хотіли б одержувати в фермера більшу зарплату, ніж ту, яку він їм виплачував протягом перших місяців функціонування нового агроформування, і приблизно стільки ж (52,6%) вважають, що в колективному господарстві зарплата була вищою. Це, передусім, вимагає від фермера вжиття певних заходів для підвищення зарплати працюючим. Яких саме - то виключно його справа, але щоб не допустити будь-яких ускладнень в майбутньому, вирішувати проблему прийдеться.

Є підстави для висновку, що фермер не зможе в найближчий час збільшити зарплату в два-три рази, як цього бажає частина працівників. Це вони засвідчили, відповідаючи на запитання анкети щодо бажаного розміру зарплати. В більшості ж бажання з цього приводу менші - одержувати щомісяця зарплату в розмірі 150-300 грн. Важливо лише, щоб вони усвідомили, що це залежить

Результати опитування громадян, які передали земельні паї фермерському господарству "Успіх"

Запитання	Кількість опитаних, чол.	Відповіді			
		так		ні	
		чол.	%	чол.	%
Чи жалкуєте Ви, що колективне господарство реформоване?	297	55	18,5	242	81,5
Чи жалкуєте Ви, що здали земельну частку в оренду фермеру?	297	49	16,5	248	83,5
Чи влаштовує Вас розмір орендної плати?	297	56	18,9	241	81,1
Чи влаштовує Вас заробітна плата у фермерському господарстві?	213	90	42,3	123	57,7
Заробітна плата, яку Ви одержуєте у фермера є більшою чи меншою порівняно з тією, яка була у колективному господарстві?	213	101	47,4	112	52,6
Чи влаштовує Вас робота за наймом?	213	170	79,8	43	20,2

не лише від фермера, а й від того, як вони працюватимуть.

Ще один висновок полягає в тому, що передбачена договором орендна плата - 1 ц зерна за 1 га землі влаштовує тільки 18,8% опитаних, решта ж вважає її низькою. При цьому лише невелика частина опитаних (трохи більше 9%) вважає достатньою орендну плату - 2 ц/га, 32, 7% - хотіли б одержати 3 ц зерна за кожний зданий в оренду гектар землі. Більше чверті (26%) тих, що відповіли на анкету, пропонують встановити орендну плату в розмірі 3,5-5 ц/га. Частина опитаних (8,7%), переважно працівники соціальної сфери села, бажають одержувати орендну плату на рівні 30% урожайності зернових з 1 га. Виходячи із середньорічної врожайності за останні роки, це становило б близько 9 ц зерна.

Звичайно, розмір орендної плати встановлюється за погодженням сторін, але при розрахунку балансу зерна до уваги бралася тільки орендна плата - 1 ц зерна з 1 га. Час покаже, на якій величині орендної плати в наступні роки зійдуться зацікавлені сторони. Згідно з попередніми оцінками, вона буде підвищуватись поступово, але, ймовірніше, не вийде на максимальний рівень, який хотіли б мати деякі орендодавці.

Як відомо, велика частина селян не сприймає можливості працювати у фермерів на засадах найманої праці. В даному ж випадку таких поглядів дотримуються лише 20,2%, тоді як решта - 79,8% нічого особливого не вбачає в тому, що їм приходится працювати за наймом. Тобто переважна більшість селян ставиться до найманої праці з розумінням. Цьому може бути кілька причин. Одна з них може мати у своїй основі те, що і в колективному господарстві селянин працював переважно як наймит, в тому числі в найгіршому розумінні цього слова. Другу причину можна вбачати в тому, що в цю групу увійшли ті, хто вважає, що у фермера заробляють більше, ніж в колективному господарстві. Для селянина після всіх його бід важливішим є, напевно, не його формальний статус (члена сільськогосподарського підприємства), а оплата праці, яку фермер йому забезпечує.

Важливі висновки напрашуються з відповідей на запитання анкети щодо того, як власники земельних паїв думають розпорядитися ними. Насамперед привертає увагу те, що 86,2% опитаних мають намір і надалі здавати землю в оренду, а з часом залишити її в спадок (таких 47,8%). Це створює надійну базу для розвитку орендних відносин. Важливо лише, щоб і фермер, і орендодавці зберігали налаштованість на це. Багато що залежатиме від того, як поведе себе в майбутньому фермер щодо зарплати і розміру орендної плати і якими будуть вимоги власників земельних часток щодо цих величин.

Варті уваги ще дві обставини. Одна з них засвідчує, що з 297 опитаних лише 8 чол. (2,7%) мають намір вилучити земельні ділянки для самостійного господарювання. Інша - бере під великий сумнів розмови, які мають місце в практиці і серед частини політиків щодо того, що селяни продаватимуть належні їм земельні ділянки чи права на них: лише троє з опитаних, або тільки один відсоток, повідомили в анкеті про намір продати земельну частку. Тобто можна стверджувати, що селяни не мають намірів продавати землю, яка їм так важко дісталася.

Ще одне запитання анкети стосувалося строку оренди земельних паїв - яким він повинен бути. Відповідаючи на нього, 78,5% опитаних висловились за п'ятирічний строк. Не виключено, що такі відповіді спричинив саме такий строк, на який вже укладені договори оренди. Або селяни інтуїтивно відчують, що він влаштовує і їх, і фермера. Одночасно з цим 7,1% опитаних вважають більш прийнятним однорічний строк оренди, 3,4% - дворічний і 7,7% - трирічний. Невелика частина (трьох громадян) вважає, що строк оренди міг би бути довічним.

Звичайно, результати опитування в даному випадку засвідчують лише перші враження і погляди селян щодо земельно-орендних відносин. Час може внести в них певні корективи. На даному ж етапі важливим є те, що фермер-орендар і селяни-орендодавці зійшлися щодо того, що обраний ними варіант співпраці на засадах оренди їх влаштовує.

4.6. Особливості розвитку фермерського господарства "Нива"

Фермерське господарство "Нива" створено в с. Угринів Тисменицького району в 1991 році. Його засновником виступив 35-річний інженер-механік з вищою освітою Р.Л. Слободян. Йому виділено в довічне спадкове користування 63,8 га землі, в тому числі 50 га ріллі.

Одночасно з ним фермерами у цьому селі стали ще 16 селян, яким було виділено 67,9 га земельних угідь. Але лише один з них - Рипан І.В. одержав 20 га землі, решта ж одержала невеликі ділянки середньою площею 3,2 га.

Передумовою виділення фермеру Р.Л. Слободяну майже такої площі земельних угідь, як решті фермерів у цілому, було те, що він ще до цього в селі та районі зарекомендував себе як здібний підприємець і організатор виробництва. Він ще у 1987 р., тобто за часів радянської влади, створив приватну станцію технічного обслуговування легкових автомобілів, на якій працювало в той час 25 робітників. Це було незвичне для тих часів явище, і якщо засновникові це вдалося, то лише тому, що він вмів використати політичну ситуацію тих часів у регіоні, яка була сприятливою для розвитку приватних підприємств, проявивши при цьому сміливість, ризик і вміння переконати місцеві органи влади в перспективності свого задуму.

Як і для кожного початкучого підприємця, винятково важливим для нього при створенні фермерського господарства було питання стартового капіталу. Частково з цією метою він використав прибуток, який у попередні роки забезпечила йому станція технічного обслуговування. Проте його було недостатньо для розгортання господарювання на порівняно великій для Прикарпаття площі земельних угідь. Тому він сміливо пішов на одержання кредитів, тим більше, що в ті часи їх можна було одержати порівняно легко. Зокрема в 1991 р., зразу після заснування фермерського господарства, він одержав кредит на суму 30 тис. крб. під заставу власного майна і придбав за нього 4 трактори, 1 льонокомбайн, 2 тракторні причепа, а також деяку іншу сільськогосподарську техніку, яка вже була в користуванні. У 1993 р. взяв ще один кредит на суму 1 млн. крб., за який придбав трактор МТЗ-80 та автомобіль ЗІЛ-130. Подальше придбання техніки та будівництво виробничих приміщень здійснювалися за рахунок власних прибутків.

У 1993-1994 рр. у цьому фермерському господарстві побудовано льонопереробний цех на 20 робочих місць потужністю 500 кг волокна за зміну, а в 1994-1995 рр. введено в експлуатацію 8 ставків площею водного дзеркала - 3 га. У 1996 р., закладено фруктовий пальметний сад на площі 4 га, відкрито швейний цех на 4 робочі місця, а також цех на 4 робочі місця із виготовлення м'яких меблів для житлових кімнат з обсягами виробництва 10 комплектів за місяць.

Зміцнення матеріально-технічної бази продовжувалось також в наступні роки. Зокрема, у 1997 р. здано в експлуатацію олійницю потужністю 300 кг олії за зміну, пекарню на 10 робочих місць з випіканням 500 кг хліба за зміну, макаронний цех - 250 кг макаронів за зміну, побудовано приміщення (загальною площею 1000 кв. м.) для ремонту, технічного обслуговування і збереження техніки, а також відкрито кафе для громадського харчування населення.

В 1998 р. у господарстві створено пересувний зернозбиральний загін, розпочато будівництво млина, придбано 30-місний автобус японського виробництва для перевезення пасажирів із сіл до обласного центру.

У 1999 р. передбачається завершити будівництво млина, а також відкрити агромагазин із відділами для торгівлі продуктами харчування (переважно власного виробництва), а також запасними частинами до тракторів і автомобілів.

У своїй діяльності фермерське господарство має ряд особливостей, які істотно відрізняють його від інших фермерських господарств області і забезпечують його високоефективне господарювання.

Найважливішими з них є:

- багатопрофільність господарювання на засадах диверсифікації виробництва, що підвищує економічну надійність фермерського господарства і дає можливість створювати нові робочі місця;
- постійна орієнтація на замкнутий цикл виробництва - від власної сировини до готової продукції і закінчення його реалізації власними силами;
- забезпечення цілорічної роботи фермерського господарства;
- достатньо висока ефективність господарювання навіть у сучасних складних економічних умовах;
- становлення господарства сімейного типу.

Детальніше ці особливості характеризуються нижче.

Особливе значення має те, що господарство в комплексі здійснює велику сукупність видів діяльності (виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка), безпосередньо пов'язаних із роботою фермерських господарств, а також виконує нетрадиційні для фермерського господарства роботи та послуги. Всього в ньому розвивається 15 основних видів діяльності, в тому числі:

- вирощування польових сільськогосподарських культур, насамперед зернових, з наступною переробкою продукції у власному господарстві;
- вирощування плодово-ягідної продукції. Цей напрям діяльності лише започаткований, але вже найближчим часом даватиме продукцію, яка з огляду на приміське розташування господарства буде знаходити збут;
- розвиток ставкового господарства, яке, крім вирощування риби, доповнюється створенням навколо ставків зони відпочинку, котра, знаходячись неподалік від автомобільної траси, вже зараз приваблює бажаючих відпочити;
- переробка виробленої у своєму ж господарстві льонотрести на волокно;

- випікання, переважно з власного зерна, хліба та хлібобулочних виробів з наступною їх реалізацією у власних магазинах або в інших торгових закладах;
- виготовлення макаронів, які знаходять широкий збут;
- переробка соняшнику на олію (сировина заготовлюється переважно в південних областях України);
- переробка зерна на муку і крупи;
- виготовлення у швейному цеху м'якої частини меблів, а також пошиття білизни;
- виготовлення у меблевому цеху м'яких кутків для житлових кімнат;
- перевезення вантажів і пасажирів власним транспортом;
- ремонт і технічне обслуговування сільськогосподарської техніки;
- збирання зернових культур в інших господарствах і перевезення зерна на елеватори пересувним зернозбиральним загonom;
- ремонт і технічне обслуговування легкових автомобілів;
- організація громадського харчування у власному кафе.

Як бачимо, фермерське господарство настільки багатoproфільне, що охоплює собою майже всі види діяльності, які дуже потрібні для села. Особливе місце відводиться переробці сільськогосподарської продукції. Фермер поставив за мету реалізувати не вирощену в господарстві сировину, а продукти її переробки. Тому в господарстві створені і продовжують створюватися відповідні структурні підрозділи.

До нетрадиційних для фермерських господарств видів робіт та послуг, які виконує дане підприємство, відносяться ремонт легкових автомобілів, виготовлення меблів, швейних виробів, громадське харчування населення, модернізація сільськогосподарської техніки, перевезення пасажирів тощо.

Особливе місце серед них займає створення в господарстві пересувного зернозбирального загону, технічну основу якого становлять відремонтовані і модернізовані фінські зернозбиральні комбайни. Їх купляли в господарствах різних областей України, де вони з різних причин не використовувалися і знаходились переважно в занедбаному або розукомплектованому вигляді. При їх модернізації замість двигунів фінського виробництва на комбайни ставилися двигуни Д-240 білоруського виробництва. Інші запасні частини реставрувалися чи виготовлялися нові, або закуповувалися аналогічні. Всього модернізовано 8 комбайнів. Крім них, зерно-

збиральний загін охоплює собою два вантажні автомобілі, одну пересувну ремонтну майстерню, два легкові автомобілі, а також пересувний блок харчування та відпочинку механізаторів. Загін, який діє автономно, складається з 12 працівників.

Ним у 1998 р. у різних господарствах області зібрано 750 га зернових, в тому числі 570 га - в 6 колективних господарствах і 180 га - в індивідуальних підсобних господарствах населення. Плата за збирання зернових встановлювалася на договірних умовах між сторонами і коливалася в межах 3-4 ц зерна бункерної ваги за 1 га зібраної площі. Одержане зерно використовувалося для переробки у фермерському господарстві і продавалось на пільгових умовах його працівникам. За рік фермер заробив 245 т зерна, чого повністю вистачає на річний період роботи пекарні, для розрахунку з працівниками та на інші потреби. Кожному працівникові збирального загону видано в порядку оплати праці в середньому по 2 т зерна.

Однією з особливостей фермерського господарства "Нива" є формування у ньому хліборобської династії. У ньому працюють всі члени сім'ї: безпосередньо його власник і господар, його рідний брат, дружина, син, дочка.

Рідний брат фермера - К.Р. Слободян має вищу інженерну освіту, є заступником голови фермерського господарства, здійснює загальне керівництво виробничими процесами, а на час виконання головою господарства інших обов'язків безпосередньо керує фермерським господарством. Фермер довіряє брату і покладається на нього.

Дружина фермера, І.В. Слободян, також має вищу освіту, у фермерському господарстві веде бухгалтерський облік.

Син фермера, Володимир (20 років), з 11 річного віку допомагає батькові в роботі, в тому числі в управлінні господарством. Він оволодів навичками роботи на всіх видах сільськогосподарської техніки, які є у фермера, і виконує всі без винятку сільськогосподарські роботи. Син, за словами батька, став фанатом фермерської справи. Для підвищення свого професійного рівня він здобуває вищу освіту на економічному факультеті університету за спеціальністю - фінанси і аудит.

Покладаються фермером великі надії на дочку Людмилу (їй 15 років), яка у вільний від навчання час продає у створеному в селі невеликому магазині продукти виробництва фермерського господарства: хліб, олію, макарони тощо, а в період шкільних кані-

кул працює у пекарні фермерського господарства. Тобто активно формується велике і економічно надійне сімейне фермерське господарство.

Становлення, функціонування та прогнозування розвитку фермерського господарства забезпечує сам фермер, як високодосвідчений підприємець. За високі організаторські здібності та господарську жилку, вміння працювати з людьми його, мабуть, вперше в Україні, як фермера, у 1994 р. призначили заступником голови Івано-Франківської облдержадміністрації - начальником обласного управління сільського господарства та продовольства. На цій посаді він працював майже чотири роки, а з середини 1998 р. за розпорядженням Президента України його призначено головою Галицької райдержадміністрації.

Цілорічність роботи структурних підрозділів господарства забезпечує постійну зайнятість 27 працівників, щомісячні надходження коштів за реалізовану продукцію, виконані роботи, надані послуги, а також перерахування передбачених законодавством податків, відрахувань та платежів.

У фермерському господарстві "Нива" діє впорядкований господарський двір. Трактори, комбайни, автомобілі та сільськогосподарські знаряддя зберігаються у приміщенні. Створені належні умови для ремонту, підготовки та обслуговування техніки.

1998 рік господарство завершило з прибутками. Заробітна плата працівникам виплачується вчасно і в повному обсязі. Заборгованості перед бюджетом та фондами господарство не має.

Фермерське господарство "Нива" не залишається осторонь соціальних проблем. Зокрема, у 1991 р. фермер виділив 3,5 тис. крб. на лікування у США хворої дитини із с. Угринів, виділяє інвалідам села продукти на релігійні свята, надає безкоштовно послуги тракторами, комбайнами малозабезпеченим жителям села та працівникам фермерського господарства, щорічно надає фінансову і матеріальну допомогу для двох середніх шкіл і церкві с. Угринів.

Все це йому, як і іншим сільським господарям, дається не легко. Проте, взявши добрий старт, фермерське господарство "Нива" постійно його розвиває.

Розділ 5. Особливості реформування аграрних відносин у селі Вільшаниця

Як свідчить досвід, поглиблене дослідження часткового, поряд з вивченням загальних питань, дає можливість порівняти ціле і часткове, повніше і глибше зрозуміти суть останнього і як саме воно відбиває характер цілого. Ціле ж, у свою чергу, має можливість звіритись, наскільки воно відповідає умовам і вимогам часткового. Саме з цих міркувань при підготовці даної книги виявилось доцільним вивчати, як реформаційні процеси в сільському господарстві здійснюються в окремо взятому населеному пункті області.

Обране для вивчення реформування аграрних відносин с. Вільшаниця приміського (щодо обласного центру м. Івано-Франківська) типу Тисменицького району привертає увагу з кількох обставин:

- по-перше, воно було одним з небагатьох в області, в якому фермерство з самого початку одержало порівняно великий розвиток: в ньому було створено 17 фермерських (селянських) господарств;

- по-друге, у своєму розвитку фермерство в цьому селі пройшло кілька організаційних етапів, які, наскільки відомо, більше ніде не зустрічалися;

- по-третє, наявність в селі одночасно з фермерськими господарствами пайового (колективного) сільськогосподарського підприємства дає можливість одержати порівняльний аналіз ефективності господарювання агроформувань різних організаційно-правових форм.

5.1. Коротка характеристика села

Село Вільшаниця розміщене на сході Тисменицького району, розташованого у низинній місцевості Прикарпаття. Відстань від села до районного центру - м. Тисмениці становить 14 км, до обласного - 25 км, до найближчої залізничної станції - 20 км. Державне керівництво селом здійснює Вільшаницька сільська рада народних депутатів.

Станом на 1 січня 1998 року у селі було 577 господарських дворів. В ньому проживає 1814 жителів, у тому числі 933 чол.

працездатного віку, 472 пенсіонери. З 409 дітей дошкільного віку - 152 чол., шкільного - 257 чол. Із загальної чисельності населення 628 чол. (34,6%) селян є членами колективного сільськогосподарського підприємства. Переважна більшість жителів села - пенсіонери (71%), у працездатному віці - лише 182 чол. В соціальній сфері села зайнято 80 чол., функціонує 14 фермерських господарств, у яких постійно працюють 47 чол. За межами села працює 430 чол.

Загальна площа території села - 1799,4 га. Розподіл земель за власниками та землекористувачами в селі характеризується даними, наведеними в таблиці 5.1.

Як бачимо, громадяни села мають у власності лише трохи більше однієї чверті загальної площі землі і використовують її для ведення особистих підсобних господарств.

Приблизно на такій же площі сільськогосподарських угідь господарює місцеве пайове сільськогосподарське підприємство, але вона (ця площа) переважно орендована у своїх членів.

Фермерські господарства мають у постійному користуванні 89,6 га землі, а також в оренді - 101,4 га.

Розподіл земель в селі за угіддями вказує на те, що найбільшу частку угідь займає рілля 931,9 га (51,8%). Пасовищами зайнято - 393,1 га (21,8%), лісами - 247,3 га (13,7%), сіножатями - 106,6 га (5,9%). Висока частка сільськогосподарських угідь у загальній земельній території населеного пункту, а також ріллі - в сільськогосподарських угіддях створює сприятливі передумови для інтенсивного розвитку сільського господарства, а значні площі пасовищ - для вирощування великої рогатої худоби, насамперед корів.

5.2. Створення колгоспу

До 1939 р. і в перші післявоєнні роки в селі розвивалися виключно індивідуальні селянські господарства з різною площею земель.

У 1949 р. в результаті колективізації у селі був створений колгосп, до якого, відповідно до "Книги обліку членів колгоспу і їх сімей", що збереглася до цих днів, увійшло 398 особистих господарств населення. Дані про чисельність колгоспників та членів їх

сім'ї, а також про усупільнене від них майно і вступні внески наводяться в таблиці 5.2.

Сім'ї колгоспників нараховували 1403 особи, з яких у колгосп вступило 698 осіб працездатного віку, з них 312 чоловіків, віком

Таблиця 5.1

Земельні угіддя с. Вільшаниця, їх власники
та землекористувачі (1998 р.)

Власники та землекористувачі землі, назва угідь	Загальна площа, га		в т. ч. сільськогосподарські угіддя	
	га	%	га	%
Громадяни, ведення особистого підсобного господарства:	513,6	28,5		
- сільськогосподарські угіддя			493,0	100,0
з них - рілля			386,5	78,4
- багаторічні насадження			6,0	1,2
- сіножаті	100,5	20,4		
Пайове сільськогосподарське підприємство "Вільшаниця":	491,7	27,3		
- сільськогосподарські угіддя			444,1	100,0
з них - рілля			354,4	79,8
- сіножаті			6,1	1,4
- пасовища	83,6	18,8		
Фермерські господарства:	191,0	10,6	191,0	100,0
- землі в постійному користуванні			89,6	46,9
- земля, орендована у громадян			101,4	53,1
Ліси	247,3	13,8	-	-
Громадське пасовище	309,5	17,2	-	-
Інші землі	46,3	2,6	-	-
Всього землі	1799,4	100,0	-	-

від 16 до 60 років та 386 жінок, віком від 16 до 55 років. Крім того, до складу цих сімей входило 239 непрацевдатних (пенсіонерів), та 146 підлітків, віком від 12 до 15 років та 320 дітей віком до 12 років.

При створенні колгоспу було усуспільнено майно на суму 27870 крб. (в тодішньому номіналі), що в середньому на одне господарство становило 161 крб. Переважна частина (60,2%) успі-

Таблиця 5.2

Деякі дані про створення колгоспу ім. Шевченка с. Вільшаниця Тисменицького району Івано-Франківської області в 1949 р. (відповідно до "Книги обліку членів колгоспу та їх сімей")

Показники	Одиниця виміру	Значення
Включено в колгосп особистих господарств населення	дворів	398
Загальна кількість членів колгоспу і членів їх сімей	чол.	1403
з них: - чоловіки віком від 16 до 60 років	чол.	312
- жінки віком від 16 до 55 років	чол.	386
- непрацевдатні (пенсіонери)	чол.	239
- діти та підлітки	чол.	466
Усуспільнення майна:		
- усуспільнено майна на суму	крб.	27870
- зараховано усуспільненого майна:		
- до неподільного фонду	крб.	16785
- до пайового фонду	крб.	11085
- кількість господарств, які усуспільнили майно	дворів	173
- усуспільнено майна в середньому на одне господарство	крб.	161
в тому числі:		
- неподільного фонду	крб.	97
- пайового фонду	крб.	64
Вступні внески:		
- внесено вступних внесків	крб.	4925
- кількість господарств, які внесли вступні внески	шт.	242
- розмір вступних внесків в середньому на одне господарство	крб.	20

льненого майна зарахована до неподільного фонду (16785 крб.), решта - до пайового фонду.

В перші роки існування колгоспу в його усупільненому майні на кожну сім'ю визначався майновий пай. Його розмір відображав частку кожного колгоспника в загальному майні колгоспу, що давало право на одержання належної долі майна при виході з господарства.

Одночасно з усупільненням майна в процесі колективізації 242 особисті господарства селян здали вступні внески на суму 4925 крб., що в середньому на одне господарство становило 20 крб. Решта 156 особистих господарств селян через бідність пайові внески зробити не змогли. Через деякий час пайові внески були переведені в неподільні фонди, що справило негативний психологічний вплив на селян.

В подальші роки колгосп розвивався неоднаковими темпами, але переважно належав до кращих господарств району і області. Це підтверджується зокрема тим, що у 1986-1990 рр. у ньому вирощували в середньому по 27,9 ц/га зернових культур і 369 ц/га цукрових буряків. Надій на одну корову становив 2870 кг., а рентабельність виробництва - 26,4%. Це були показники, що перевищували середньообласний рівень.

Як і в інших колективних сільськогосподарських підприємствах, в ньому спостерігалось глибоке відчуження членів господарства від власності, що все більше викликало незадоволення селян, породжувало негативні наслідки¹. Причин цьому було кілька.

По-перше, хоч колгоспників привчали до того, що вони є власниками колгоспного майна, але фактично вони не були ні його власниками, ні господарями. Засоби виробництва колгоспу (будівлі, споруди, техніка та інше майно і кошти) не складалися з часток його членів, як цього вимагає колективна форма власності, або як це було на початку колективізації. Тобто майно, по суті, було нічийним, втратився особистий інтерес виробників до його збереження і ефективного використання². Ставлення до нічийного майна, як відомо, не таке, як до приватного, особливо з урахуванням того, що частина членів колгоспу ще пам'ятала роки до колективізації, коли майно мало свого господаря та власника.

¹ Бурик А.Ф. Деякі аспекти реформування колективних сільськогосподарських підприємств. // Економіка АПК. - 1997. - № 11. - С. 7.

² Саблук П.Т. Особливості аграрної реформи в Україні. - К.: ЗАТ "Нічлава", 1997. - С. 9.

По-друге, колгоспники знали, що стаж їх роботи в господарстві, а також продовження строку експлуатації засобів праці не давали змоги мати більшу частку в колективному майні. Звідси випливало, що у членів колгоспу не було зацікавленості ефективно працювати в господарстві та вміло використовувати і берегти майно. Тому в господарстві спостерігалися велика плинність кадрів, особливо молоді, а також скорочення строків експлуатації засобів праці.

По-третє, колгоспникам, у зв'язку з тим, що не визначалися частки в колективному майні, не проводилася плата за ці частки, тобто не нараховувалися проценти (дивіденди). Такий стан справ фактично сприяв перетворенню даного колективного господарства, як і всіх інших підприємств цього типу за його суттю і характерними ознаками у державне підприємство¹.

Ситуація стосовно власності на майно у колгоспі змінилася після прийняття в Україні Законів "Про власність" та "Про колективне сільськогосподарське підприємство". Ними передбачалося, що в майні колективного підприємства за спеціально відпрацьованими механізмами визначаються частки майна, які припадають на кожного члена підприємства². Цей механізм дав змогу визначити кожному члену колективного господарства індивідуальний майновий пай в колективному надбанні колгоспу. В положенні про приватизацію майна передбачалося, що кожний власник майнового паю має право на його одержання: натурою, грошми або цінними паперами (у разі виходу з колективного господарства).

Враховуючи вищевикладене та прийняття в Україні Законів "Про підприємництво", "Про господарські товариства", "Про селянське (фермерське) господарство", Земельного кодексу України, інших нормативно-правових документів, а також рішень обласної, районної та сільської рад народних депутатів, у селі створилися умови, за яких члени колгоспу одержали можливість на їх розсуд вибрати різні форми господарювання: залишатися членами колективного господарства, створювати фермерські господарства, господарські товариства, юридичні особи, інші організаційно-правові форми, а також вести індивідуальне господарство³.

¹ Крисальний О.В. Розвиток кооперації в контексті аграрної реформи в Україні // Економіка АПК. - 1995. - № 10. - С. 30.

² Закон України "Про власність" // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 20. - Ст. 249. Закон України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 20. - Ст. 272.

³ Артикульний Л.О. Реформування відносин власності в агропромисловому комплексі: попередні підсумки і проблеми // Економіка АПК. - 1995. - № 2. - С. 25.

5.3. Реформування відносин власності та створення фермерських господарств

Село одним з перших в області стало на шлях реформування. В його основі був умовний поділ землі між жителями села. Він базувався на положенні чинного в той час законодавства про землю, згідно з яким мешканцям села, які виявили бажання вести селянське господарство, засноване переважно на особистій справі і праці членів їх сімей, надавалися за бажанням у довічне успадковане володіння або в оренду земельні ділянки, включаючи присадибні наділи. Місцевим радам народних депутатів надавалося право визначати граничні розміри земельної ділянки для цих громадян з урахуванням регіональних особливостей, спеціалізації та можливостей обробітку наданих земель¹.

На початку 1991 р. сільською радою народних депутатів було визначено середню земельну частку на всіх жителів села, яка обчислювалася діленням площі землі, що знаходилася в користуванні колгоспу, на загальну чисельність мешканців сільського поселення, на території якого він був розташований.

З урахуванням того, що на той час в селі налічувалося 1830 жителів, а загальна земельна площа, яка підлягала паюванню, становила 787 га, середня земельна частка визначалась в розмірі - 0,43 га. Множенням цієї величини на кількість членів кожної сім'ї визначалась загальна площа землі, на яку вона (сім'я) могла претендувати².

Що ж до місцевого колгоспу, то це був один з перших випадків не лише в області, але й в Україні, коли було здійснено умовне паювання колгоспних земель та визначено площу землі, яка припадала внаслідок цього на кожну сім'ю, і їй було надано право розпоряджатися землею: залишити її надалі в колгоспі чи одержати у власність і господарювати самостійно як фермер.

Більша частина жителів села - 1725 чол. (94,3%) - залишила умовні земельні частки в колгоспі, а 105 чол. (5,7%) вирішили передати належні їм умовні земельні частки для створення фермерських господарств.

Становлення фермерських господарств у с. Вільшаниця відбувалося в три етапи (табл. 5.3).

¹ Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю // Відомості з'їзду Народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. - 1990. - № 10, С. 11-13.

² Балажук І. Нелегкі кроки фермерства // Пропозиція. - 1999. - № 3. - С. 22.

Етапи становлення фермерських господарств с. Вільшаниця

Фермери	I етап (жовтень 1991 р.) передано жителями села умовні земельні частки,		II етап (березень 1993 р.) виділено із земель запасу, га	Передали землю, га	Одержали землю, га	Разом землі в постійному користуванні, га	III етап (вересень 1995 р.) передано земельні частки в оренду фермерам		Разом землі в обробітку, га
	осіб	га					осіб	га	
	Бажелук М. М.	-					-	3	
Депутат М. М.	36	15,4	3	-	-	18,4	12	9,0	27,4
Депутат В. М.	-	-	3	-	-	3	7	5,3	8,3
Депутат О. Я.	-	-	4,9	-	-	4,9	-	-	4,9
Драч М. Ф.	17	7,4	-	-	-	7,4	-	-	7,4
Карапутний Б. І.	19	8,4	3	-	6	17,4	49	41,1	58,5
Коростіль В. М.	11	4,7	3	-	-	7,7	24	19,5	27,2
Котюк М. Ф.	-	-	3	3	-	-	-	-	-
Левандовський Я. В.	14	6,1	-	-	-	6,1	-	-	6,1
Левандовський Я. Я.	-	-	3	3	-	-	-	-	-
Левандовський В. Ф.	8	3,5	-	-	-	3,5	2	1,6	5,1
Плугатор Д. М.	-	-	3,2	-	-	3,2	7	5,9	9,1
Рапій М. М.	-	-	3	-	3	6	13	9,8	15,8
Рапій Б. М.	-	-	3	3	-	-	-	-	-
Татарин М. М.	-	-	3	-	-	3	4	3,0	6,0
Тинів Б. Д.	-	-	3	-	-	3	2	1,2	4,2
Тинів М. Д.	-	-	3	-	-	3	4	3,2	6,2
Разом	105	45,5	44,1	9	9	89,6	127	101,4	191,0

На першому етапі, у жовтні 1991 р., фермерами ставали лише ті, кому селяни передавали власні земельні ділянки, визначені їм згідно з поділом землі. Ця земля передавалася фермерам в постійне користування. Як засвідчують дані таблиці 5.3, на першому етапі 105 осіб передали 45,5 га умовних земельних часток для створення шести фермерських господарств. Передавали фермерам свої умовні земельні частки переважно батьки, родичі, друзі.

На другому етапі, в березні 1993 р., фермерські господарства одержали землю в постійне користування від сільської ради народних депутатів із земель запасу, які були сформовані відповідно до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство". Їх загальна площа в селі становила 89,6 га. На цьому етапі 14 фермерським господарствам було виділено в постійне користування 44,1 га землі, або в середньому на одне господарство - 3 га. Поряд із створенням нових фермерських господарств за цей період три з них припинили свою діяльність і передали земельні ділянки іншим фермерам. Причинами скорочення одних господарств було укрупнення інших.

Упродовж першого та другого етапів фермерські господарства села одержали в постійне користування 89,6 га землі, чим повністю було вичерпано землі запасу.

На третьому етапі, у вересні 1995 р., фермерські господарства одержали землю в оренду від власників земельних часток, відповідно до сертифікатів на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки.

Паювання землі в селі проведено виходячи із площі земель, що включалися для часткування та кількості осіб, які мали право на їх одержання.

Згідно з регіональною програмою, до розрахунку включено: 715,9 га землі, з них товарних земель - 545,5 га (в т.ч. ріллі - 455,8 га, сінокосів - 6,1 га, пасовищ - 83,6 га), та присадибних ділянок внесених до списків громадян - 170,4 га; 713 осіб, з них 633 члени колективного господарства (182 працюючі та 451 пенсіонер), а також 80 працівників соціальної сфери села.

Середня земельна частка громадян, з урахуванням їх присадибних ділянок в селі, дорівнювала 1 га. Всім включеним у списки видано сертифікати обласного зразка на право приватної власності на землю в межах середньої земельної частки. Згідно з цим сертифікатом кожний власник мав право визначитися з напрямом

використання належної йому земельної частки.

Власники земельних часток після одержання сертифікатів виявили бажання вибрати форми господарювання, що представлені у таблиці 5.4.

Із загальної кількості власників - 713 осіб, яким належало 545,5 га товарних земель, виявили бажання:

- 572 особи (80,2%) - передати належні їм земельні частки 420,4 га (77,1%) в користування пайовому сільськогосподарському підприємству;

- 127 осіб (17,8%) - передати 101,4 га (18,6%) в користування наявним у селі фермерським господарствам;

- 14 осіб (2%) - одержати 23,7 га (4,3%) на місцевості для створення власного фермерського господарства або ведення особистого підсобного господарства.

Фактично власники земельних часток 586 осіб (82,2%) передали належну їм землю 444,1 га (81,4%) пайовому підприємству, а 127 осіб (17,8%) - фермерським господарствам. Проте тим власникам, що вирішили господарювати самостійно, не вдалося одержати земельні частки на місцевості для створення фермерських господарств або ведення особистих підсобних господарств. Сесія сільської ради народних депутатів у вересні 1995 р. прийняла рішення про виділення земельних часток, відповідно до поданих заяв, але районна рада народних депутатів у зв'язку з малими розмірами цих часток (від 0,51 га до 3,33 га, при середньому їх розмірі 1,69 га) згоди на це не давала. Лише з початку 1999 р. в районі розпочалася робота з виділення земельних часток на місцевості.

5.4. Ресурсний потенціал агроформувань

До ресурсного потенціалу агроформувань села віднесені земельні угіддя, кількість працівників, а також наявність основних засобів, запасів і затрат, грошових коштів, розрахунків та інших активів. Складові ресурсного потенціалу агроформувань села наводяться в таблиці 5.5.

Пайове сільськогосподарське підприємство орендує у власників сертифікатів 444,1 га землі, а фермерські господарства мають у постійному користуванні 89,6 га, а також орендують у власників сертифікатів 101,4 га землі.

Вибір форми господарювання громадянами с. Вільшаниця (вересень 1995 р.)

Категорії власників земельних часток	Визначено земельні частки (без присадибних ділянок)		Виявили бажання						Фактично передано земельні частки			
			передати земельну частку пайовому підприємству		передати земельну частку фермерським господарствам		одержати земельну частку для власних потреб		пайовому підприємству		фермерським господарствам	
	особи	га	особи	га	особи	га	особи	га	особи	га	особи	га
Члени спілки селян	633	484,3	520	380,6	99	80	14	23,7	534	404,3	99	80
- працездатного віку	182	139,2	180	137,5	2	1,7	-	-	180	137,5	2	1,7
- пенсійного віку	451	345,1	340	243,1	97	78,3	14	23,7	354	266,8	97	78,3
Працівники соціальної сфери	80	61,2	52	39,8	28	21,4	-	-	52	39,8	28	21,4
Разом	713	545,5	572	420,4	127	101,4	14	23,7	586	444,1	127	101,4
%	100	100	80,2	77,1	17,8	18,6	2,0	4,3	82,2	81,4	17,8	18,6

В середньому одне фермерське господарство села обробляє 13,6 га землі з коліваннями від 4,2 га у Б.Д. Тиніва до 58,5 га у Б.І. Карапутного.

Трудові ресурси агроформувань села в 1997 р. характеризувалися наступними даними. В пайовому сільськогосподарському підприємстві нараховувалося 628 його членів, з них 182 особи працездатного віку та 446 осіб пенсійного віку.

У напружені періоди робіт пайове сільськогосподарське підприємство обходилося власною робочою силою, а фермерські господарства залучали 73 особи.

У найбільшому за площею земель фермерському господарстві Б.І. Карапутного налічується 8 постійних працівників: голова фермерського господарства, бухгалтер (дружина фермера), три водії-трактористи (зять, сват, брат), а також три будівельники (родичі фермера). В напружений період робіт фермер наймає 15 тимчасових працівників. Всі вони працездатного віку, пенсіонери до роботи не залучаються.

Керівники фермерських господарств за їх віком, освітою, спеціальністю, а також за виконанням, крім фермерської діяльності, інших робіт характеризуються наступним чином:

- за віковою категорією: від 30 до 40 років - 7 чол., від 41 до 50 років - 6 чол., старше 50 років - 1 чол.;

- за освітою: вища - 3 чол., середня-спеціальна - 3 чол., середня - 5 чол., неповна середня - 3 чол.;

- за спеціальністю: інженер-механік - 1 чол., агроном - 1 чол., зоотехнік - 1 чол., бджоляр - 1 чол., вчитель - 1 чол., художній керівник - 1 чол., без спеціальності - 8 чол.;

- за поєднанням роботи: у 8 керівників господарств фермерство є основним видом діяльності, тобто на іншій роботі вони не працюють, а у 6 - поряд з фермерською діяльністю є інша постійна робота. Голова фермерського господарства М.М. Рапій працює на постійній роботі керівником районної ради добровільного спортивного товариства "Колос", В.М. Депутат - співробітник народної варти (міліціонер), Д.М. Плугатор - коваль, М.М. Бажелук - робітник хутрофірми, Б.Д. Тинів - директор сільського будинку культури, М.Д. Тинів - начальник відділу складів контори матеріально-технічного постачання.

До третьої складової ресурсного потенціалу включено: загальну суму основних засобів (за залишковою вартістю), незавершені капітальні вкладення, запаси і затрати, грошові кошти та

Ресурсний потенціал агроформувань с. Вільшаниця

Найменування агроформувань	Земля в обробітку, га (за 1997 р.)			Трудові ресурси, чол. (за 1997 р.)		Основні та оборотні засоби, затрати, розрахунки та інші активи, тис. грн. (на 1 січня 1998 р.)					
	всього	в тому числі		пос- тійні	залу- чені	основні засоби		незавер- шені кап. вкла- дення	запаси і затрати	кошти, розра- хунки та інші активи	разом
		в постій- ному користу- ванні	в оренді			первіс- на вар- тість	залиш- кова вартість				
Пайове підприємство	444,1	-	444,1	182	-	4128,1	1604,2	163,2	311,0	7,3	2085,7
Фермери:											
Бажелук М.М.	4,8	3,0	1,8	2	2	-	-	-	1,2	0,1	1,3
Депутат М.М.	27,4	18,4	9,0	4	8	20,6	16,9	-	2,1	-	19
Депутат В.М.	8,3	3,0	5,3	3	4	-	-	-	1,3	-	1,3
Депутат О.Я.	4,9	4,9	-	2	5	0,2	0,1	-	0,5	-	0,6
Драч М.Ф.	7,4	7,4	-	4	-	10,1	7,6	-	2,2	0,4	10,2
Карапутний Б.І.	58,5	17,4	41,1	8	15	122,3	89,1	29,4	20,2	-	138,7
Коростіль В.М.	27,2	7,7	19,5	5	8	14,2	14	-	10,5	2,7	27,2
Левандовський Я.В.	6,1	6,1	-	1	6	30,0	27,5	-	2,8	-	30,3
Левандовський В.Ф.	5,1	3,5	1,6	2	4	24,6	19,7	-	8,5	0,4	28,6
Плугатор Д.М.	9,1	3,2	5,9	3	5	-	-	-	0,8	0,1	0,9
Рапій М.М.	15,8	6,0	9,8	4	8	-	-	-	0,4	-	0,4
Татарин М.М.	6,0	3,0	3,0	2	2	-	-	-	1,2	0,3	1,5
Тинів Б.Д.	4,2	3,0	1,2	3	4	-	-	-	0,3	0,8	1,1
Тинів М.Д.	6,2	3,0	3,2	4	2	-	-	-	0,3	0,7	1,0
Разом фермери села	191,0	89,6	101,4	47	73	222,0	174,9	29,4	52,3	5,5	262,1

інші активи. В пайовому сільськогосподарському підприємстві майно та всі активи оцінюються в 2085,7 тис. грн., а у всіх фермерських господарствах села - 262,1 тис. грн. В розрахунку на 1 га у пайовому підприємстві цей показник дорівнює 4696 грн., а у фермерів - 1372 грн., або у 3,4 раза менше.

Найбільшу частку в сумарному виразі майна та активів агроформувань села займають основні засоби, на них в пайовому підприємстві припадає 76,9%, а у фермерських господарствах - 66,7%. Знос основних засобів у пайовому підприємстві сягає 61,2%, у фермерських господарствах - 21,2%. У структурі основних засобів найбільша частка техніки, а також виробничих будівель та споруд. Дані про забезпечення агроформувань села сільськогосподарською технікою наводяться в таблиці 5.6. Вони свідчать, що пайове сільськогосподарське підприємство, в основному, забезпечене технікою для проведення сільськогосподарських робіт.

Забезпечення технікою фермерських господарств нерівномірне. Всі фермери мають в наявності плуги та культиватори, яких на 100 га сільськогосподарських угідь припадає відповідно 9,9 та 8,3 од. Трактори гусеничні мають в наявності 3 фермери, трактори колісні - 13 фермерів (16 од. разом), або на 100 га сільськогосподарських угідь їх припадає відповідно 1,6 та 8,4 од. Недостатнє забезпечення фермерських господарств картопледкопувачами, зерноочисними машинами, сівалками зерновими, автомобілями вантажними. На всіх фермерів є тільки по одній одиниці техніки: комбайнів зернових, гноєрозкидачів, навантажувачів, машин для внесення мінеральних добрив. Відсутні у фермерів машини для внесення отрутохімкатів, картоплесаджалки, а також комбайни для збирання цукрових буряків, кукурудзи на зерно, кормових культур.

Наявність техніки у фермерських господарствах характеризується даними таблиці 5.7.

Поряд з пайовим сільськогосподарським підприємством та фермерськими господарствами у селі є техніка у власників особистих підсобних господарств. На початок 1998 р. техніка складалася з 12 колісних тракторів, 9 тракторних причепів, 11 вантажних автомобілів, та причіпної техніки.

Придбання техніки агроформуваннями села за останні роки скоротилося через відсутність коштів і високі ціни на неї. За 1997 р. пайове підприємство придбало лише навантажувач ПЕ-0,5, плуг ПН-5-3,5 і борону дискову БДТ-3.

Наявність техніки в агроформуваннях с. Вільшаниця (1998 р.)

Технічні засоби	Пайове підприємство		Фермерські господарства			
	кількість на 100 га техніки, од.	припадає на 100 га угідь, од.	кількість, од.	в тому числі		кількість господарств, забезпечених технікою
				на одне господарство, од.	на 100 га сільськогосподарських угідь, од.	
Трактори:						
– гусеничні	5	1,1	3	0,2	1,6	3
– колісні	14	3,1	16	1,1	8,4	13
Комбайни для збирання:						
– зернових культур	5	1,1	1	0,07	0,5	1
– цукрових буряків	1	0,2	-	-	-	-
– кукурудзи на зерно	1	0,2	-	-	-	-
– кормових культур	1	0,2	-	-	-	-
Автомобілі вантажні	14	3,1	6	0,4	3,1	5
Причепи тракторні	14	3,1	10	0,7	5,2	8
Картоплесаджалки	1	0,2	-	-	-	-
Картоплепідкопувачі	1	0,2	3	0,2	1,6	3
Косарки кормові	1	0,2	11	7,8	5,7	11
Гноєрозкидачі	4	0,9	1	0,07	0,5	1
Навантажувачі	3	0,7	1	0,07	0,5	1
Зерноочисні машини	4	0,9	2	0,1	1,0	2
Зернодробильні машини	1	0,2	8	0,6	4,2	6
Машини для внесення мінодобри	3	0,7	1	0,07	0,5	1
Машини для внесення отрутохімікатів	1	0,2	-	-	-	-
Сівалки зернові	6	1,3	5	0,3	2,6	4
Сівалки інші	6	1,3	2	0,1	1,0	2
Плуги	7	1,6	19	1,3	9,9	14
Культиватори	8	1,8	16	1,1	8,3	14

Фермери за 1997 рік придбали техніку, що була в користуванні: М.М. Рапій - трактор ДТ-75, сівалку зернову СЗ-3,6; Б.І. Карапутний - комбайн "Нива".

Дані щодо матеріальної бази агроформувань села наводяться в таблиці 5.8. З них видно, що у фермерських господарствах матеріальна база значно гірша: відсутні ремонтні майстерні, навіси для збереження техніки, склади для збереження зерна і матеріалів, приміщення для утримання худоби, пункти для заправки пального. Переважно вся сільськогосподарська техніка фермерських господарств зберігається на подвір'ях, зерно та матеріали - в пристосованих місцях збереження, велика рогата худоба та свині утримуються переважно для індивідуальних потреб у стайнях підсобних господарств, заправка тракторів та автомобілів проводиться відрами із бочок, зважування вантажів на підводах, автомобілях і причепах в умовах господарств проводити неможливо.

Деякі фермерські господарства ведуть будівництво виробничих приміщень. Фермер Б.І. Карапутний розпочав у 1997 р. і продовжує будувати: господарський двір на площі 1,6 га, склади для збереження сільськогосподарської продукції та інших матеріальних цінностей, піднавіси для збереження техніки, пункт для ремонту тракторів, автомобілів та іншої сільськогосподарської техніки, адміністративний будинок, зерноплощадки, приміщення на 50 голів для утримання великої рогатої худоби, для утримання свиней - на 150 голів, з них 30 свиноматок для відтворення стада. Фермер М.М. Депутат розпочав будівництво складів, піднавісів для сільськогосподарської техніки та господарського двору. Фермер М.М. Рапій веде будівництво господарського двору, зерноскладу і млина. Це свідчить про прагнення фермерів міцніше стати на ноги і бути незалежними господарями.

5.5. Основні показники діяльності агроформувань

Найвну площу сільськогосподарських угідь агроформування села в 1997 р. використовували:

- а) пайове сільськогосподарське підприємство - 444,1 га: для вирощування зернових культур - 215 га (48,4%), технічних культур - 35 га (7,9%), кормових культур - 185 га (41,6%), сінокосів і пасовищ - 9,1 га (2,1%);

Наявність техніки у фермерських господарствах с. Вільшаниця (1998 р.)

Фермери	Площа землі, га	Трак- тори	Ком- байни зернові	Авто- мобілі ванта- жні	При- чепи трак- торні	Карто- плепід- копува- чі	Косар- ки	Машини для внесення міндобрив	Сівал- ки зер- нові	Плу- ги	Куль- тивато- ри
Бажелук М. М.	4,8	1	-	-	1	-	1	-	-	1	1
Депутат М. М.	27,4	1	-	2	-	-	1	-	-	1	1
Депутат В. М.	8,3	1	-	-	-	-	1	-	-	1	1
Депутат О. Я.	4,9	2	-	-	1	-	1	-	-	1	2
Драч М. Ф.	7,4	1	-	1	-	-	1	-	-	1	1
Карапугний Б.І.	58,5	3	1	1	2	-	1	-	1	3	1
Коростіль В. М.	27,2	3	-	1	2	1	1	-	1	3	2
Левандовський Я.В.	6,1	1	-	-	-	1	1	-	-	1	1
Левандовський В.Ф.	5,1	1	-	1	-	-	-	-	-	1	1
Плугатор Д. М.	9,1	1	-	-	1	-	1	-	-	1	1
Рапій М. М.	15,8	2	-	-	1	1	1	1	2	2	1
Татарин М. М.	6,0	1	-	-	1	-	1	-	1	1	1
Тинів Б. Д.	4,2	1	-	-	1	-	-	-	-	1	1
Тинів М. Д.	6,2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Разом	191,0	19	1	6	10	3	11	1	5	19	16

Матеріальна база агроформувань с. Вільшаниця

Найменування	Пайове сільськогосподарське підприємство	Фермерські господарства
Господарські двори	на площі 18,8 га	- на подвір'ях присадибних будинків; - два фермери будують
Склади для збереження: - зерна - матеріалів	400 кв. м 100 кв. м	- у пристосованих приміщеннях; - три фермери будують
Ремонтні майстерні	на 27 робочих місць	- один фермер буде
Зернотоки	700 кв. м	- зерноплощадки у трьох фермерів
Корівники, телятники	5 приміщень на 550 місць	- стайні на індивідуальних подвір'ях; - два фермери будують
Піднавіси для зберігання техніки	360 кв. м	- у двох фермерів
Автогаражі	на 10 місць	-
Пилорама	працює	-
Столярні цехи	на площі 240 кв. м з комплектом необхідних станків	- деревообробні станки у п'яти фермерів
Пункти для заправки пального	типовий, 12 цистерн для заправки бензином і дизпаливом	- пристосовані, заправки з бочок; - цистерни в кількох фермерів
Млини	-	- один фермер розпочав будівництво
Адміністративні будинки	є в наявності	- один фермер буде

б) фермерські господарства - 191 га: для вирощування зернових культур - 136,2 га (71,3%), технічних культур - 3,5 га (1,8%), картоплі - 4,5 га (2,4%), овочевих культур - 0,2 га (0,1%), кормових культур - 21,5 га (11,3%), а також сінокосів і пасовищ - 25,1 га (13,1%).

Із структури посівних площ агроформувань видно, що основна частка посівних площ припадає на зернові культури. Динаміка площ посіву, валових зборів та урожайності зернових в агроформуваннях села, в порівнянні з показниками колективних сільськогосподарських підприємств та фермерів району, наводиться в таблиці 5.9.

Дані таблиці свідчать, що:

- посівні площі та валові збори зернових культур пайового сільськогосподарського підприємства по відношенню до сільськогосподарських підприємств району за 1996-1997 рр. становили 2,3-3,3%, а фермерських господарств села до фермерських господарств району - 12-18%;

- у фермерських господарствах спостерігається, з одного боку, щорічне збільшення площ посіву під зерновими культурами - від 52,3 га в 1995 р. до 136,2 га. в 1997 р., або більше ніж у 2,6 раз, а з іншого - щорічне зменшення урожайності зернових (за статистичними даними) з 29 ц/га в 1995 р. до 12,4 ц/га в 1997 р., або зниження урожайності більше як у 2,3 раз.

Висока питома вага зернових у посівних площах фермерських господарств, а також щорічне збільшення їх площ посіву пояснюється тим, що:

- зернові - більш механізовані культури, потребують менших затрат ручної праці в порівнянні з іншими культурами;

- вони є прибутковими культурами;

- зерно в період кризи платежів є основним еквівалентом розрахунку за оренду земельних часток, оплати праці постійним і найманим працівникам, а також при оплаті матеріальних цінностей підприємствам і організаціям.

Зменшення урожайності зернових у фермерів пояснюється декількома причинами:

- багаторічним вирощуванням зернових на одних площах без дотримання сівозмін;

- недостатнім внесенням у ґрунт органічних добрив у зв'язку з відсутністю гною і машин для їх внесення;

- технологічною невитриманістю обробітку ґрунту та посівів без засобів захисту рослин від шкідників та хвороб, у зв'язку з відсутністю техніки для обробітку;

- системою оподаткування, що змушувала фермерів офіційно не звітуватись про реальну кількість зібраного зерна¹.

Поголів'я тварин у селі утримують власники індивідуальних підсобних господарств, пайове підприємство та фермерські господарства (табл. 5.10). Із загальної кількості поголів'я великої рогатої худоби (1136 гол., в т. ч. корів - 638 гол.) власники індивідуальних

¹ Семенов В.Ф., Кирилова О.Л. Про розвиток фермерства в Одеській області // Економіка АПК. - 1997. - № 3. - С. 39.

Таблиця 5.9

Вирощування зернових в агроформуваннях Тисменицького району

Назва агроформувань	1995 р.			1996 р.			1997 р.		
	площа, га	валовий збір, ц	урожайність, ц/га	площа, га	валовий збір, ц	урожайність, ц/га	площа, га	валовий збір, ц	урожайність, ц/га
Пайове підприємство "Вільшаниця"	220	7190	32,7	151	3470	23,0	215	5476	25,5
Колективні підприємства району	6709	206106	30,7	6435	113670	17,7	6993	164076	23,5
Фермери с. Вільшаниця:									
Бажелук М.М.	2,5	60,0	24,0	1,0	15,0	15,0	4,8	59,0	12,3
Депутат М.М.	12,7	454,6	35,8	17,0	190,4	11,2	24,9	316,2	12,7
Депутат В.М.	3,0	90,0	30,0	5,7	84,9	14,9	6,0	57,0	9,5
Депутат О.Я.	3,0	60,0	20,0	1,0	19,0	19,0	1,2	17,0	14,2
Драч М.Ф.	2,1	44,9	21,4	5,4	44,8	8,3	5,4	82,1	15,2
Карапутний Б.І.	4,0	150,0	37,5	58,5	924,3	15,8	27,8	364,2	13,1
Коростіль В.М.	7,0	249,9	35,7	14,0	264,6	18,9	23,8	383,2	16,1
Левандовський Я.В.	3,0	69,0	23,0	0,4	20,0	50,0	2,2	25,9	11,8
Левандовський В.Ф.	1,0	32,0	32,0	4,6	54,7	11,9	4,1	65,2	15,9
Плугатор Д.М.	2,0	27,0	13,5	4,0	76,0	19,0	7,5	69,7	9,3
Рапій М.М.	3,0	54,9	18,3	6,0	48,0	8,0	11,0	121,0	11,0
Татарин М.М.	3,0	75,0	25,0	3,0	36,0	12,0	6,0	49,2	8,2
Тинів Б.Д.	3,0	75,0	25,0	2,5	27,0	10,8	5,5	41,2	7,5
Тинів М.Д.	3,0	75,0	25,0	2,5	27,0	10,8	6,0	45,0	7,5
Разом фермери села	52,3	1517,3	29,0	125,6	1831,7	14,6	136,2	1695,9	12,4
Фермери району	1078,6	25563	23,7	815,2	10027	12,3	892,2	13383	15,0

господарств утримують відповідно 893 гол. і 501 гол., що становить 78,6% їх загального поголів'я та 78,5% корів. У пайовому сільськогосподарському підприємстві утримується 210 гол. великої рогатої худоби (18,5%), в тому числі 120 корів (18,8%), а у всіх фермерських господарствах с. Вільшаниця відповідно - 2,9% та 2,7%.

Поголів'я свиней утримується, в основному, власниками індивідуальних господарств, на яких припадає 94,4% їх загального поголів'я у селі.

Із наявних у селі 119 коней на індивідуальні господарства припадає 79%, на пайове підприємство - 15,1%, на фермерські господарства - 5,9%.

Майже вся птиця в селі (96,6%) утримується в особистих підсобних господарствах.

Вищенаведені дані свідчать, що тваринництвом в даний час у селі, в основному, займаються власники особистих підсобних господарств. У 1997 р. господарський двір утримував в середньому 1,5 голови великої рогатої худоби, в тому числі 0,87 корови, 1 свиню, 0,16 коня та 8,7 голови птиці.

В пайовому підприємстві утримується поголів'я тварин, яке заповнює тваринницькі приміщення тільки на 38%, за останні п'ять років поголів'я зменшилось більше як у 2,5 раза. Низькою залишається в пайовому підприємстві продуктивність тваринництва. Надій молока на одну корову в 1997 р. дорівнював - 1115 кг, тобто менше рівня 1995 р. на 493 кг, середньодобовий приріст молодняку великої рогатої худоби в 1997 р. становив - 292 г, в порівнянні з 1995 р. - менше на 99 грамів.

Основними причинами щорічного скорочення поголів'я тварин у пайовому підприємстві є:

- недостатнє вирощування кормів внаслідок зменшення сільськогосподарських угідь у підприємстві за рахунок їх вилучення для присадибних ділянок громадян села, а також передачі землі фермерським господарствам;

- низькі закупівельні ціни на молоко і м'ясо, що зумовлює збитковість продукції тваринництва.

В таблиці 5.11. показано, що за кожний центнер реалізованого в 1996 р. молока пайове сільськогосподарське підприємство мало збитки в розмірі 13,8 грн., в 1997 р. - 58,5 грн. Рівень цін реалізації молока за 1997 р. дозволив відшкодувати тільки 33,3% витрат підприємства на його виробництво, тоді коли в Україні цей

Поголів'я тварин в індивідуальних підсобних господарствах та агроформуваннях с. Вільшаниця (1998 р.)

Найменування	Площа землі, га	Велика рогата худоба, гол.			Свині, гол	Коні, гол	Птиця, гол.
		молодняк	корови	разом			
Індивідуальні підсобні господарства населення	513,6	392	501	893	591	94	5025
Пайове сільськогосподарське підприємство	444,1	90	120	210	7	18	-
Фермери:							
Бажелук М.М.	4,8	1	1	2	2	-	14
Депутат М.М.	27,4	1	2	3	8	2	20
Депутат В.М.	8,3	1	2	3	2	-	10
Депутат О.Я.	4,9				1	-	12
Драч М.Ф.	7,4	2	1	3	1	1	12
Карапутний Б.І.	58,5	1	1	2	2	2	16
Коростіль В.М.	27,2	2	1	3	1	-	14
Левандовський Я.В.	6,1	4	2	6	3	-	10
Левандовський В.Ф.	5,1	1	1	2	2	-	14
Плугатор Д.М.	9,1	1	2	3	2	2	15
Рапій М.М.	15,8	1	1	2	1	-	10
Татарин М.М.	6,0	1	1	2	1	-	12
Тинів Б.Д.	4,2	-	2	2	1	-	10
Тинів М.Д.	6,2	-			1	-	6
Разом фермери	191,0	16	17	33	28	7	175
Всього	1148,7	498	638	1136	626	119	5200

показник складав близько 50%¹. За все реалізоване молоко в 1996 р. збитки становили 28,9 тис. грн., в 1997 р. - 69,4 тис. грн. Збитки від реалізації м'яса великої рогатої худоби в 1997 р. склали 38,8 тис. грн., тобто на 1 ц м'яса втрачалося 129,8 грн.

Фермерські господарства с. Вільшаниця виробляють продукцію тваринництва, в основному, для власних потреб. Як свідчать результати опитування фермерів інших областей України, наведені Ю. О. Бугуцьким, "більшість з них не зацікавлена у виробництві продукції тваринництва, оскільки вона трудомістка і збит-

¹ Зимовець В.Н. Ціноутворення в молочно-продуктовому підкомплексі АПК // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 131.

Результати вирощування та реалізації продукції тваринництва в пайовому сільськогосподарському підприємстві "Вільшаниця"

Показники	Одиниця виміру	Велика рогата худоба				Свині	
		молочне стадо		тварини на вирощуванні і відгодівлі			
		1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.
Середньорічне поголів'я	гол.	178	120	88	90	6	7
Одержано продукції:							
- молоко	ц	2856	1338	-	-	-	-
- приріст	ц	-	-	112	96	5	3
Собівартість продукції							
- всього	тис. грн.	127,4	130,8	25,2	50,8	1,7	2,6
- одиниці	грн.	44,6	97,8	225	529,2	340	866,7
Реалізовано продукцію:							
- молоко	ц	2089	1187	-	-	-	-
- м'ясо в живій вазі	ц	-	-	457	299	11	4
Повна собівартість реалізованої продукції:							
- всієї	тис. грн.	93,2	104,1	28,9	62,8	1,1	2,2
- 1 ц	грн.	44,6	87,7	63,2	210,0	100,0	550,0
Виручка від реалізації продукції:							
- всієї	тис. грн.	64,3	34,7	30,0	24,0	0,6	0,6
- 1 ц	грн.	30,8	29,2	65,7	80,3	54,6	150,0
Збитки від реалізації продукції:							
- всієї	тис. грн.	28,9	69,4	-	38,8	0,5	1,6
- 1 ц	грн.	13,8	58,5	-	129,8	45,5	400,0
Прибутки від реалізації продукції:							
- всієї	тис. грн.	-	-	1,1	-	-	-
- 1 ц	грн.	-	-	2,4	-	-	-

кова, а 40% їх взагалі не утримують худобу”¹

Економічна ефективність діяльності агроформувань села характеризується фінансовими показниками, які, відповідно до бухгалтерських звітів пайового підприємства та фермерських господарств, наведені в таблиці 5.12.

Таблиця 5.12

Основні фінансові показники діяльності агроформувань
с. Вільшаниця за 1997 р.

Назва агроформувань	Виручка від реалізації продукції, робіт, послуг, тис. грн.	Повна собівартість проданої продукції, тис. грн.	Балансовий прибуток, збиток, тис. грн.	Рентабельність, збитковість, %	Розрахунки з кредиторами та інші пасиви, тис. грн.
Пайове підприємство	219,1	310,9	-121,2*	-39,0	244,5
Фермери:					
Бажелук М.М.	0,9	0,5	0,4	80,0	-
Депутат М.М.	0,6	0,4	0,2	50,0	-
Депутат В.М.	-	-	-	-	1,3
Депутат О.Я.	0,4	0,4	-	-	-
Драч М.Ф.	0,6	0,6	-	-	-
Карапутний Б.І.	40,0	56,1	-16,1	-28,7	12,0
Коростіль В.М.	3,6	7,7	-4,1	-53,2	-
Левандовський Я.В.	0,8	0,5	0,3	60,0	-
Левандовський В.Ф.	1,0	2,3	-1,3	-56,5	5,3
Плугатор Д.М.	0,5	0,4	0,1	25,0	0,9
Рапій М.М.	-	-	-	-	-
Татарин М.М.	-	1,1	-1,1	-100	-
Тинів Б.Д.	1,4	1,4	-	-	-
Тинів М.Д.	1,6	1,6	-	-	-
Разом фермери	51,4	73,0	-21,6	-29,6	19,5

* 121,2 одержано включаючи інші позареалізаційні витрати - 29,4 тис. грн.
(310,9 - 219,1 + 29,4 = 121,2)

¹ Бугуцький Ю.О. Розвиток фермерських господарств в Україні //Економіка АПК. - 1998. - № 6. - С. 27.

Виручка від реалізації продукції, робіт, послуг в пайовому підприємстві за рік дорівнювала 219,1 тис. грн., або 493 грн. на 1 га сільськогосподарських угідь, у всіх фермерів села - відповідно 51,4 тис. грн. і 269 грн. Із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в сукупності у всіх фермерів цей показник майже на половину менший порівняно з пайовим підприємством, хоч щодо фермерських господарств є значні відмінності. У Б.І. Карапутного виручка в розрахунку на 1 га землі становила 684 грн. У фермерів В.М. Депутата, М.М. Рапія, М.М. Татарин за рік надходження від реалізації продукції не було.

В розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь пайове сільськогосподарське підприємство одержало збитки на суму 273 грн., а фермери - 113 грн. Найбільшу суму збитків одержав Б.І. Карапутний - 16,1 тис. грн., або 275 грн. на гектар.

Збитковість пайового підприємства за 1997 р. становила 39%, фермерських господарств - 29,6%.

Вищенаведені дані характеризують важкий фінансовий стан агроформувань села, на який значною мірою впливає їх кредиторська заборгованість. Пайове підприємство заборгувало кредиторам 244,5 тис. грн., що становить 550 грн. на кожен гектар землі, з них:

- пенсійному фонду, фонду соціального страхування, фонду Чорнобильської катастрофи - 85,3 тис. грн.;
- членам пайового підприємства (не видана оплата праці за попередні роки) - 38,2 тис. грн.;
- бюджету - 28,4 тис. грн.;
- іншим кредиторам - 92,6 тис. грн.

Фермери виступають боржниками на суму 19,5 тис. грн. (102 грн. на 1 га); з них 12 тис. грн. (61,5%) припадає на фермерське господарство Б.І. Карапутного.

Сума кредиторської заборгованості у пайовому підприємстві стосовно до вартості основних та оборотних засобів, витрат, розрахунків та інших активів становить 11,7 %, а у всіх фермерських господарств - 7,4%.

5.6. Оплата праці, оренда земельних ділянок в агроформуваннях

У пайовому підприємстві, залежно від виду роботи, яка виконується працівниками, застосовується відрядна та погодинна

оплата праці. Штатним працівникам нараховується погодинна оплата праці, а працівникам, які виконують роботу, де встановлені норми виробітку - відрядна оплата.

Нарахування та оплату праці в пайовому підприємстві за два останні роки показано в таблиці 5.13.

Таблиця 5.13

Нарахування та оплата праці
у пайовому підприємстві "Вільшаниця"

Показники	Одиниця виміру	1996 р.	1997 р.
Річний фонд оплати праці	грн.	45500	87000
Частка оплати праці у витратах на виробництво продукції	%	19,6	20,3
Середньооблікова чисельність працівників	чол.	125	120
Середньорічна оплата праці на одного працівника	грн.	604	725
Середньомісячна оплата праці одного працівника	грн.	50	60
Заборгованість оплати праці на кінець року	грн.	24400	38200
Період заборгованості оплати праці	місяців	2	3
Питома вага заборгованості оплати праці до всієї суми заборгованості	%	18,9	15,6

Річні затрати на оплату праці за 1997 р. становили у пайовому підприємстві 87 тис. грн., або їх частка у загальних витратах на виробництво продукції дорівнювала 20,3% проти 19,6% за 1996 р. Середньорічна оплата праці одного працівника в 1997 р. склала 725 грн., в 1996 р. - 604 грн., а середньомісячна - відповідно 60 та 50 грн.

Підприємство мало на кінець 1997 р. тримісячну заборгованість оплати праці на суму 38,2 тис. грн. (проти двомісячної заборгованості 24,4 тис. грн. у 1996 р.).

Частка заборгованості по оплаті праці до загальної суми заборгованості підприємства за 1997 р. дорівнювала 15,6% проти 18,9% рівня 1996 р., що характеризує майже дворазовий ріст загальної суми боргу (з 128,7 до 244,5 тис. грн.).

Оплата праці у фермерських господарствах для постійних і залучених працівників здійснюється за домовленістю сторін і, в основному, виплачується продукцією та послугами. Фермери видають працівникам в рахунок оплати: зерно, цукор, корми, інші продукти чи товари. Крім цього, проводять обробіток присадибних ділянок. Оплата праці щомісячно складає не менше 100 грн. на одного працівника і проводиться фермерами регулярно.

Оренда земельних часток здійснюється на основі договорів між власниками землі та агроформуваннями села.

Пайове сільськогосподарське підприємство уклало в 1995 р. індивідуальні договори з кожним власником земельної частки терміном на 5 років. Орендна плата за користування землею в пайовому підприємстві передбачена в розмірі - 1 ц зерна за 1 фізичний гектар землі. За 1996 р. пайове підприємство виплатило орендну плату власникам земельних часток зерном - 44 т, а у 1997 р. загальними зборами пайовиків підприємства прийнято рішення спрямувати орендну плату за земельні частки на прокладання в селі газопроводу.

Орендування земельних часток фермерські господарства здійснюють на основі групових договорів, укладених з їх власниками в 1995 р., терміном на 5 років. Розмір орендної плати встановлений на рівні пайового підприємства. Виплату орендної плати фермери проводять зерном, цукром, олією, іншими товарами, а також послугами з обробітку присадибних ділянок, транспортування вантажів.

Заборгованості орендної плати перед власниками земельних часток пайове сільськогосподарське підприємство та фермерські господарства не мають.

5.7. Кооперування агроформувань населеного пункту

В діяльності агроформувань села (особливо фермерів) виникає ряд проблем, вирішувати які можна тільки спільними зусил-

лями. Раціональна організація діяльності фермерських господарств неможлива без розвинутого кооперування¹. З цією метою фермери та пайове сільськогосподарське підприємство домовилися кооперувати матеріальні ресурси та кошти, узгоджувати напрямки своєї діяльності без його організаційно-правового оформлення². Основними передумовами кооперування агроформувань села стала відсутність:

- достатньої суми коштів та ресурсів на будівництво об'єктів загального призначення;
- необхідних виробничих та обслуговуючих приміщень, будівель, споруд та інших об'єктів для технічних доглядів і ремонту техніки, збереження матеріальних цінностей, переробки сільськогосподарської продукції, зважування вантажів, заправки автомобілів, тракторів;
- повного набору техніки і механізмів для проведення комплексу сільськогосподарських робіт в оптимальні строки згідно із запровадженими технологіями;
- кількості якісного насіння, пального, добрив, будівельних матеріалів та інших матеріальних цінностей для своєчасного і в повному обсязі проведення робіт.

Кооперація є мотиваційним механізмом виробничої діяльності суб'єктів господарювання³.

Кооперування зусиль пайового підприємства та фермерських господарств села вже фактично за минулі роки проводилось у наступних напрямках:

- об'єднувалися кошти пайового підприємства та фермерських господарств для будівництва в селі газопроводу. В 1997 р. на газифікацію села витрачено 93 тис. грн. і введено в дію 7,3 км. газопроводу. В 1997 р. фермерськими господарствами розпочато будівництво гравійної дороги, на що витрачено за рахунок бюджету близько 10 тис. грн. Кошторисна вартість дороги загальною довжиною 8 км становить 100 тис. грн. Ця дорога майже у два рази повинна скоротити відстань від села до обласного центру;
- фермерські господарства проводили ремонт техніки в ремонтній майстерні пайового підприємства, зважування вантажів і

¹ Стельмащук А.М., Возний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області) // Економіка АПК. - 1996. - № 8. - С. 17-23.

² Юрчишин В. Фермерство: проблеми кооперування // Економіка АПК. - 1994. - № 2-3. - С. 25-31.

³ Малік М.Й. Кооперація як мотив до виробничої діяльності // Економіка АПК. - 1996. - № 2. - С. 31.

розпилювання лісу на його пилорами, збереження пального у цистернах, а також користування іншими виробничими об'єктами пайового сільськогосподарського підприємства;

- пайове підприємство та фермерські господарства надавали техніку іншим фермерським господарствам для виконання сільськогосподарських робіт. Пайове підприємство надавало фермерам комбайни для збирання зернових, машини - для внесення мінеральних та органічних добрив, отрутохімікатів, зерноочисні машини - для очистки зерна та іншу техніку;

- фермерські господарства орендували іншим господарствам посівний матеріал, мінеральні та органічні добрива, пальне і мастильні матеріали та інші матеріальні цінності для забезпечення технологічного процесу вирощування сільськогосподарських культур.

5.8. Деякі аспекти розвитку фермерського господарства Б.І. Карапутного

Найбільшим за розмірами земельної площі - 58,5 га (при середньому розмірі фермерського господарства села 13,6 га), наявністю основних засобів - 89,1 тис. грн. (при середньому розмірі 12,5 тис. грн.), виручкою від реалізації продукції, робіт і послуг - 40 тис. грн. (при середньому показникові 3,7 тис. грн.) є фермерське господарство Б.І. Карапутного. Сорок дев'ять громадян села (або 38,6% від тих, що передали свої земельні частки фермерським господарствам) довірили належну їм землю фермеру. Більше заяв фермер не приймає до зміцнення господарства.

Голова фермерського господарства Б.І. Карапутний - за спеціальністю агроном, крім того, в 1992 р. після закінчення Інституту менеджменту і бізнесу, одержав диплом бакалавра ділового адміністрування. В 1994 р. закінчив політехнічний інститут, одержавши диплом інженера-організатора. Проходив стажування в Університеті бізнесу м. Мюнхен (Німеччина).

До 1998 р. фермер працював три роки головою Вільшаницької сільської ради народних депутатів, проте за власним бажанням відмовився від виборної посади, надавши перевагу фермерству. В лютому 1998 р. фермер обраний головою асоціації фермерів Тисменицького району.

Фермерське господарство майже повністю забезпечене технікою для вирощування сільськогосподарських культур. В ньому активно ведеться будівництво власними силами виробничої бази, на що в 1997 р. витрачено 29,4 тис. грн., здійснюється будівництво дороги загального користування. Фермер вкладає кошти у газифікацію села.

Б.І. Карапутний працює над створенням асоціації фермерів села як виробничої господарської структури, за якою може бути майбутнє сільського господарства на селі.

Крім ведення власного господарства у с. Вільшаниця, у фермерському господарстві Б.І. Карапутного обробляли і мають намір обробляти землю в майбутньому в інших населених пунктах. Зокрема, в 1996-1997 рр. Б.І. Карапутний обробляв 10 га землі в селі Милування Тисменицького району, яка належить обласному товариству "Просвіта". Обробіток землі здійснювався безкоштовно, як благодійна допомога.

У 1996 р. фермерське господарство обробляло 200 га землі в с. Сарни Польові Тиврівського району Вінницької області в місцевому колективному сільськогосподарському підприємстві. Фермер зобов'язувався вирощувати на зазначеній площі цукрові буряки (70 га) та зернові (130 га) і при цьому відшкодувати всі витрати (крім насіння) на вирощування та збирання цих культур. Колективне сільськогосподарське підприємство зобов'язалося виплатити фермеру 50% валового збору цукрових буряків та зернових. Крім цього, договором передбачалося, що фермер в рахунок цієї оплати зобов'язується допомогти зібрати в колективному підприємстві урожай цукрових буряків та пшениці на інших площах, а також додатково зорати для колективного підприємства 200 га ріллі власною технікою, на власному пальному. Умови договору між сторонами були виконані.

В листопаді 1997 р. фермером укладено договори із 43 особами сусіднього с. Стриганці на оренду в них 20 га землі строком на 5 років. Орендна плата за землю передбачена в розмірі 500 кг зерна за фізичний гектар.

На початку 1999 р. жителі с. Сапогів Галицького району передали фермеру в оренду земельні частки загальною площею більше 200 га. Продовжується передача в оренду майнових паїв від місцевого колективного господарства.

5.9. Проблеми та напрями подальшого розвитку агроформувань села

До проблем розвитку агроформувань села можна віднести наступні.

Колишні члени колективного господарства (спілки селян), які виявили бажання співпрацювати з фермерськими господарствами, передали їм в оренду лише земельні частки і не можуть передати їм майнові паї, оскільки загальні збори пайового сільськогосподарського підприємства вже декілька років не дають згоди на вилучення майна.

Частина власників земельних часток не може одержати належну їм землю для ведення особистого підсобного господарства.

З часу одержання сертифікатів на земельні частки (вересень 1995 р.) частина їх власників (14 чол., або 2% від загальної кількості власників) хотіла одержати належну їм землю - 23,7 га для ведення власного фермерського господарства або приєднати її до особистого підсобного господарства (маючи власну техніку або живу тяглову силу для обробітку цієї землі), але до січня 1999 р. вони її не одержали. З 1999 р. в районі ведеться підготовча робота з виготовлення документації на передачу цим власникам земельних часток у власність на місцевості.

Вже кілька років пайове підприємство, а також фермерські господарства не мають можливості купляти нову техніку, що може спричинити становище, за якого вже найближчим часом обробляти землю буде нічим. Проведене в Національному аграрному університеті дослідження свідчить, що парк машин (при нинішніх темпах відновлення) може через 3-4 роки бути повністю виведеним із ладу¹. Реалії відтворення основних фондів на сучасному етапі, як аргументує Г.М. Підлісецький, не викликають будь-якого оптимізму, оскільки виручка від реалізації сільськогосподарської продукції агроформувань покриває лише 50% виробничих затрат².

Діяльність пайового сільськогосподарського підприємства вже другий рік збиткова, заборгованість на початок 1998 р. перед кредиторами перевищує річну виручку на 11%. Відсутність коштів у підприємстві не дає можливості надалі проводити розширене відтворення.

¹ Рудий М.М., Жебека В.В., Чалий А.А., Кіценко П.Ф. Ефективність сільськогосподарського виробництва при різних формах господарювання // Економіка АПК. - 1996. - № 6. - С. 23.

² Підлісецький Г.М. Матеріально-технічна база та інвестиційна політика в АПК // Економіка АПК. - 1995. - № 10. - С. 38.

Власники майнових паїв та земельних часток у зв'язку з важким фінансовим станом пайового сільськогосподарського підприємства та слабкою матеріально-технічною базою фермерських господарств ще повністю не визначилися з подальшою формою господарювання.

Більшість власників земельних часток та майнових паїв с. Вільшаниця - 586 чол. (82,2%) передала належну їм землю і майно у 1995 році колективному господарству строком на 5 років, але показники діяльності пайового сільськогосподарського підприємства з року в рік погіршуються, тому власники не впевнені в майбутньому. Фермерські господарства з наявною в них матеріальною базою не мають можливості вести виробництво на високому рівні, тому прийом заяв від власників землі і майна тимчасово не проводять.

Виділення часток землі в селі організовано із певними порушеннями законодавства. Його проведено відповідно до рішення обласної ради народних депутатів, тому земля, по-перше, передана не у колективну власність землекористувачу, а відразу - у власність певній частині громадян села; по-друге, до списків на поділ землі включено членів колективного підприємства та працівників соціальної сфери, а не тільки тих, хто на ній працює; по-третє, громадянам села видано сертифікати місцевого зразка, а не загальноприйнятого в Україні. Такий підхід до поділу землі не повністю відповідає порядку, передбаченому Земельним Кодексом України та Указами Президента України. Виходячи з цього, пайове сільськогосподарське підприємство та фермери уклали договори про оренду умовних земельних часток із власниками (громадянами), які одержали ці земельні паї, із частковим порушенням законодавства.

Опрацювання прогнозу розвитку агроформувань села дає підстави для наступних передбачень можливих напрямків господарювання.

1. Функціонування в селі (як це має місце зараз) одночасно всіх форм господарювання: пайового сільськогосподарського підприємства, фермерських господарств, особистих підсобних господарств населення.

Пайове підприємство буде і надалі вести свою господарську діяльність на орендованій землі. Майно підприємства складатиметься із майнових паїв його членів. З кожним власником земельної

частки та майнового паю укладатиметься договір оренди. За бажанням власники майна та землі можуть вийти з пайового підприємства, припинивши дію договору, з метою організації власного агроформування або передачі майна і землі в оренду фермерським господарствам села.

2. Реорганізація пайового підприємства і створення на його базі сервісних кооперативів, функціонування фермерських господарств (створення асоціації фермерів) та індивідуальних господарств населення.

На базі пайового сільськогосподарського підприємства в результаті його реорганізації можуть створюватися сервісні кооперативи: ремонтна майстерня, заправка тракторів і автомобілів, зерновий тік, столярний цех, механізований загін (сільська технологічна станція), заготівля і переробка сільськогосподарської продукції та ін.

Частина власників майнових паїв та земельних часток передає належне їм майно та землю у сервісні кооперативи, а частина - передасть фермерським господарствам або одержить для ведення власного господарства.

Тваринницькі приміщення пайового сільськогосподарського підприємства можуть брати в оренду декілька фермерських господарств або їх асоціація.

3. Припинення діяльності пайового підприємства (повний розподіл майна між його членами) при збереженні фермерських господарств, які можуть створювати асоціації фермерів, та індивідуальних господарств населення.

Майно пайового сільськогосподарського підприємства, внаслідок його ліквідації, буде розподілене між його членами. Частина власників одержить майно у власність і буде господарювати на індивідуальній присадибній ділянці та земельному паю чи створить власне фермерське господарство або приватне підприємство, інша частина власників майнових паїв та земельних часток передасть належне їм майно і землю фермерським господарствам, які створюють асоціацію фермерів.

Прогнозуючи розвиток форм господарювання, фермери села вважають за необхідне створити асоціацію фермерів. Засновниками асоціації можуть бути юридичні особи (агроформування), а також фізичні особи (власники індивідуальних господарств). У даний час здійснюється підготовча робота для реєстрації асоціації фермерів як юридичної особи.

Асоціація планує на перспективу одержати в оренду близько 400 га землі, а також майно власників, яке вони одержують при виході з пайового сільськогосподарського підприємства. На власній і орендованій землі передбачається організувати виробництво та переробку сільськогосподарської продукції, а також реалізацію готових виробів у власних магазинах.

Для цього асоціація фермерів ставить перед собою такі завдання:

- розширити виробництво продукції рослинництва (зернових культур, цукрових буряків, кормових культур, картоплі, овочів та інших культур);
- організувати виробництво продукції тваринництва (молока, м'яса великої рогатої худоби, свиней);
- відкрити в селі пункт штучного осіменіння великої рогатої худоби і свиней;
- відродити у селі вирощування коней;
- займатись бджільництвом та рибництвом;
- побудувати цехи та організувати переробку м'яса, молока, овочів, зерна;
- побудувати пекарню та випікати хліб;
- побудувати пилораму та організувати розпилювання дерева;
- відкрити в навколишніх селах та в районному центрі власні торгові заклади або відділи в спільних магазинах.

Розділ 6. Розвиток особистих підсобних господарств населення

Як і в цілому в Україні, реформування аграрних відносин в Івано-Франківській області створило передумови для прискореного розвитку особистих підсобних господарств населення (ОПГН). “У дрібного сільського господарства, - зазначав ще М. І. Туган - Барановський, - є одна безперечна перевага - це те, що сам виробник більше заінтересований своєю працею, перевага тим дуже важна...”¹.

Особисті підсобні господарства, як буде показано нижче, швидко стали основними виробниками більшості видів сільськогосподарської продукції і надійно утримують своє місце у її виробництві. Господарства населення без особливих капітальних вкладень вже виробляють значну частину обсягу сільськогосподарської продукції².

6.1. Розширення посівних площ в особистих підсобних господарствах

Відзначене вище переважаюче місце особистих підсобних господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції стало можливим після передачі селянам та іншим сільським мешканцям значних площ сільськогосподарських угідь. Вона (передача) почалася ще до політичної незалежності України і в певній мірі продовжується зараз. Її започаткувала обласна рада народних депутатів, яка 30 жовтня 1990 р. прийняла ухвалу “Про земельну реформу в Івано-Франківській області”. Нею, як уже зазначалося в розділі 3, всі земельні ресурси передавалися у розпорядження місцевих рад народних депутатів, які ставали їх виключними розпорядниками. Вони зобов'язані були розширити земельні ділянки особистих підсобних господарств населення на 142,8 тис. га, в тому числі ріллі - на 98,2 тис. га.

Показники зміни в площах сільськогосподарських угідь в особистих підсобних господарствах населення наводяться в таблиці 6.1.

¹ Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 185.

² Супіханов Б.К. Зупинити спад і нарощувати виробництво сільськогосподарської продукції // Економіка АПК. -1999. - № 2. - С. 24.

Вони засвідчують наступне. Якщо за період з 1981 по 1989 р. їх площа зросла на 12 тис. га, або на 12,4%, то у 1990 р. відбулося її збільшення до 157,7 тис. га, що майже в півтора раза (на 44, 6%) перевищувало рівень попереднього року. Високим (на 111, 1 тис. га, або в 1,7 раза більшим) був приріст площ присадибних ділянок також у 1991 році. Внаслідок цього за ці два роки селяни майже втричі (порівняно з 1990 р.) розширили свої ділянки і мали у користуванні близько половини сільськогосподарських земель області. Це стало визначальною причиною значного збільшення виробництва ними сільськогосподарської продукції і перетворення особистих підсобних господарств населення із виробників деяких її видів в основних виробників (детальніше про це див. далі).

Завдяки цьому відбувся також глибокий перерозподіл земель сільськогосподарського призначення між суспільним і приватним

Таблиця 6.1

Динаміка площ сільськогосподарських угідь¹

Роки	Господарства суспільного сектора		Особисті підсобні господарства населення	
	тис. га	в % до загально-обласної площі	тис. га	в % до загально-обласної площі
1981	513,2	80,4	97,0	15,2
1989	499,7	78,7	109,0	17,2
1990	340,1	53,8	157,7	24,9
1991	325,3	51,3	268,8	42,3
1992	323,4	50,5	300,3	46,9
1993	279,3	43,8	270,6	42,5
1994	289,0	45,4	285,9	44,9
1995	280,5	44,0	247,9	38,9
1996	272,5	42,9	248,2	39,1
1997	263,6	41,5	255,8	40,2
1998	254,9	40,1	263,6	41,5

¹ Наявність земель та розподіл їх по землекористувачам, власникам землі та угіддях станом на 1 січня 1997 р. Міністерство статистики України. Управління статистики агропромислового комплексу. № 06 / 3-7-105. - К., 1997. - С. 11.; за 1996. - С. 12.; за 1995. - С. 12.; за 1994. - С. 11.; за 1993. - С. 10.; за 1992. - С. 9.; за 1991. - С. 11.; за 1990. - С. 8.; за 1989. - С. 8.; за 1981. - С. 16.

секторами. Зокрема, якщо у 1981 році колгоспи мали 513,2 тис. га сільськогосподарських угідь, що у 5,3 раза перевищувало їх площу в громадян і становило 80,4% їх загальнообласної площі, то в останні роки ситуація істотно змінилася: площі земель сільськогосподарського призначення в колективних сільськогосподарських підприємствах і особистих підсобних господарствах населення зблизилися і у 1998 р. становили відповідно 254,9 і 263,6 тис. га. З огляду на тенденції, що мають місце у цьому процесі, є підстави сподіватися, що в недалекому майбутньому площа сільськогосподарських угідь в ОПГН може значно перевищити відповідний показник колективних господарств.

Відповідно до прогнозних розрахунків вчених, як зазначає М.В. Зубець, у наступні 10-12 років площа землі в особистих господарствах населення України зросте на $\frac{1}{3}$ частину¹.

Збільшення в особистих підсобних господарствах населення площ земельних угідь дозволило їм значно розширити посівні площі як взагалі, так і під найважливішими сільськогосподарськими культурами чи їх групами в цілому по області. Площа посівів у 1998 р., порівняно з 1990 р., збільшилась майже в 2,2 раза - з 78,4 тис. га до 170,7 тис. га. При цьому найбільше - на 25,4 тис. га (3,1 рази)² розширились площі під зерновими. Це зумовлено, в основному, двома причинами. З одного боку, тим, що в області виробництво зерна завжди було недостатнім для повного забезпечення внутрішніх потреб, включаючи тваринництво. Тому селяни почали в значно більших розмірах вирощувати його в особистих підсобних господарствах. Це зумовлювалось також тим, що істотно зменшились можливості одержання (купівлі) громадянами зерна з господарств суспільного сектора, виробництво якого в них за досліджуваній період зменшилось в 2,2 раза - з 458,1 тис. т до 181,1 тис. т.³

Майже в 2,2 раза (з 3090 га до 6863 га) в особистих підсобних господарствах населення збільшились посівні площі під овоче-

¹ Зубець М.В. Наука підтримує нові ефективні форми господарювання // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 55.

² Тут і нижче у цьому розділі дані, якщо не буде інших посилань, наводяться за статичним збірником: Основні показники розвитку сільського господарства в приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1997 роки. - Івано-Франківськ, 1988. - 68 с. Основні показники розвитку сільського господарства в приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1998 роки. - Івано-Франківськ, 1999. - 68 с.

³ Сільське господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 23 Розміри площ, обсяги виробництва та урожайність сільськогосподарських культур, плодово-ягідних насаджень в Івано-Франківській області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 10.

вими культурами, вирощуванню яких сприяє відносна багаточисельність сільських родин і велика у зв'язку з цим кількість робочої сили. Надлишок робочої сили завжди був характерний для області і став особливо відчутним у зв'язку із зменшенням зайнятості в суспільному секторі.

Найменше (в 1,6 раза) з 32,7 тис. га до 50,9 тис. га розширились площі під картоплею, якої і до цього в особистих присадибних господарствах населення вирощували багато.

При цьому має місце велике відхилення від середнього по області зростання посівних площ в різних районах. Певної територіальної (географічної) залежності тут не спостерігається. Виняток становить гірський Верховинський район з обмеженими площами ріллі. В ньому в 1,7 раза (з 1613 до 950 га) зменшилась вся посівна площа, тут зовсім не вирощують зернових культур, а площі під картоплею у 1998 р. становили лише 68,5% до рівня 1990 р. Групування всіх інших районів області за збільшенням посівних площ в особистих присадибних господарствах населення наводиться в таблиці 6.2.

При цьому у деяких районах мають місце великі відхилення від середніх у кожній даній групі. Зокрема, площі зернових культур у Городенківському районі зросли у 5,8 і Тисменицькому - у 4,1 раза, а овочевих - у Галицькому - в 3,6, Тлумацькому - в 3,3, Снятинському - в 3,1 раза. Визначити причини цього не вдалося, тому можна лише допустити, що це значною мірою залежить від місцевих специфічних обставин, які спонукали селян до таких розширень посівних площ окремих сільськогосподарських культур.

Як і слід було очікувати, в області має місце велика різниця в площах сільськогосподарських угідь, що приходяться на одне особисте підсобне господарство в різних районах, сільських радах і окремих селах. Деякі дані з цього приводу, одержані в місцевих органах статистики, наводяться в таблиці 6.3.

Якщо у передгірському Богородчанському районі більше половини (56,4%) особистих підсобних господарств населення мають земельні ділянки - 0,51-0,60 га, то в лісостеповому Городенківському районі 41,4% особистих підсобних господарств володіють земельними ділянками дещо більшою площею - від 0,61 до 0,7 га. Як наслідок, в першому з цих районів на одне особисте підсобне господарство населення припадає 0,59 га загальної площі сільськогосподарських угідь, в яких 0,54 га (91,5%) займає рілля. В Городен-

якому ж районі це співвідношення становить відповідно 0,62 і 0,8 га (93,5%). Тобто цей низинний район відрізняється дещо

Таблиця 6.2

Групування районів Івано-Франківської області за критерієм розширення посівних площ в особистих підсобних господарствах населення у 1998 р. порівняно з 1990 р.¹

Посівні площі	Перевищення площі посівів, рази		
	до 2	від 2,1 до 3	понад 3
р а й о н и			
Зернові культури	Богородчанський Косівський Рожнятівський	Галицький Калуський	Городенківський Долинський Надвірнянський Коломийський Снятинський Рогатинський Тисменицький Тлумацький
Картопля	Богородчанський Галицький Городенківський Долинський Калуський Коломийський Косівський Надвірнянський Рогатинський Рожнятівський Снятинський Тисменицький Тлумацький		
Овочі	Богородчанський Городенківський Рожнятівський Косівський Тисменицький	Коломийський Рогатинський	Галицький Снятинський Тлумацький

вищою часткою найбільш продуктивних рілних земель в ОПГН

¹ Основні показники розвитку сільського господарства в приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1998 роки. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - 60 с.

порівняно з передгірським Богородчанським районом.

Аналіз відповідних матеріалів щодо інших районів області підтверджує загальну закономірність щодо того, що більша частина особистих підсобних господарств населення має присадибні земельні площі в межах 0,5-0,8 га. Це засвідчує порівняно високу забезпеченість цієї категорії земельними ділянками для умов малоземельної області.

Таблиця 6.3

Групування ОПГН за площею земельних угідь в розрахунку на одне господарство в окремих районах (1998 р.)

Групи ОПГН за площею земель в розрахунку на одне господарство, га	Р а й о н и			
	Богородчанський		Городенківський	
	кількість	%	кількість	%
до 0,50	2082	10,7	3218	14,7
0,51 - 0,60	10962	56,4	1497	6,8
0,61 - 0,70	2726	14,1	9078	41,4
0,71 - 0,80	2733	14,1	3552	16,2
0,81 - 0,90	592	3,0	3380	15,4
0,91 - 1,00	340	1,7	663	3,0
понад 1,00	-	-	545	2,5
Всього	19435	100,0	21933	100,0

6.2. Виробництво продукції сільського господарства

Найбільш суттєвим результатом надання особистим підсобним господарствам додаткових площ земель стало значне збільшення виробництва в них продукції сільського господарства. Відповідні дані наводяться в таблиці 6.4. Вони засвідчують, насамперед, те, що за досліджуваний період у всіх видах сільськогосподарської продукції (крім плодів і ягід) одержаний приріст (чим цей сектор суттєво відрізняється від суспільного, у якому, як відомо, має місце стрімкий спад виробництва). Лише з виробництва яєць та картоплі збільшення порівняно невелике - відповідно у 1,05 та 1,06 раза, тоді як з усіх решта видів продукції такий при-

ріст значно вищий - від 1,4 раза (м'яса, молока) до 2,2 раза (вовни). Особливої уваги заслугоує те, що селяни почали вирощувати на присадибних ділянках цукрові буряки, що набуває значення стабілізаційного чинника розвитку в області цукрової галузі.

Так як кількісні показники приросту продукції обмежують можливість одержання достатньо достовірних висновків,

Таблиця 6.4

Виробництво сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення Івано-Франківської області

Види продукції	1990 р.		1998 р.		1998 р. в % до 1990 р.
	тис. т	частка у загальнообласному виробництві, %	тис. т	частка у загальнообласному виробництві, %	
Зерно	45,2	9,0	78,9	29,6	174,6
Картопля	485,6	78,1	513,9	98,8	105,8
Овочі	39,4	39,9	68,6	91,8	174,1
Цукрові буряки	-	-	44,0	19,8	-
Плоди і ягоди	66,0	95,5	23,3	99,1	36,3
М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	32,6	34,6	44,6	88,0	136,8
Молоко	332,1	58,1	472,9	89,0	142,4
Яйця, млн. шт.	171,8	57,6	179,7	76,1	104,6
Вовна, т	24,0	14,5	54,0	97,5	225,0

більш повну картину дає динаміка виробництва продукції сільського господарства в порівняльних цінах 1996 року в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 6.5). Цей показник характеризує виробництво продукції незалежно від всієї сукупності чинників - структури сільськогосподарських угідь, співвідношення посівних площ різних культур, якості ґрунтів, мікрокліматичних умов (в передгірських районах вони істотно відрізняються від лісостепової частини області).

Наведені в таблиці дані дають підстави для наступних висновків. Перший з них полягає в тому, що з невеликими відхиленнями від середнього виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь в останні роки (крім 1998 р.) практично стабілі-

зувалося. Це, в свою чергу, засвідчує те, що сучасні обсяги виробництва продукції на 100 га сільськогосподарських угідь найбільш повно відбивають теперішні потенційні можливості галузі, які не можна вважати достатніми.

Другий висновок характеризує неухильний спад виробництва продукції сільського господарства на одиницю площі відповідних угідь в суспільному секторі при його нарощуванні в при-

Таблиця 6.5

Валова продукція сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь в Івано-Франківській області (в порівняльних цінах 1996 року)¹

Роки	Виробництво продукції сільського господарства на 100 га угідь, тис. грн. (в порівняльних цінах 1996 р.)			Співвідношення про дукції суспільного та приватного секторів
	всі категорії господарств	господарства громадського сектора	особисті підсобні господарства населення	
1990	166,9	97,7	484,1	1 : 4,95
1991	164,7	100,5	302,9	1 : 3,01
1992	152,2	96,0	220,5	1 : 2,30
1993	147,2	91,0	207,0	1 : 2,27
1994	144,4	85,2	204,4	1 : 2,40
1995	142,3	71,9	212,0	1 : 2,95
1996	153,4	50,8	266,7	1 : 5,25
1997	149,0	46,5	258,3	1 : 5,55
1998	122,8	37,6	213,4	1 : 5,68

ватному секторі. Внаслідок цього, виробництво продукції на 100 га сільськогосподарських угідь в 5,0 і більше разів перевищує відповідний показник у підприємствах суспільного сектора.

При аналізі виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення привертає увагу те, що темпи приросту її обсягів є нижчими, порівняно з розширен-

¹ Розраховано за даними: Сільське господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 8-16.

ним в них земельних угідь. Це підтверджується даними таблиці 6.6. При збільшенні земельної площі в ОПГН на 67,2% валова продукція в них за досліджуваний період збільшилась лише на 3,5%. Тобто кожний наданий їм після 1990 р. гектар виявився менш продуктивним на 1274,9 грн. У Львівській області площа земель в особистих господарствах за 1997 р. збільшилась на 181,4%, а виробництво валової продукції зросло тільки на 11%. Продуктивність гектара зменшилась на 3699 грн.¹ Це зумовлене, ймовірно, двома

Таблиця 6.6

Валова продукція сільського господарства в особистих підсобних господарствах населення Івано-Франківської області на 1 га сільськогосподарських угідь

Показники	Роки		
	1990	1998	1998 стосовно 1990 (+,-)
Площа земельних ділянок, тис. га	157,7	263,6	+ 105,9
Валова продукція, млн. грн.	527,7	546,0	+18,3
Виробництво продукції на 1 га, грн.	3346,2	2071,3	-1274,9

найважливішими обставинами. По-перше, тим, що нерідко розширення земельних ділянок відбувалося за рахунок земель гіршої якості, а це не могло не знижувати сумарну продуктивність земельних ділянок приватного сектора. По-друге, розширення присадибних площ зумовлює ситуацію, за якої селянам все важче доглядати їх з такою ж старанністю, як це вони робили на менших земельних ділянках. Крім того, певною мірою могла вплинути також зміна структури посівів на присадибних ділянках, що відбулася за цей період. Проте і за цих умов продуктивність 1 га земель, що знаходяться у власності чи користуванні ОПГН, у 5,7 раза вища, ніж у господарствах суспільного сектора.

В Україні, за підрахунками Державного комітету України по земельних ресурсах, ефективність використання земель в особистих господарствах громадян в 4,8 раза вища, ніж в цілому в коле-

¹ Галанець В.Г., Шульський М.Г. Приватний сектор сільськогосподарського виробництва: стан, проблеми та перспективи // Економіка АПК. - 1998. - № 11. - С. 53.

ктивних сільськогосподарських підприємствах і товариствах¹.

Протилежне спрямування динаміки валової продукції сільського господарства в різних категоріях господарств (збільшення - в приватних і зменшення - в суспільних) спричинило значне підвищення частки продукції, виробленої в особистих підсобних господарствах населення у їх загальному виробництві. У 1998 р. вона становила: щодо картоплі - 98,8%, овочів - 91,8%, плодів і ягід - 99,1%, м'яса (у забійній вазі) - 88,0%, молока - 89,0%, яєць - 76,1%, вовни - 97,3%. Лише щодо зернових культур цей сектор значно (29,6%) поступався суспільному.

Дані свідчать, що вирощування трудомістких культур: картоплі, овочів, плодів, ягід зосереджується в особистих підсобних господарствах населення. Цим підтверджується науковий висновок М. І. Туган-Барановського, який доводив, що "чим складніше хліборобське виробництво, чим більше покладається праці на однакову площу землі, тим більше переваг має дрібне господарство порівнюючи до великого"².

На відміну від значного збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення урожайність в них основних сільськогосподарських культур залишається нестабільною і до рівня 1990 р. значно зменшується, але є вищою, ніж в господарствах суспільного сектора (табл. 6.7.). Встановити причини цього важко, але є підстави для висновку про те, що, як зазначалося вище, це певною (або й значною) мірою зумовлено тим, що селянам важче з такою ж інтенсивністю обробляти розширені земельні ділянки, ніж ті, що були у їх користуванні до цього часу.

Більш загальний висновок з наведених у таблцях 6.6 і 6.7 даних полягає в тому, що збільшення виробництва продукції сільського господарства в ОПГН досягалося виключно екстенсивним шляхом. Це, у свою чергу, свідчить про те, що особисті присадибні господарства якщо не вичерпали, то поступово вичерпують можливості більш інтенсивного ведення виробництва. Очевидним є те, як наголошує В.Х. Брус, що особистий сектор вичерпує свої можливості подальшого нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції³. Тобто, як показує практика, в приватному

¹ Новаковський Л.Я. Земельна реформа в Україні // Урядовий кур'єр. - 1999. - 30 бер.

² Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 185.

³ Брус В.Х. Формування різноукладності в сільському районі Прикарпаття // Економіка АПК. - 1998. - № 11. - С. 42.

секторі не все так благополучно, як це іноді можна почути від тих, хто не вникає в процеси і явища, які відбуваються в ньому. Важка ручна праця (а саме така переважає на дрібних ділянках) обмежує можливості більш повного використання потенційних можливостей приватного сектора сільського господарства. У багатьох випадках ця праця не те що важка, а виснажлива. Практично відбувається, як справедливо підкреслює В.Г. Галанець, самоексплуатація селян. За його підрахунками, на 1 га землі, а також на утримання 1 корови в особистому підсобному господарстві в середньому витрачається приблизно по 1 тис. люд. - год., що обтяжливо для селян¹. У зв'язку з цим обгрунтованим є висновок, що працю в приватному секторі потрібно шанувати і возвеличувати, але не ідеалізувати².

Таблиця 6.7

Врожайність основних сільськогосподарських культур, ц/га³

Види продукції	Господарства суспільного сектора		Особисті присадибні господарства населення	
	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.
Зернові і зернобобові	34,6	20,2	34,5	21,1
Цукрові буряки	329,0	187,1	-	349,5
Кормові корнеплоди	-	287,0	472,0	334,0
Картопля	149,0	84,9	149,0	101,0
Овочі	141,0	92,4	130,0	99,4

І все ж розвиток особистих підсобних господарств населення є винятково важливою передумовою підтримання продовольчого потенціалу України в обставинах великого занепаду сільського господарства в підприємствах суспільного сектора. "Особисте підсобне господарство, - підкреслює Д.К. Прейгер, - є найбільш стабільним сектором аграрного виробництва, здатним функціонувати в умовах загальної кризи економіки і глобальної

¹ Галанець В.Г. Наслідки аграрної реформи // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 141.

² Юрчишин В.В., Скупий В.М. Реформування аграрних відносин. Аналітичний огляд. - К., 1998. - С. 29.

³ Основні показники розвитку сільського господарства в приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1998 роки. - Івано-Франківськ, 1999. - 68 с.

деградації продуктивних сил сільського господарства”¹.

В період економічної кризи, як наголошують В.Г. Галанець², В.П. Вихруц, В.Б. Гришук³, підсобні господарства населення є єдиним надійним джерелом матеріальних благ та життєвих ресурсів. Аналогічний висновок підтверджують М.Й. Малік та В.А. Юдіна, які зазначають, що лише особисті підсобні господарства дають змогу вижити більшості сільського населення⁴. Крім того, завдяки тому, що в ОПГН забезпечується практично цілорічна робота (якщо не для всіх, то для більшості членів кожної даної сім'ї), підвищується зайнятість сільського населення, що може стати важливим фактором зменшення негативного впливу безробіття у перехідний до ринкової економіки період, зможе сприяти розвитку інфраструктури⁵. А це, в свою чергу, має важливе не лише економічне, але й соціально-психологічне значення.

6.3. Розвиток тваринництва

Значне розширення земельних угідь в особистих присадибних господарствах населення привело до помітного збільшення в них поголів'я тварин. Розгляд даних таблиці 6.8. дає підстави для наступних висновків.

Один з них засвідчує, що на час приєднання західних областей до України у всіх видах сільськогосподарських тварин (крім свиней) теперішня Івано-Франківська область за їх поголів'ям набагато перевищувала всі наступні періоди, включаючи останні роки. Тобто при всій відносній бідності регіону селяни утримували порівняно велике поголів'я тварин, що, крім усього іншого, зумовлювалося високою питомою вагою в сільськогосподарських угіддях природних випасів і сіножатей, а також потребою в гноєві для удобрення бідних прикарпатських ґрунтів. Та визначальним, скоріше всього, міг бути притаманний сільським жителям Галичини потяг до розвитку тваринницьких галузей, які забезпечували їх

¹ Прейгер Д.К. Особисте підсобне господарство: закономірності та перспективи розвитку // Економіка АПК. - 1994. - № 1. - С. 26.

² Галанець В.Г. Наслідки аграрної реформи // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 140.

³ Вихруц В., Гришук В. Сучасні проблеми і тенденції розвитку регіональних агропромислових комплексів // Регіональна економіка. - 1998. - № 4. - С. 75.

⁴ Малік М.Й., Юдіна В.А. Особливості реформування сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. - 1994. - № 8. - С. 26.

⁵ Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Форми господарювання і земельні відносини в сільськогосподарському виробництві України // Економіка АПК. - 1996. - № 12. - С. 14.

Поголів'я тварин в особистих підсобних господарствах населення Івано-Франківської області¹

Роки	Велика рогата худоба				Свині		Вівці та кози		Коні	
	тис. голів	в % до всіх категорій господарств	в тому числі корови		тис. голів	в % до всіх категорій господарств	тис. голів	в % до всіх категорій господарств	тис. голів	в % до всіх категорій господарств
			тис. голів	в % до всіх категорій господарств						
1940	392,4	97,8	262,9	98,2	134,4	97,6	167,4	99,6	117,8	94,0
1950	204,9	87,0	128,5	94,8	80,6	75,5	94,5	80,4	8,3	11,4
1960	219,9	50,5	143,4	67,1	108,9	37,9	78,2	39,9	2,6	5,4
1970	265,7	53,0	154,5	69,3	132,8	51,2	29,4	25,2	2,0	6,3
1980	274,4	48,0	150,4	64,9	125,9	50,2	18,0	18,6	2,2	9,3
1990	266,4	45,8	147,1	66,9	171,2	57,3	23,1	33,4	2,4	11,9
1991	261,3	48,6	152,9	70,0	146,4	56,5	26,5	53,6	3,1	16,0
1992	269,7	52,2	161,7	72,8	153,1	59,7	36,9	73,2	4,7	24,2
1993	273,5	54,8	168,6	74,6	160,2	63,1	41,6	79,1	6,0	30,3
1994	262,2	57,8	175,3	76,4	168,1	68,0	43,3	87,5	8,1	38,4
1995	267,9	61,2	181,5	78,4	180,7	74,9	45,6	92,1	9,8	44,7
1996	257,0	64,4	179,6	81,4	176,0	87,7	43,2	96,6	11,3	50,7
1997	266,5	71,3	182,7	84,7	173,5	92,6	43,2	97,3	13,2	57,9
1998	272,4	74,5	187,0	86,7	185,3	91,0	45,8	97,2	15,6	65,3

¹ Наявність худоби в господарствах Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 3-5.

не лише харчові, але й господарські потреби, насамперед, щодо забезпечення тяглом (воли і коні), теплим одягом (вівці) тощо. Це зі всією очевидністю засвідчувало також великі потенційні можливості теперішньої Івано-Франківщини, як і всієї Галичини, щодо розвитку тваринництва. Воно визначало спеціалізацію цього краю у сільському господарстві. Тваринництво на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. розвивалося краще, ніж на східних. В основному тваринництвом займалися селянські господарства, яким належало 82,5% великої рогатої худоби, 85,7% коней¹.

У зв'язку з великими втратами поголів'я тварин у роки другої світової війни, а також з колективізацією, яка невдовзі після війни почалася в цих краях, їх чисельність уже у 1990 р. набагато зменшилась, в тому числі великої рогатої худоби - на 32,1%, а коней залишилося тільки 2%. В наступні роки в одних випадках чисельність поголів'я продовжувала зменшуватися, в інших - порівняно швидко стабілізувалася на рівні, близькому до 1990 року, коли вже починалися реформаційні процеси.

Починаючи з цього часу, поголів'я всіх без винятку видів тварин почало поступово збільшуватися. При цьому сільські сім'ї пішли шляхом збільшення поголів'я корів, чисельність яких за цей період зросла на 27,1%. В цьому проявилася давня і досить мудра традиція селянства: в складних умовах постаратись мати корову-годувальницю. Одним із наслідків цього стало підвищення питомої ваги корів у загальному поголів'ї корів всіх категорій господарств області з 66,9% до 86,7%. Якщо така тенденція збережеться і надалі, можна очікувати, що вже в оглядовій перспективі в особистих підсобних господарствах населення поголів'я корів буде поступово наближуватися до рівня 1940 р.

Подібна тенденція проявляється також у свинарстві: при збільшенні в ОПГН поголів'я свиней за післярадянські роки на 14,1 тис. голів їх питома вага в загальному по області підвищилась з 57,3 до 91,0%. Тобто ця галузь все більше переходить у приватний сектор, який вже став основним виробником свинини і міцно утримує цю тенденцію.

Ще однією помітною рисою розвитку в підсобних господарствах населення тваринництва в останні роки є порівняно швидке

¹ Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства: Навчальний посібник для вузів / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко та ін. / За ред. Б.Д. Лановика. - К.: Генеза, 1994. - С. 280.

збільшення поголів'я овець і кіз, чисельність яких у 1998 р. майже в 2,1 раза перевищила рівень 1990 р. Ця галузь найбільшою мірою, а по-суті, повністю вже зосередилась у приватному секторі (97,2%). Важко передбачити, як вона розвиватиметься надалі. Можна лише прогнозувати, що поголів'я цих тварин у приватному секторі і далі буде збільшуватися, але ймовірно, ще не скоро досягне рівня 1940 р., або цього взагалі не станеться. Поки що не видно також можливостей відродження вівчарства у суспільному секторі.

Найшвидшими темпами в ОПГН зростає поголів'я коней. У 1997 р. його чисельність порівняно з базовим (1990 р.) зростає в 6,5 раза. Це зумовлено тим, що в основному завдяки коням селянин має можливість полегшити свою працю на землі. Можна очікувати, що з цієї причини чисельність поголів'я коней в підсобних селянських господарствах буде поступово збільшуватися, хоч важко передбачити, якими темпами.

Ще однією особливістю розвитку тваринництва в особистих підсобних господарствах громадян є поступове підвищення його продуктивності та її значне перевищення порівняно з підприємствами суспільного сектора. За цими показниками приватні господарства значно перевищують підприємства суспільного сектора (табл. 6.9.).

Якщо в 1990 р. у господарствах суспільного сектора області показники продуктивності тварин переважали показники у ОПГН, то у 1998 р. ситуація змінилась на користь останніх. Зокрема, у цьому році вони перевищували господарства громадського сектора за виходом на 100 маток телят - на 6,2%, поросят - на 31,5%, ягнят і козенят - у 3,3 раза, за середньорічним надоем молока від однієї корови - у 1,4 раза. Відстаючи від господарств суспільного сектора за середньою живою вагою реалізованої на м'ясо великої рогатої худоби, ОПГН за цим показником щодо свинарства перевищували їх у 1,3 раза. Виробництво продукції вівчарства суспільний сектор припинив майже повністю.

Тобто, якщо для тваринництва суспільного сектора характерним є одночасне зменшення поголів'я тварин і зниження їх продуктивності, то в приватному секторі спостерігається стабілізація чисельності поголів'я і його приріст, а також підвищення продуктивності. Завдяки цьому у загальному обсязі заготівель сільськогосподарської продукції частка господарств приватного сектора щодо худоби і птиці зростає з 19,4 до 65,1%, а молока і молочних про-

Продуктивність тварин у господарствах різних категорій

Показники	Господарства суспільного сектора		Особисті підсобні господарства населення	
	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.
Вихід приплоду на 100 маток, голів:				
телят	90	81	85	86
поросят	1478	1228	1078	1615
ягнят і козенят	95	36	109	120
Середньорічний надій молока від однієї корови, кг	2979	1776	2285	2548
Середня жива вага однієї голови, реалізованої на м'ясо, кг:				
великої рогатої худоби	400	325	259	218
свиней	130	115	128	149
Середній річний настриг вовни з однієї вівці, кг	2,2	-	2,3	2,4

дуктів - з 25,7 до 36,0%. Цей показник міг би бути значно вищим, якби була краще організована заготівля тварин і тваринницької продукції у сільських жителів. Оскільки ця робота поки що відстає від реальних потреб, селяни значну частину тварин і продукції продають на ринку не завжди на найкращих для себе умовах. Розрахунки свідчать, що переробники освоїли товарні ресурси худоби у приватному секторі України тільки на 7 відсотків¹. Рівень заготівлі картоплі, молока, овочів у населення знижується. Це відбувається в умовах, коли виробництво сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення збільшується.²

Як відомо, в радянські часи значну частину телят та іншого

¹ Кучма Л.Д. Люди повинні бути господарями на своїй землі // Економіка АПК. - 1999. - № 2 - С. 7.

² Степаненко І.Х. Міжнародний конгрес з питань кооперації // Економіка АПК. - 1997. - № 3. - С. 87.

молодняку великої рогатої худоби колгоспи купляли для дорощування і відгодівлі у селян. Зараз така практика, яка була корисною для селян, майже повністю втрачена, а заготівельні організації з різних причин не проявляють достатньої ініціативи щодо закупівлі тварин¹. Внаслідок цього закупки м'яса в господарствах населення у 1998 р. зменшились порівняно з 1990 р. з 20,6 тис. т. до 11,5 тис. т, тобто на 44,2%.

Така тенденція має місце у переважній більшості районів області. Виняток становлять лише Верховинський і Тлумацький райони. У них закупки м'яса у населення за цей період зросли відповідно на 55,1 та 8,2%. Поряд з цим у деяких районах його закупки зменшились у 2,0 і більше разів, у тому числі у Долинському - в 2,1 рази, Городенківському - в 2,7, Рожнятівському - в 3,2, Надвірнянському - в 4,6, Снятинському - в 5,0 разів.

Закупки м'яса в розрахунку на один двір сільської місцевості за ці ж роки зменшились з 77 до 39 кг (на 49,4%). При цьому найбільше зменшення заготівель м'яса в розрахунку на один двір мало місце у тих же Долинському, Надвірнянському, Снятинському і Городенківському районах, у яких цей показник був найменшим серед районів у цілому. В тому числі у Снятинському та Надвірнянському районах цей показник у 1998 р. був відповідно у 5 та 5,5 рази нижчим порівняно з 1990 р. В той же час у Рогатинському і Тлумацькому районах має місце, хоч і невелике (1-28 кг), збільшення закупівель м'яса в одному селянському дворі.

Значно зменшились за цей період також закупки молока і молочних продуктів в цілому по області - з 70,3 тис. т. до 18,6 тис. т, або майже у 3,9 рази. На відміну від м'яса, закупки якого збільшились у деяких районах, зменшення закупок молока має місце у всіх без винятку районах, в тому числі у Галицькому, Калуському, Надвірнянському, Косівському, Тисменицькому і Снятинському - у 4,4-26,2 рази. Закупки молока в розрахунку на один двір сільської місцевості зменшились у 4,1 рази (з 262 кг до 64 кг), а в розрахунку на одну корову - у 4,2 рази. Лише у Городенківському районі у 1998 р. закуплено молока в населення по 426 кг в розрахунку на одну корову. Це у 2,0 рази менше порівняно з 1990 р. (880 кг), та все ж відносно високий показник. В той же час цей показник у Тисменицькому, Косівському, Снятинському, Надвірнянському, Богородчанському, Калуському районах становив

¹ Стельмащук А.М. Організаційно-економічні основи реформування сільського господарства // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 82.

лише 10-88 кг, а у Верховинському районі молоко від особистих підсобних господарств населення майже зовсім не заготовлялося. Його закупки в розрахунку на одну корову становили лише 9 кг.

Як позитивний приклад організації заготівлі м'яса і молока від населення можна навести дані про досвід функціонування приватних заготівельних сільськогосподарських підприємств у Богородчанському районі¹.

Наведені вище загальні статистичні дані не дають повного уявлення про розвиток тваринництва в особистих підсобних господарствах населення, в тому числі за наявністю в них сільськогосподарських тварин. На перший погляд це може здатися неймовірним, але значна частина підсобних господарств сільської місцевості взагалі не має худоби або окремих її видів. Це підтверджується даними, наведеними в таблиці 6.10².

Таких, що не мали будь-якої худоби, у 1998 р. в області була четверта частка господарств сільської місцевості. Це дещо менше, ніж у 1990 році, але все ж досить багато. Ще більша частина - 39,1% не мала у своїх господарствах великої рогатої худоби, а 43,7% - корів. І хоч цей показник порівняно з 1990 р. дещо зменшився, все ж він є досить високим. Особливо багато господарств (54,7%, що практично - на рівні 1990 р.) не мали свиней. При цьому спостерігається велика строкатість цих показників за районами. Найбільше господарств (близько третини), що не мали ніякої худоби, у Галицькому, Коломийському, Надвірнянському, Снятинському і Тисменицькому районах. На цьому тлі в кращій бік відрізняється гірський Верховинський район, у селах якого переважають луки і пасовища, що створює сприятливі умови для розвитку тваринництва.

У більшості районів зросла кількість сільських дворів, які не мають великої рогатої худоби. Особливо багато таких господарств у Косівському (53,7%), Снятинському (48,1%) і Тисменицькому (46,9%) районах проти 14,0% - у Верховинському районі. Не набагато, лише на 7,1%, зменшилась кількість селянських дворів, що не мають корів, але за темпами зменшення це все ж найкращий

¹ Брус В.Х. Заготівля продукції тваринництва приватними заготівельними підприємствами в районі // Маркетинг та логістика в системі менеджменту. Матеріали II-ої міжнародної науково-практичної конференції 22-24 жовтня 1998 р. - Львів, 1998. - С. 127.

² Розраховано за даними: Основні показники розвитку сільського господарства в приватному секторі Івано-Франківської області за 1980-1997 роки. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1998. - С. 49-50. Довідка про число господарств населення сільської місцевості, що не мають худоби на 1 січня 1999 року. Державна статистична звітність. Форма № 9-с. Івано-Франківське обласне управління статистики. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 1-18.

Питома вага господарств сільської місцевості, що не мали худоби
на кінець 1 січня 1999 р., %¹

Райони	Всіх видів худоби		Великої рогатої худоби		Корів		Свиней	
	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.	1990 р.	1998 р.
Богородчанський	25,0	24,2	33,8	31,8	42,2	36,1	56,1	55,9
Верховинський	10,7	7,7	25,1	14,0	40,6	22,1	47,2	21,5
Галицький	33,5	29,2	39,5	36,2	44,5	39,2	66,2	64,7
Городенківський	24,7	27,5	38,7	41,1	50,0	48,2	37,1	34,2
Долинський	28,0	22,4	32,9	31,0	42,0	37,5	65,4	69,0
Калуський	22,6	16,3	26,5	25,1	39,7	27,8	50,8	58,3
Коломийський	35,3	30,1	45,8	43,8	56,9	47,2	55,7	50,0
Косівський	23,2	19,4	47,7	53,7	62,1	59,6	70,3	72,9
Надвірнянський	30,6	30,5	44,0	40,8	56,7	47,1	54,2	59,2
Рогатинський	22,7	21,4	29,5	28,4	34,0	30,2	50,1	50,2
Рожнятівський	29,0	22,5	38,5	32,3	45,9	35,5	46,1	42,9
Снятинський	35,8	28,9	50,2	48,1	60,9	39,5	39,8	43,4
Тисменицький	38,2	32,8	53,6	46,9	61,7	51,8	59,3	66,0
Тлумацький	26,0	22,7	35,0	31,8	40,1	36,0	46,7	38,1
По області	29,0	25,2	40,9	39,1	50,8	43,7	57,0	54,7

¹ Розраховано за даними: Довідка про число господарств населення сільської місцевості, що не мають худоби на 1 січня 1999 р. Форма № 9-с. Івано-Франківське обласне управління статистики. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 1-18.

показник порівняно із показником щодо інших видів тварин. Але і за цих умов у Косівському, Снятинському, Тисменицькому, Городенківському, Коломийському і Надвірнянському районах на кожних два сільських двори припадає одна корова.

Ще гірші справи в сільських господарствах з розвитком свинарства. В цілому по області частка господарств, що не утримують свиней, за останні роки практично не змінилася. Проте і за цих обставин у Галицькому, Долинському, Тисменицькому, Косівському районах їх питома вага становить 64-73%, що не можна вважати нормальним явищем.

З огляду на тенденції, що склалися в останні роки в області з розвитком тваринництва в особистих підсобних господарствах населення, важко достовірно передбачити, як розвиватимуться події надалі. Проте є підстави сподіватися, що у все більшій частці сільських дворів будуть заводити ті чи інші види тварин. Цьому сприятимуть як давні традиції селянства України, так і зменшення можливостей одержувати продукцію тваринництва в господарствах суспільного сектора.

Розділ 7. Деякі проблеми подальшого розвитку аграрної реформи в регіоні

Багатоаспектність аграрних реформувань, велика кількість прорахунків і помилок щодо їх здійснення, недостатня регулююча роль держави, спад сільськогосподарського виробництва, який постійно супроводжує соціально-економічні перетворення на селі та інші причини, перетворюють аграрну реформу в довгий, складний і малорезультативний процес¹. До того ж справа ускладнюється тим, що в ряді випадків вони набувають політичних відтінків з усіма негативними наслідками. "На даному етапі, - наголошує П. Саблук, - з боку окремих партій і політиків переважає різко негативна оцінка аграрної реформи"².

Важливість, складність і невідкладність подолання проблем, що виникають на шляху реформування аграрних відносин, зумовлюють необхідність їх глибокого і всебічного наукового опрацювання і практичного вирішення. Над цим працюють великі наукові колективи Інституту аграрної економіки УААН, Інституту економіки НАНУ, Ради з вивчення продуктивних сил НАНУ, Національного аграрного університету України, інших наукових установ і навчальних закладів. Їх науковцями вже вирішено ряд важливих питань, які знайшли відображення в законодавчих та інших нормативно-правових актах і положеннях, методично-організаційних рекомендаціях, наукових публікаціях і знаходять все ширше втілення в практиці реформування. Є підстави для висновку, що аграрна реформа отримує надійну науково-методологічну і організаційну основу, ефективне використання якої здатне забезпечити підвищення її соціально-економічної результативності.

Це не означає, що в науково-практичному відношенні вже опрацьовані і, тим більше, вирішені всі проблеми аграрної реформи. Навпаки, їх ще дуже багато, а загальна кількість проблем не лише не зменшується, а, навпаки, постійно зростає. І чим повільніше або недостатньо ефективно вирішуються одні проблеми, тим швидше нагромаджуються нові, складніші. Це стосується як загальнодержавного, так і регіональних рівнів управління щодо реформування аграрних відносин. При цьому на одне з перших

¹ Галанець В.Г. Наслідки аграрної реформи // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 140.

² Саблук П. Потрібні нові форми господарювання // Урядовий кур'єр. - 1998. - 3 груд.

місць виходять проблеми припинення спаду сільськогосподарського виробництва і формування більш сприятливого реформаційного середовища.

7.1. Подолання спаду і забезпечення стабілізації сільськогосподарського виробництва

Незважаючи на те, що соціально-економічні перетворення в сільському господарстві України вже мають кількарічну історію, навколо них не вщухають дискусії і політична боротьба щодо доцільності, мети і способів їх проведення. Періодично вони набувають більшої чи меншої гостроти, проявляються в різних формах, охоплюють аграрні відносини в цілому чи обмежуються їх окремими складовими. В багатьох випадках при цьому навколо них загострюється політична обстановка.

Адже аграрна реформа взагалі і особливо її серцевина - реформування земельних відносин - мають у своїй основі не що інше, як переведення сільського господарства і всього агропромислового виробництва на суттєво інші, ніж були в радянські часи та існуючі сьогодні соціально-економічні і суспільно-політичні засади розвитку¹. Більше того, у зв'язку з тим, що тривалий час ці галузі розвивалися на принципово іншій політичній ідеології, такі засади, як підвищення місця і ролі приватної власності на землю і майно, формування на їх основі у сільському господарстві приватного сектора, вільний вибір селянами найбільш прийнятних для них форм господарювання, розвиток індивідуального підприємництва тощо, з самого початку набували і продовжують набувати певного політичного забарвлення.

Причина цього полягає в тому, що глибоке реформування аграрних відносин одним із своїх наслідків може (буде) передбачати побудову в українському селі нової соціально - політичної системи. Звичайно - це не є її проголошення: ще не відомо, якою вона буде. На думку вчених, вона може бути: ринковою економікою, змішаною економікою, соціально-ринковою економікою, планомірно-ринковою економікою тощо². Сьогодні достатньо підстав для ви-

¹ Третяк А.М. Принципи реформування земельних відносин у Карпатському регіоні України // Економіка АПК. - 1996. - № 4. - С. 16-20.

² Мочерний С. До якої системи прямувати? // Економіка України. - 1993. - № 6. - С. 14-24.

сновку, що аграрна реформа розвивається і в міру її поглиблення набуває саме такого спрямування. А оскільки в Україні на сучасному етапі досить міцними є політичні сили, які не сприймають аграрних перетворень, на перше місце виставляються політичні аспекти реформування. Крім усього іншого, проблема ускладнюється тим, що противники реформувань отримують підтримку з боку певної частини селян. У зв'язку з цим так чи інакше формується несприйняття аграрної реформи, яке ускладнює її здійснення в соціально-економічному відношенні.

Негативний вплив цього чинника міг би зменшитись, якби реформування аграрних відносин хоча б певною мірою супроводжувалося його соціально-економічною віддачею. Можна зробити припущення, що якби економічний стан сільського господарства не погіршувався, аграрна реформа мала б менше противників, відбувалася би спокійніше і завойовувала б на свій бік все більшу частину селян.

Проте поки що відбувається зворотнє - глибокий занепад сільського господарства, подолати який поки що не вдається. Три роки підряд агропромисловий комплекс завершує рік зі збитками. Його фінансові показники за останні роки - найгірші серед показників усіх секторів економіки¹. З цього приводу вже виконано багато важливих соціально-економічних аналітичних досліджень, здійснено економічних обґрунтувань, видано чимало наукової літератури. Тому немає потреби повторювати їх результати. В даному випадку можна обмежитись тим, що у 1998 р. валова продукція сільського господарства України, порівняно з 1990 р., зменшилась (в порівняльних цінах 1996 р.) з 48,6 млрд. грн. до 25,4 млрд. грн.², тобто, на 47,7%, виробництво зерна - з 51,0 млн. т до 26,7 млн. т (на 47,6%), цукрових буряків - з 44,3 млн. т до 22,2 млн. т (49,9%)³.

Зрозуміло, що загальний занепад сільського господарства в Україні не міг обминути Івано-Франківську область. Як складова частина аграрного сектора економіки держави, вона не могла стати винятком, і тому також відзначається вагомим зменшенням виробництва продукції сільського господарства, насамперед у сус-

¹ Кучма І.Д. Люди повинні бути господарями на своїй землі // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 3.

² Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 1998 р. (в порівняльних цінах за 1996 р.). Статистичний збірник. - К.: Державний комітет статистики України, 1999. - С. 12.

³ Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодово-ягідних та виноградних насаджень в Україні в 1998 р. - К.: Державний комітет статистики України, 1999. - С. 18, 68.

пільному секторі при її одночасному нарощуванні у приватному секторі (рис. 7.1.). За період 1990-1998 рр. її виробництво в суспільному секторі зменшилось в порівняльних цінах 1996 р. з 488 млн. грн. до 99 млн. грн., тобто майже на 79,7%, тоді як у приватному секторі воно, навпаки, зросло з 528 млн. грн. до 550 млн. грн., або на 4,2%.

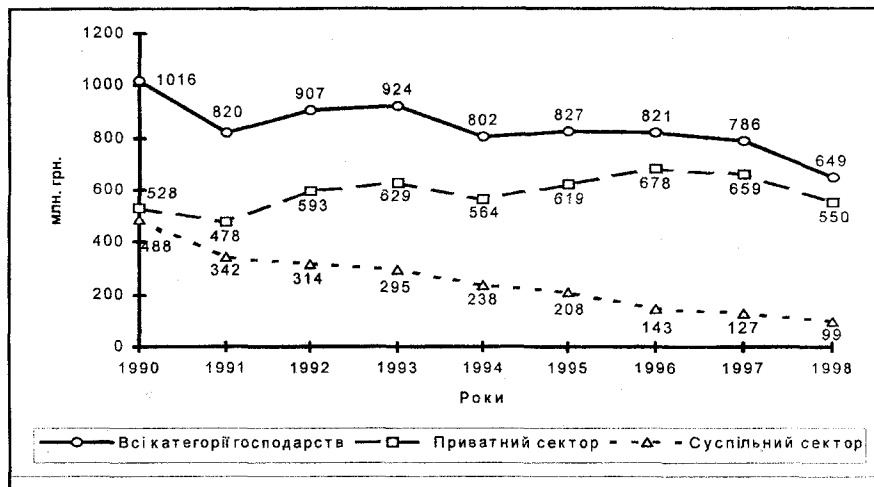

Рис. 7.1. Валова продукція сільського господарства Івано-Франківської області у порівняльних цінах 1996 р., тис. грн.¹

Внаслідок цього місце і роль приватного сектора в продовольчому забезпеченні значно зросли: якщо у 1990 р. на нього припадало 52% валової продукції сільського господарства, то у 1998 р. - 84,7%.

При цьому, як і в цілому в Україні, особливо великим є зниження виробництва продукції тваринництва в суспільному секторі (рис. 7.2.). У 1998 р. її виробництво у цьому секторі становило лише 19,5% до рівня 1990 р. Великим (більше ніж в 4,8 раза) був спад виробництва також в галузі рослинництва.

У приватному секторі за аналізований період продукції рослинництва було також вироблено менше на 3,1%, а тваринництва - більше на 9,6%.

¹ Розраховано за даними: Сільське господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. Івано-Франківськ, 1998. - С. 8; Склад валової продукції сільського господарства за 1998 р. Івано-Франківське обласне управління статистики, 1999. - С. 1

Показники виробництва найважливіших видів продукції сільського господарства наводяться в таблиці 7.1. Щоб знівелювати велику різницю у виробництві продукції за окремі роки, особливо в рослинництві, в ній для розрахунку взяті дані за перші (1990-1991) і останні (1997-1998) два роки періоду, що аналізується.

При аналізі даних цієї таблиці привертає увагу наступне:

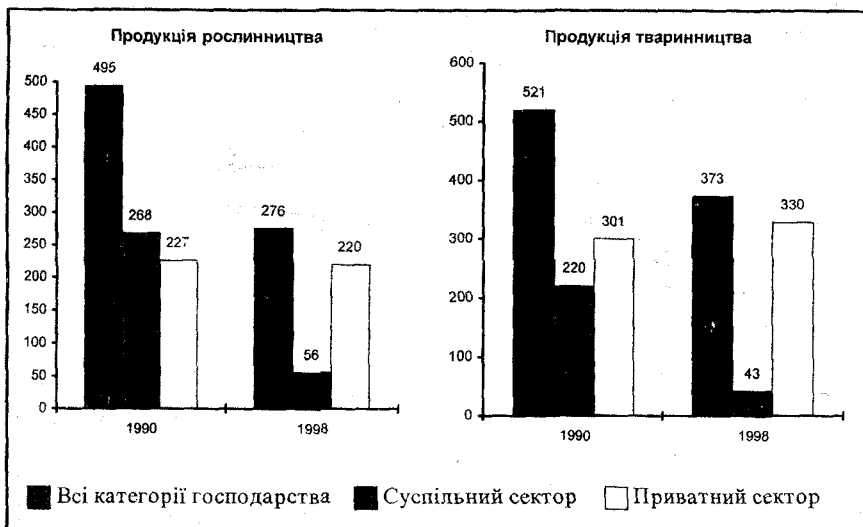

Рис. 7.2. Зміни у виробництві продукції в галузях сільського господарства

а) при спаді в області виробництва більшості основних видів продукції сільського господарства збільшується виробництво картоплі та овочів, в тому числі в приватному секторі - відповідно майже в 1,5 і 1,9 раза. Вирощування ж цих культур в суспільному секторі зменшилось в 11,7 (картопля) і 6,0 (овочі) разів. Завдяки цьому основним виробником картоплі і овочів в області вже став приватний сектор. У загальному обсязі у 1997-1998 рр. у ньому вироблялось картоплі - у 84,5 і овочів-у 10,6 раза більше порівняно із суспільним сектором;

б) суспільний сектор зберігає провідні позиції щодо вирощування зернових культур і цукрових буряків. Проте помітніше місце у їх вирощуванні починає займати приватний сектор. На нього у 1997-1998 рр. припадало 27,3% виробленого зерна (у 1990-1991 рр. - 11,7%), а на цукрові буряки, які є новою культурою для

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в
Івано-Франківській області (без фермерських господарств),
тис. т¹

Види продукції	Сектори	Роки (в середньому)		1997-1998 рр. в % до 1990-1991 рр.
		1990- 1991 рр.	1997- 1998 рр.	
Зерно, включаючи кукурудзу	Всі категорії господарств	424,1	308,6	72,8
	Суспільний	374,0	217,3	58,1
	Приватний	49,8	84,4	169,5
Цукрові буряки (фабричні)	Всі категорії господарств	532,7	250,6	47,0
	Суспільний	532,1	209,4	39,4
	Приватний	-	33,9	-
Картопля	Всі категорії господарств	507,9	633,8	124,8
	Суспільний	86,7	7,4	8,5
	Приватний	421,1	625,3	148,5
Овочі	Всі категорії господарств	89,6	89,7	100,1
	Суспільний	46,1	7,7	16,7
	Приватний	43,5	81,4	187,1
М'ясо (у забійній вазі)	Всі категорії господарств	89,8	52,6	58,6
	Суспільний	55,2	7,2	13,0
	Приватний	34,5	45,2	131,0
Молоко	Всі категорії господарств	555,9	530,8	95,5
	Суспільний	217,8	57,8	26,5
	Приватний	338,1	471,2	139,4
Яйця, млн. шт.	Всі категорії господарств	294,9	233,8	79,3
	Суспільний	123,5	49,5	40,1
	Приватний	171,4	184,0	107,4
Вовна, т	Всі категорії господарств	141,0	56,9	40,4
	Суспільний	118,0	0,4	0,3
	Приватний	23,0	55,4	240,9

¹ Розраховано за даними: Сільське господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. - Івано-Франківськ, 1999. - С. 23-40.

приватного сектора - 13,5%. Є підстави сподіватися, що і в найближчій перспективі зерно, включаючи кукурудзу, і цукрові буряки також будуть вирощуватися переважно в суспільному секторі при поступовому подальшому збільшенні у їх виробництві частки приватного сектора;

в) приватний сектор стає основним виробником також в області м'яса: якщо в 1990-1991 рр. в ньому вирощувалося 38,4% цієї продукції, то в останні два роки, що аналізуються - вже 85,9%. Внаслідок цього співвідношення суспільного і приватного секторів у виробництві м'яса в першому аналізованому періоді становило 1:0,63, а в другому - 1:6,3. При цьому завдяки вищій продуктивності тварин у приватному секторі темпи зосередження виробництва м'яса в цьому секторі перевищують темпи збільшення у ньому сільськогосподарських угідь;

г) у виробництві молока приватному секторові належало домінуюче місце ще до початку реформування сільського господарства області: у 1990-1991 рр. на нього припадало 60,8% його загальнообласного виробництва. В останнє аналізоване дворіччя цей процес продовжувався: якщо виробництво молока в суспільному секторі зменшилось у 3,8 раза, то у приватному, навпаки, зросло більше ніж на третину. Внаслідок цього в 1997-1998 рр. на приватний сектор вже припадало 88,8% виробленого в області молока. Тобто населення області, в основному, споживає молоко, вироблене в приватному секторі;

д) подібна ситуація відбувається також у птахівництві. Хоч виробництво яєць у приватному секторі за період, що аналізується, збільшилось порівняно не на багато - лише на 7,4%, все ж внаслідок зменшення їх виробництва у 2,5 раза в суспільному секторі, приватний у 1997-1998 рр. вже виробляв 78,7% яєць. Є підстави очікувати, що надалі ця частка буде збільшуватися;

е) якщо суспільний сектор практично припинив розвивати вівчарство, то населення продовжує розвивати цю галузь: у 1997-1998 рр. воно виробило 97,4% вовни.

Найбільш загальними висновками з наведених вище та інших аналітичних даних є наступні:

- по-перше, приватний сектор в Івано-Франківській області переважає у виробництві сільськогосподарської продукції, а за деякими її видами йому належить визначальне місце;

- по-друге, активний процес становлення приватного сектора в області веде до підвищення темпів його продуктивності, що

значно перевищує суспільний сектор. Останнє підтверджується наступним: у 1998 р. на нього припадало 41,5% сільськогосподарських угідь, а виробництво продукції в ньому становило 84,0% загальнообласного рівня. Тобто приватний сектор забезпечує виробництво продукції з одного гектара сільськогосподарських угідь у 2,0 рази більше порівняно із суспільним.

Активне становлення приватного сектора в сільському господарстві області можна вважати однією з найважливіших передумов того, що темпи спаду обсягів сільськогосподарського виробництва в ній значно нижчі порівняно з відповідним показником в цілому по Україні і найнижчі порівняно з іншими областями (крім Закарпатської). Це підтверджується насамперед тим, що якщо у 1998 р. зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з 1990 р. становило в Україні 47,7%, то в Івано-Франківській області цей показник був нижчим - 36,2%. З інших областей, що мають подібний низький показник, найближчі місця до Івано-Франківської області посідають: Закарпатська - 28,6%, Львівська - 40,4%, Херсонська - 43,4, Київська - 43,5%, Черкаська - 43,9, Вінницька - 44,4%, Чернівецька - 44,4% та Одеська - 44,7%¹.

Ці та деякі інші області (таких областей у 1998 р. було 13) відносяться до тих, у яких темпи спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції нижчі порівняно із середнім в Україні. Внаслідок цього зростає їх частка в загальнодержавних обсягах виробництва за досліджуваний період (табл. 7.2).

Хоч Івано-Франківська область - у числі кращих, це не може бути підставою для самозаспокоєння. Воно лише вказує на те, що реформування аграрних відносин в області відбувається дещо ефективніше, ніж в інших областях. Але у зв'язку з несприятливою щодо реформування аграрних відносин ситуацією в Україні Івано-Франківська область, як і всі інші області, не зможе власними силами подолати спад сільськогосподарського виробництва. Цього можна буде досягти при комплексному здійсненні великої сукупності правових, економічних, організаційних та інших заходів, які забезпечать переведення аграрної реформи на якісно новий рівень - зростання її соціально-економічної віддачі. Це слід

¹ Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 1998 р. (в порівнянних цінах за 1996 р.). Статистичний збірник. - К.: Державний комітет статистики України, 1999. - С. 12.

розглядати як найважливіший критерій ефективності реформування аграрних відносин. Лише воно зможе зняти навколо аграрної реформи надмірно складну політичну, соціально-економічну і психологічну ситуацію, зробити всіх селян зацікавленими в ній.

З метою подолання спаду і забезпечення стабілізації сільськогосподарського виробництва, нарощування випуску продукції агропромислового комплексу, підвищення його ефективності, формування нових організаційно-правових структур, в області розроблена і схвалена обласною державною адміністрацією та обласною радою "Концепція стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999-2001 рр."¹. На основі цих концептуальних підходів у кожному районі конкретизовано

Таблиця 7.2

Зростання частки деяких областей у виробництві продукції сільського господарства, в % до загального виробництва в Україні²

Області	Частка в загальнодержавному виробництві		Приріст (у відсоткових пунктах)
	1990 р.	1998 р.	
Закарпатська	1,56	2,14	0,58
Львівська	3,98	4,55	0,57
Київська	5,85	6,34	0,49
Івано-Франківська	2,09	2,56	0,47
Вінницька	6,08	6,48	0,40
Черкаська	4,57	4,91	0,34
Херсонська	3,45	3,75	0,30
Одеська	4,54	4,82	0,28
Дніпропетровська	5,42	5,56	0,14
Рівненська	2,86	2,99	0,13
Чернівецька	1,80	1,91	0,11
Хмельницька	4,32	4,40	0,08
Житомирська	3,88	3,94	0,06

¹ Концепція стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області на 1999-2001 рр. - Івано-Франківськ, 1999. - 22 с.

² Розраховано за даними: Статистичний збірник. Україна в цифрах у 1997 році. - К.: Наукова думка, 1998. Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 1998 р. (в порівнянних цінах 1996 р.). Статистичний збірник. - К.: Державний комітет статистики України, 1999. - С. 12.

програми стабілізації та розвитку агропромислового комплексу відповідно до особливостей району.

7.2. Формування надійного реформаційного середовища

Узагальнення і аналіз здійснення сучасного етапу реформування аграрних відносин не лише в Івано-Франківській області, але й в Україні в цілому дає підстави для наступного висновку. Однією з найважливіших причин відсутності очікуваної соціально-економічної віддачі є те, що всі складові аграрної реформи здійснюються на практиці переважно відокремлено, фрагментарно і тому навіть сукупно не завжди становлять єдине ціле, здатне забезпечити очікуваний результат. Замість того, щоб діяти у взаємозв'язку, доповнюючи і посилюючи одна іншу, вони діють без достатньої узгодженості між собою, чим зменшують соціально-економічну віддачу як кожної зокрема, так і всіх разом. Внаслідок цього не забезпечується формування єдиного, умовно кажучи, достатньо надійного "силового поля" аграрної реформи, здатного забезпечити її соціально-економічну результативність.

Це, мабуть, стало однією з підстав для висновку, зробленого В.В. Юрчишиним про те, що здійснювані аграрні перетворення не становлять суті аграрної реформи в її загальноприйнятому розумінні¹. Поглиблене вивчення цієї проблеми покаже, наскільки обґрунтованим є такий висновок. Але певні підстави для нього є.

По-перше, до цього часу не визначені політичні аспекти реформування аграрних відносин, насамперед в частині того, яку мету має аграрна реформа - обмежитись лише реформуванням соціально-економічних відносин на селі, чи й побудувати в ньому істотно новий суспільно-політичний устрій. Якщо виходити з передбачень, зроблених О.М. Онищенком і В.В. Юрчишиним ще у 1994 р.², варто орієнтуватися саме на таку кінцеву мету.

По-друге, хоч у правовому відношенні аграрна реформа певною мірою вже забезпечена, але достатнім таке забезпечення назвати не можна. Зокрема, надміру затягнулося прийняття Верховною Радою України нової редакції Земельного кодексу, невідомо

¹ Юрчишин В. Чому не спрацьовує аграрна реформа? // Демократична Україна. - 1998. - 13 жовт.

² Онищенко О., Юрчишин В. Соціально-економічна реформа: тільки шлях до ринку чи й побудова нового суспільного ладу? // Економіка України. - 1994. - № 3. - С. 18-28.

як будуть вирішуватись питання щодо купівлі-продажу землі тощо. Існуючий Земельний кодекс України, як наголосив Л.Д. Кучма, “не просто застарів морально - він має близько 40 розбіжностей з Конституцією”¹.

По-третє, паювання майна в багатьох колективних сільськогосподарських підприємствах здійснене формально². Перелік неузгодженостей, які мають місце в аграрній реформі, настільки великий, що є над чим працювати, щоб її “силове поле” було достатньо обгрунтованим і надійнішим.

На підставі цих та інших ускладнень, які супроводжують реформування аграрних відносин, можна, крім інших, зробити ще один важливий висновок. Його суть полягає в тому, що як і будь-який інший елемент соціального розвитку, реформування аграрних відносин може бути успішним лише за умови, якщо воно здійснюватиметься у сприятливому для нього політико-правовому, соціально-економічному та організаційному середовищі. *Його слід розуміти як єдність сприятливих для реформування політичних, правових, економічних, соціальних та організаційних передумов, кожна з яких повинна характеризуватися наступними найважливішими ознаками:*

- бути якомога чіткіше окресленою, мати конкретне завдання і в повному обсязі забезпечувати виконання визначеної для неї цільової функції;
- мати чітко виражену стратегічну спрямованість, підпорядковану досягненню кінцевої мети реформування аграрних відносин. При цьому вона має забезпечувати узгоджене здійснення і досягнення коротко-, середньо- і довгострокових завдань;
- діяти так, щоб повністю і з найбільшою віддачею виконувати притаманну їй функцію, одночасно забезпечувати ефективне використання реформаційних можливостей;
- виконувати не лише безпосередньо реформаційну функцію, але й із самого початку бути спрямованою на забезпечення пореформеного розвитку.

Поки що ці та інші вимоги до забезпечення ефективного здійснення аграрної реформи з різних причин діють в обмеженому вигляді. Зокрема, недостатньо відпрацьовані соціально-

¹ Кучма Л.Д. Люди повинні бути господарями на своїй землі // Економіка АПК. - 1999. - № 2. - С. 4.

² Стельмашук А.М., Восьний К.З. Розвиток альтернативних форм господарювання на селі (на прикладі селянських (фермерських) господарств Тернопільської області // Економіка АПК. - 1996. - № 8. - С. 21.

економічна суть і цільове призначення кожного елемента аграрної реформи. Переважає їх найбільш загальна мета без поглибленої деталізації кожного з таких елементів. Проявляється недооцінка комплексного здійснення всіх складових аграрної реформи, внаслідок чого не досягається єдність реформаційних перетворень у всій їх сукупності. Продовжує залишатися недостатнім організаційний рівень реформування аграрних відносин. Надміру відстає відпрацювання і практичне здійснення системи економічних відносин в ланці “держава-сільське господарство”, які продовжують діяти не на користь реформи. Ринкові і державні регулятори, як підкреслює І.І. Лукінов, спрацьовують тепер на прискорення втрати національного товаровиробника¹. Продовжуючи цю думку, М.П. Вітковський², П.А. Лайко³, Ю.Д. Білик, І.Р. Михасюк⁴ обґрунтовують потребу оптимального співвідношення ринкового і державного регулювання економіки, економічних відносин, а також фінансової підтримки розвитку агропромислового комплексу.

Ці та інші обставини зумовлюють необхідність прискореного формування надійного реформаційного середовища, яке своєю суттю, спрямованістю і механізмами дії забезпечувало б ефективне реформування аграрних відносин. Принципова схема такого середовища, опрацьована спільно з академіком УААН В.В. Юрчишиним⁵, наводиться на рис. 7.3. Вона має методологічну спрямованість, а її найважливішими особливостями є наступні:

- єдність реформування аграрних відносин зі стратегічним розвитком держави. В практичному відношенні це означає, що аграрна реформа є безпосередньою складовою соціально-економічного розвитку держави в цілому, тому має базуватися на його вихідних засадах, а зміни, що відбуваються в державі, повинні враховувати інтереси сільського господарства;

- блочна побудова такого середовища, тобто формування в реформаційному середовищі сукупності цільових функціональних (на схемі вони означені як “поля”) блоків, кожний з яких взаємодіє з усіма іншими блоками (полями). Кількість таких блоків

¹ Лукінов І.І. Регулюючі ринкові і державні механізми в агробізнесі України // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 48.

² Вітковський М.П. Посилення ролі держави при переході до ринку // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 134.

³ Лайко П.А. Концептуальні положення державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 122-124

⁴ Білик Ю.Д., Михасюк І.Р. Державне регулювання діяльності підприємницьких структур АПК // Вісник аграрної науки. - 1999. - № 3. - С. 64-66.

⁵ Юрчишин В.В., Баланюк І.Ф. Надійне реформаційне середовище як передумова ефективного здійснення аграрної реформи // Агроінком. - 1999. - № 3-4-5. - С. 20, 21.

Рис. 7.3. Концептуальна схема реформаційного середовища

(полів) може бути збільшена, наприклад, за рахунок включення в систему реформування питань щодо переведення на найсучасніші засади сільськогосподарських технологій, підвищення агроекологічного забезпечення реформування тощо. Але оскільки ці та деякі інші питання повинні вирішуватися незалежно від того, будуть чи не будуть підлягати реформуванню соціально-економічні відносини, в даному випадку можна обмежитись означеними блоками (полями);

- вирішення в єдності питань, що мають безпосередньо реформаційне призначення, які в сукупності становлять власне реформу і мають забезпечити ефективний пореформений розвиток.

Кожний з означених у схемі функціональних блоків (полів) є багатоаспектним. Зокрема, політичний блок включає в себе опрацювання державою аграрної політики з визначенням в ній її політичного і соціально-економічного призначення і механізмів досягнення кінцевої мети, а також мети і завдань аграрної реформи. Основним призначенням правового поля реформаційного середовища є опрацювання і забезпечення дієвості відповідної законодавчої та іншої нормативно-правової бази реформування аграрних відносин. В економічному полі визначальними є опрацювання системи макроекономічних відносин, підпорядкованих інтересам реформи, формування відповідних ринкових механізмів тощо. Особливе місце посідає формування надійного організаційного поля, покликаного забезпечити ефективну організацію здійснення всіх складових реформування аграрних відносин: власне реформування, післяреорганізаційного розвитку, інформаційного і кадрового забезпечення аграрних реформувань, їх моніторингу тощо. Крім виконання притаманних їм функцій, усі без винятку блоки (поля) повинні підпорядковуватися інтересам соціальної перебудови села, поступового виведення його в соціальному відношенні на рівень найбільш розвинутих країн.

З огляду на складності, в яких відбувається аграрна реформа, а також виходячи з необхідності її подальшого розвитку, формування надійного, стратегічно спрямованого реформаційного поля слід віднести до найважливіших проблем ефективного реформування аграрних відносин. Звичайно, може бути відпрацьована інша, порівняно з наведеною на рис. 7.3., реформаційна модель. Та справа не в її графічному зображенні, а в соціально-економічній суті. Вона (суть) повинна бути такою, щоб аграрні реформування не просто здійснювалися, а ї обов'язково забезпечували достатньо високу політичну, економічну і соціальну віддачу.

Подібно тому, як реформаційне середовище повинно забезпечувати реформування аграрних відносин в країні в цілому, воно повинно мати місце також у кожному окремо взятому регіоні. У своїй найбільш загальній основі локальне, реформаційне середовище регіонального рівня буде таким же, як і те, що формується в масштабі держави. Проте за більш конкретним змістом його окремі блоки можуть (будуть) проявлятися і діяти дещо по-іншому.

Це, в першу чергу, стосується до його політичного поля. Якщо на загальнодержавному рівні політичні аспекти реформаційного

середовища мають найбільш загальне призначення, то стосовно до конкретного регіону вони мають виконувати дещо специфічні функції.

По-перше, політичне поле своєю сутністю і механізмами практичного прояву повинно не лише в загальному, але й в деталях узгоджуватися з побудовою і вимогами загальнодержавного реформаційного поля. Це треба розглядати як одну з найважливіших передумов відповідності аграрних перетворень, здійснюваних в регіоні, реформуванню аграрних відносин в цілому в країні. Будь-які відхилення від загальних принципових положень не повинні мати місця.

По-друге, аграрні реформування в регіоні повинні здійснюватися так, щоб вони не викликали ніяких політичних і психологічних ускладнень. Ця вимога набуває особливого значення у зв'язку з тим, що, як показує досвід, такі явища можуть мати місце. Зокрема, в Івано-Франківській області на початковому етапі реформування аграрних відносин винятково важливим було утримування від численних вимог щодо реституції земельних ділянок. У багатьох селянських сім'ях збереглися ще польські і навіть австрійські документи, які засвідчували їх безпосереднє (або як спадкоємців) право на конкретні ділянки земельних угідь. Користуючись цими документами, чимало селян вимагало повернення ділянок. І якщо у цьому відношенні не дійшло до соціальних ускладнень, то виключно завдяки твердій лінії у цьому відношенні органів державного управління областю й районами. Ними робилось все можливе, щоб не допустити щонайменших відхилень від заборон щодо реституції земельних ділянок, бо хоч один з її проявів міг би викликати своєрідну "ланцюгову реакцію".

По-третє, ще один політичний аспект в реформаційному полі являє собою пошук можливостей консолідації різних політичних сил в регіоні навколо проблеми реформування аграрних відносин. Як відомо, певна частина селян і громадян взагалі надміру критично ставиться до змін, що зараз відбуваються на селі, що є однією з основних причин їх повільного і недостатньо ефективного протікання. Як показує практика, поєднання таких поглядів на цю проблему дається дуже важко. Івано-Франківська область у цьому відношенні знаходилась і продовжує знаходитись у кращих умовах порівняно з багатьма іншими областями, оскільки в ній не було і немає політичних партій, які виступали б проти реформування аграрних відносин. Це стало однією з передумов того, що аграрна

реформа в області здійснюється швидше і глибше порівняно з іншими регіонами.

В частині правового забезпечення реформаційного середовища особливе значення має опрацювання в регіоні нормативно-правових актів і положень місцевого значення. Виняткове значення у цьому відношенні має розробка методичних рекомендацій, що стосуються особливостей вирішення окремих питань стосовно конкретних умов¹. Як показав досвід Івано-Франківської області, потреба в додаткових методичних розробках найчастіше виникає в умовах, коли приходиться вирішувати нетрадиційні питання або такі, досвід вирішення яких недостатній або й зовсім відсутній. З таким явищем при проведенні досліджень щодо реформування в області зустрілись в процесі створення на базі спілки селян "Поділля" в Галицькому районі фермерсько-орендного підприємства. Відповідний досвід описаний у п. 2.3.3.

Щодо організаційного поля, в місцевих умовах на одне з перших місць у ньому виходять опрацювання програм реформування і організація роз'яснювальної роботи серед членів підприємств, які реорганізуються. Це не лише забезпечує планомірніше і чіткіше проведення реформування, але й допомагає уникнути різних ускладнень, не допустити навколо нього соціально-психологічної напруги.

Оцінюючи з цих вимог реформування аграрних відносин Івано-Франківської області, є підстави зробити висновок, що в ній вдалося створити порівняно надійне відповідне реформаційне середовище.

7.3 Підвищення рівня кадрового забезпечення аграрної реформи

Як і в будь-якій іншій справі, в проведенні аграрної реформи особливо важливе місце посідає її забезпечення достатньо підготовлених і зацікавлених у ній керівників та спеціалістів різних рівнів. Успішна підприємницька діяльність, як підкреслює

¹ Баланюк І.Ф. Методика створення приватно-орендних сільськогосподарських підприємств на базі майнових паїв та земельних часток їх власників у Івано-Франківській області // Реформування економіки та інвестиції в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7-9 квітня 1998 року. - Чернівці, 1998. - С. 125-129.

Й.С. Завадський, у вирішальній мірі залежить від кадрів¹. Не лише тому, що керівникам та спеціалістам завжди і у всьому належить визначальне місце в організації і проведенні тієї чи іншої роботи, але і у зв'язку з тим, що на них покладається відповідальність за її якісне проведення і консолідацію зусиль усіх, хто має відношення до кожної конкретної справи. Це загальне положення у всій його повноті не лише стосується проблеми здійснення аграрної реформи, але й має щодо її організації підвищене значення. Це зумовлюється кількома обставинами:

- по-перше, реформування аграрних відносин - це відносно нова для наших умов справа, досвіду в проведенні якої до певного часу не було і його потрібно набувати, як кажуть, на марші. На це здатні лише достатньо підготовлені до аграрних реформувань керівники і спеціалісти державних органів управління і безпосередньо виробничої сфери;

- по-друге, в процесі проведення аграрної реформи виникає багато непередбачених раніше питань і проблем, на які потрібно вміти дати якщо не негайну, то невідкладну достатньо кваліфіковану і найбільш прийнятну для кожного конкретного випадку відповідь, на що, як відомо, спроможні лише добре підготовлені спеціалісти;

- по-третє, у зв'язку з тим, що у проведенні реформи винятково важливе місце посідає знання працівниками сільськогосподарських підприємств її суті, керівники і спеціалісти, відповідальні за її організацію, повинні бути добре підготовленими до роботи з селянами, дохідливо роз'яснювати їм всі положення реформування, вміти допомогти їм вибрати найбільш прийнятний для кожних конкретних умов варіант організаційно-правової форми новостворюваного агроформування, вирішити питання з розподілом майна тощо;

- по-четверте, організатори реформування повинні бути настільки передбачливими, щоб ще на стадії підготовки до нього вміти допомогти селянам у вирішенні питань пореформеного розвитку новостворених агроформувань. Без цього, як показує досвід, новостворені сільськогосподарські підприємства з самого початку можуть зустрітися з ускладненнями, яких можна було б уникнути, якби весь процес реформування здійснювався на засадах передбачень;

¹ Завадський Й.С. Менеджмент: Management. - К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. - Т. 1. - С. 90.

- по-п'яте, всі, хто має безпосереднє відношення до організації і проведення аграрної реформи, повинні володіти рисами підвищеної відповідальності за її результати. Ці риси слід вважати найважливішими при проведенні реформування аграрних відносин.

Означені вище та інші вимоги до керівників і спеціалістів, зайнятих у проведенні аграрної реформи, формують кадрове середовище, у якому вона може, повинна і буде забезпечувати достатньо високу результативність. Відомо, що в проведенні реформи зайняті керівники і спеціалісти різних рівнів: облдержадміністрації, обласної ради народних депутатів, обласного управління земельних ресурсів, відповідних їм районних управлінських органів і служб, сільських (селищних) рад народних депутатів, а також керівники і спеціалісти безпосередньо сільськогосподарських підприємств, що реформуються. На цій основі в регіоні формується реформаційна кадрово-управлінська вертикаль, як передумова ефективного реформування¹, яка залежно від кваліфікації і відповідальності зайнятих у ній керівників і спеціалістів може бути більше чи менше дійовою і надійною.

Оцінюючи з цих міркувань ситуацію, що склалася в період проведення в Івано-Франківській області аграрної реформи, є підстави зробити висновок, що в даному випадку маємо справу з достатньо високою надійністю кадрово-управлінської реформаційної вертикалі, здатної забезпечити вміле проведення аграрних реформувань. Не всі керівники і спеціалісти, не всі управлінські ланки і блоки достатньою мірою підготовлені до реформування, не всі ставляться до його проведення з однаковою відповідальністю. "Частина "лежачих" спілок, - зазначає вчений, спеціаліст-аграрник Прикарпаття, О. Соляник - очолюють випадкові люди, які не вміють ні грамотно газдувати, ні людей організовувати або й взагалі не розуміються на економіці, та ще й ігнорують науку"². Проте прогалини у цьому відношенні компенсуються більш підготовленими відповідальними керівниками і спеціалістами, що надає кадрово-управлінській вертикалі, в основному, достатньої міцності і надійності.

Крім усього іншого, цьому сприяє те, що Івано-Франківська область в радянські часи мала у сільському господарстві високо-

¹ Юрчишин В.В. До проблеми кадрового забезпечення реформування аграрних відносин // Економіка АПК. - 1998. - № 6. - С. 76.

² Соляник О. Вірю, що село буде заможним // Галичина. - 1996. - 26 червн.

класний кадровий потенціал, який у багатьох випадках був прикладом наслідування іншими областями. І хоч за останні роки відбулась велика зміна керівників і спеціалістів на всіх рівнях, атмосфера підвищеної відповідальності за результати роботи продовжує зберігатися і навіть примножується. Без будь-яких перебільшень, є підстави для висновку, що основне ядро цієї вертикалі якнайповніше відповідає усім викладеним вище вимогам до тих, кому припало проводити аграрну реформу.

Як і повинно бути, серцевиною і вершиною сформованої в Івано-Франківській області кадрово-управлінської вертикалі щодо реформування аграрних відносин є голова облдержадміністрації М.В. Вишиванюк. Увага до нього повертається не тому, що він є найвищою посадовою особою області, а виключно у зв'язку з тією позицією, яку він займав і займає у реформуванні аграрних відносин. Серед особливостей і рис, притаманних М.В. Вишиванюку як організаторові аграрних перетворень в області, найважливішими є наступні.

По-перше, усією своєю сутністю він належить до організаторів-реформаторів. Одним з перших в області він почав здійснення перетворень у колгоспі ім. Степана Мельничука Коломийського району, який тоді очолював. Детальніше цей матеріал викладений у п. 2,2. Тут повертається увага лише до особистих рис керівника цього господарства. Не дивлячись на те, що цей колгосп під його керівництвом на кінець 90-х років став одним із кращих не лише в області, але й в Україні, його керівник уже тоді відчув необхідність переведення господарювання на більш прогресивні засади і в наступні роки здійснив це. При цьому він особливу увагу звертав не на темпи реформування, а на вибір найбільш прийнятних його варіантів. Завдяки цьому створене в процесі реформування на його базі закрите акціонерне товариство продовжує розвиватися високоефективно і в складних економічних умовах сучасності.

По-друге, його винятково важливою рисою є прагматизм мислення і практичних дій. Точніше говорити про прогресивно спрямований прагматизм, який поєднує в собі постійний пошук нового зі всебічно виваженою, неупередженою оцінкою реальних справ на кожному даному етапі і вміння вибрати час і механізми переходу до нових засад і форм господарювання. У всій повноті в ньому проявляються риси досвідченого і високовідповідального перед людьми і землею селянина. Вони (риса) притаманні усій його життєвій, у тому числі хліборобській практиці, якою він неухильно

керується на високому державному рівні управління.

По-третє, він з глибокою повагою ставиться до тих, хто мислить і діє прогресивно й добивається на цьому шляху успіхів, вартих наслідування. Він їх не просто поважає, але й активно підтримує і довіряє їм складні справи. З цього приводу можна навести багато прикладів, але досить обмежитись наступним. За його пропозицією Президент України призначив головою районної державної адміністрації Галицького району фермера Р.Л. Слободяна, який уміло розвивав власне фермерське господарство, а після кількох років роботи в обласних органах управління знову повернувся до землі; також головою районної державної адміністрації Снятинського району - голову агрофірми "Галичина" Коломийського району О.В. Герелюк. М.В. Вишиванюк активно підтримував також М.Д. Савича та Є.Й. Сенчак щодо створення фермерських господарств з орендними відносинами. Тобто в оцінці людей основним для нього є їх уміння прогресивно мислити, добре працювати самому і відповідно організовувати усіх працюючих, бути високовідповідальними перед ними.

По-четверте, у ньому зміло поєднуються риси високої довіри до керівників і спеціалістів з одночасною ще більшою вимогливістю до них. Він не лише дає можливість усім приймати самостійні рішення, але й вимагає від них цього і повертає до такого стилю роботи всіх, хто з ним працює.

По-п'яте, винятково важливою рисою М.В. Вишиванюка як людини і керівника є постійне піклування про простих людей. В сучасних умовах йому не все вдається зробити для них, але його постійна налаштованість на те, щоб хоч трохи полегшити їх становище, передається по всій вертикалі.

Перелік усього того, чим багатий великий талант М.В. Вишиванюка, можна було б продовжити. Але й цього достатньо для висновку, що, означені його риси на сучасному етапі мають не лише винятково важливе значення, але й безпосередньо впливають на реформування аграрних відносин в області, є їх рушійною силою.

Такими ж рисами у всій їх повноті володіє заступник голови облдержадміністрації С.П. Максим'юк. Пройшовши багато сходинок виробничника і управлінця в радянські і післярадянські часи, набувши великого життєвого досвіду і будучи твердо переконаним, що майбутнє за прогресивними способами господарювання, він не лише організовує роботу з питань поглиблення перетворень в аграрному секторі області, але й бере безпосередню участь в

процесах реформування. Його підвищеною турботою є відпрацювання моделей сучасних агроформувань ринкового типу, які базуються на різних формах власності і господарювання. Це стосується також формування в області різноукладності у сільському господарстві. Тому він постійно знаходить нові можливості кращого розвитку агроформувань суспільного сектора, фермерських господарств, особистих підсобних господарств населення. З його активною допомогою йде становлення у сільському господарстві приватного сектора. Його особливою турботою є опрацювання і здійснення шляхів створення і механізмів функціонування інтеграційних процесів між виробниками і переробниками сільськогосподарської продукції. Він бере на себе всю складність вирішення різних питань реформування аграрних відносин в області, при потребі йде на управлінський і виробничий ризик, сміливо бере на себе відповідальність за нього.

Безпосереднє здійснення аграрної реформи в області організовує начальник головного управління агропромислового комплексу облдержадміністрації, кандидат сільськогосподарських наук Б.А. Костюк. Під його безпосереднім керівництвом у сільському господарстві області пройшло реформування відносин власності, відкритий простір для агроформувань, заснованих на поєднанні приватної власності селян на земельні і майнові паї з колективними формами господарювання. Важливе місце в його роботі посідає опрацювання програм з різних аспектів функціонування агропромислового комплексу, а також щодо стабілізації галузей АПК, послаблення негативного впливу кризових чинників на діяльність агроформувань. Одним із центральних питань у його діяльності є формування кадрового потенціалу АПК, здатного забезпечити такий характер аграрних відносин, який, орієнтуючись на майбутнє, вміло використовував би все краще, що мало місце у сільському господарстві у недавньому минулому.

Важлива роль у реформуванні аграрних відносин в області належить першому заступникові начальника головного управління АПК М.В. Сухолиткому. Серед його функцій з управління АПК визначальне місце належить організації здійснення державної аграрної політики в області. При цьому він надає важливого значення пошуку шляхів і можливостей ефективного поєднання приватної власності з колективними формами господарювання. Працюючи на виробництві, він розробив і реалізував на практиці модель багатогалузевого сільськогосподарського підприємства, яка підт-

верджує його ефективність. Він - депутат обласної ради, голова постійної комісії обласної ради з питань агропромислового комплексу та земельних відносин. Як відповідальний за організацію здійснення земельної реформи, він надає особливого значення вирішенню питань щодо земельних відносин, суворо дотримуючись чинного законодавства. Забезпеченню інтересів аграрних реформувачів він підпорядковує також науково-технологічне забезпечення сільського господарства.

Особливу сферу діяльності у реформуванні аграрних відносин очолює перший заступник начальника головного управління АПК В.І. Довбня. У його віданні - весь комплекс робіт з організаційно-методичного і соціально-економічного забезпечення аграрної реформи. Особисто ним, з його безпосередньою участю чи під його керівництвом опрацьовуються практично всі нормативно-правові акти і положення, на основі яких в області здійснюються реформаційні процеси. Притаманним для нього є послідовний пошук як безпосередньо на місці, так і в інших областях України усього кращого, що має місце в реформуванні аграрних відносин. Він уміє його побачити, критично оцінити, взяти з нього все те, що варте наслідування і поширення, пристосувати до умов області. Діапазон його інтересів і пошуків настільки широкий, що йому вдається вміло керувати економічною і бухгалтерською службами відповідно до вимог реформування, вміло вирішувати питання фінансово-кредитної, інвестиційної політики і ціноутворення.

Загалом у такому ж напрямі працює заступник начальника відділу З.П. Дашавець. При цьому він зосереджується на питаннях стабілізації АПК, становлення нових організаційно-правових структур, навчання кадрів навичкам реформування сільськогосподарських підприємств, розвитку фермерських господарств; на вирішенні спільно із земельними службами питань реформування земельних відносин.

Специфічними є функції у реформуванні аграрних відносин заступників начальника головного управління агропромислового комплексу О.С. Соляника, В.К. Бучковського, І.П. Андріюшина, М.І. Бесенюка, П.Ф. Дембіцького. Вони очолюють технологічні служби, що стосуються різних галузей і напрямів роботи, розвитку маркетингу тощо. На перший погляд може здатися, що ці функції не мають безпосереднього відношення до реформування аграрних відносин. Але, як визнані спеціалісти, вони є членами єдиної команди з переведення сільського господарства і всього агропро-

мислового комплексу на нові засади, здійснюють управління службами, узгоджують їх діяльність з потребами реформування, підпорядковують їх вимогам ринкових відносин. Це є важливою складовою переведення агропромислового комплексу на прогресивніші засади розвитку.

У всій повноті це стосується працівників головного управління АПК облдержадміністрації: Ю.І. Паса, В.П. Василичина, М.Д. Тужеляка, С.І. Коржана, О.І. Людери, М.В. Ілика, Р.М. Остап'яка, О.Д. Максимів, І.М. Мельничука, Б.В. Романського; управління державної ветеринарної медицини облдержадміністрації: Р.Й. Гурського, В.А. Геворкова, Р.С. Княжницького; Івано-Франківського інституту агропромислового виробництва: М.І. Абрамика, В.Д. Гайдаша, Г.Д. Гуцуляка, С.Т. Різничука, Д.В. Неміша; ВАТ "Івано-Франківськаагропостач": А.І. Яцишина; акціонерних товариств агрохімцентру: І.П. Мельника, М.М. Бурковстого, Я.І. Сапошинського; членів обласної ради профспілки працівників АПК: М.М. Стасіва, Ф.Ф. Хільчука, Р.І. Яшана; обласного виробничого об'єднання із племінної справи у тваринництві: П.І. Семанькова, І.М. Коркози.

Особливе місце в реформуванні аграрних відносин в області належить вирішенню земельних питань. Як зазначалося вище, на першому етапі переведення на нові засади земельних відносин були певні порушення чинного законодавства. Проте за завданням облдержадміністрації Івано-Франківське обласне управління земельних ресурсів провело велику роботу щодо їх усунення. Основна заслуга у цьому відношенні належить начальникові управління В.Ю. Радчуку. Крім того, що він є визнаним спеціалістом і добрим організатором вирішення земельних питань, він відзначається також високою відповідальністю за їх практичну реалізацію. Очолюване ним управління здійснює свої функції так, щоб якомога краще вирішувати земельні питання, не допускаючи при цьому жодних соціально-психологічних ускладнень.

Своєчасне та якісне виготовлення проектів роздержавлення та приватизації земель, відведення земель для селянських (фермерських) господарств, організації територій колективних сільськогосподарських підприємств, встановлення меж земель сільських рад і населених пунктів тощо забезпечують під керівництвом М.Г. Михальського спеціалісти Івано-Франківського філіалу інституту землеустрою УААН.

Позитивний вплив на розвиток аграрних відносин робить Івано-Франківське обласне управління статистики, очолюване

М.В. Кривим. Відділ статистики сільського господарства та навколишнього середовища (начальник Л.О. Зброй) постійно відслідковує і аналізує зміни, які мають місце у цьому відношенні, своєчасно подає необхідну інформацію органам держуправління, вживає заходів для того, щоб статистична інформація була достатньо достовірною і давала правдиве відображення процесів, що відбуваються. Створено, наскільки відомо, єдиний в Україні інформаційний банк даних стосовно основних показників діяльності фермерських господарств області. Все це стає важливою передумовою об'єктивних оцінок процесів і явищ, які відбуваються в сільському господарстві та АПК області взагалі.

Підготовлені до реформування аграрних відносин керівники і спеціалісти сформувалися також в ряді районів області. Провідне місце серед них займають Коломийський район, у якому велику увагу цим питанням надають голова райдержадміністрації М.М. Наконечний та начальник управління сільського господарства Г.С. Завражний; Городенківський (М.І. Гранішак, М.В. Гайдич); Рогатинський (Р.С. Стегній, М.П. Білас); Снятинський (О.В. Герелюк, В.В. Книш); Богородчанський (В.Х. Брус, М.І. Гедзик); Тлумачький (І.А. Свірідов, А.Ф. Поліщук), Галицький (Р.Л. Слободян, М.П. Бандура) райони.

Не все і не завжди вдається зробити їм у реформуванні найкраще і з найбільшою віддачею, але результати в цьому відношенні згаданих районів помітні.

Позитивні зрушення (наскільки дозволяють теперішні умови) на пореформених етапах забезпечують керівники агроформувань.

Серед них виділяються:

- В.В. Когут (закрите акціонерне товариство "Степан Мельничук"), С.В. Балабаник (спілка селян "Вільна Україна"), П.В. Книшук (товариство з обмеженою відповідальністю "Прут-Генетик") - у Коломийському районі;

- О.С. Сухоребський (агрофірма "Злагода"), М.Д. Микитин (агрокомбінат "Рогатинський"), О.Л. Мельник (агрофірма "Золотий колос") - у Рогатинському районі;

- Я.М. Яцик (агрофірма "Дружба"), П.Ф. Пічка (агрофірма ім. В. Книгніцького), І.Я. Бабій (агрофірма "Золотий колос") - у Городенківському районі;

- В.Й. Печенюк (агрофірма "Галичина"), Н.В. Книш (агрофірма ім. Шевченка), Я.Я. Корж (спілка селян "Відродження") - у Снятинському районі;

• Г.М. Івасишин (агрофірма “Бовшівська”), Я.М. Бугра (спілка селян “Рідна земля”), М.В. Зубко (асоціація сільськогосподарських кооперативів “Воля”), С.М. Маланчук (спілка селян “Луква”) - у Галицькому районі;

• В.М. Єфімчук (селянська спілка “Бистриця”), Д.М. Палій (агропромислова фірма “Іскра”), В.І. Мельник (агрофірма “Відродження”), І.К. Росіцький (спілка селян “Дружба”) - у Тисменицькому районі;

• І.В. Федорів (спілка селян ім. Івана Франка), Є.Й. Сенчак (селянська спілка “Світанок”), Д.І. Битківський (агрофірма “Прикарпаття”) - у Богородчанському районі;

• М.Ф. Корнута (спілка селян “Нове життя”), М.Є. Круховський (спілка селян “Прапор України”), В.П. Давнюк (спілка селян “Дністер”), В.В. Паланюк (спілка селян “Пролісок”) - у Тлумацькому районі;

• Ю.М. Дуриба (товариство з обмеженою відповідальністю, сільськогосподарське підприємство “Підгір'я”), В.І. Головчак (агрофірма “Віта”) - у Калуському районі;

• Б.В. Зелінський (міжгосподарський теплично-овочевий комбінат) - у Долинському районі;

• М.С. Гулянич (КСП “Нива”), І.В. Михайлишин (агрофірма “Нове життя”), В.М. Люнда (спілка селян “Верховина”) - у Рожнятівському районі;

• Д.В. Цицак (акціонерне товариство “Прикарпаття”), В.П. Гостюк (спілка селян “Хімчин”), А.П. Манійчук (спілка селян “Нива”) - у Косівському районі;

• Ю.Ф. Сіренчук (селянська спілка “Білий Черемош”) - у Верховинському районі;

• Б.М. Мартиняк (агрофірма “Карпати”) - у Надвірнянському районі.

Все це засвідчує, що в Івано-Франківській області вже сформувалося і продовжує зміцнюватися кадрово-управлінське ядро, яке за всіх ускладнень розвиває аграрні відносини на прогресивних засадах.

Зміст

	стор.
Передмова	3
Розділ 1. Науково-методологічні засади здійснення аграрної реформи	5
1.1. Соціально-економічна суть і мета аграрних перетворень	5
1.2. Науково-методологічні аспекти сучасного аграрного реформування	17
1.3. Особливості аграрних перетворень в регіоні	30
1.4. Характеристика сучасного етапу аграрних реформувань	33
1.5. Організаційні основи аграрного реформування в регіоні	44
1.5.1. Організаційне забезпечення реформування аграрних відносин у регіоні	44
1.5.2. Сільськогосподарське підприємство як основний об'єкт аграрних перетворень	48
Розділ 2. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств	56
2.1. Загальні положення	56
2.2. Реформування колгоспу ім. Степана Мельничука Коломийського району	62
2.2.1. Характеристика колгоспу	63
2.2.2. Основні показники розвитку Товариства	66
2.2.3. Найважливіші організаційні та економічні засади функціонування	74
2.2.4. Виробничо-організаційна структура	78
2.3. Організація реформування сільськогосподарських підприємств у Галицькому районі	82
2.3.1. Загальні підходи	82
2.3.2. Реорганізація спілки селян "Дружба"	86
2.3.3. Організаційні та економічні механізми реорганізації спілки селян "Поділля"	95

Розділ 3. Реформування земельних відносин	112
3.1. З історії сільського господарства Галичини	113
3.2. Загальна характеристика сучасного земельного фонду Івано-Франківської області	126
3.3. Особливості земельної реформи в області	135
3.4. Перерозподіл земельних угідь між землекористувачами і власниками, приватизація земельних ділянок	144
Розділ 4. Розвиток фермерства	153
4.1. Стан розвитку фермерства в області	153
4.2. Посівні площі та врожайність основних сільськогосподарських культур	157
4.3. Розвиток тваринництва	162
4.4. Результати вибіркового обстеження селянських (фермерських) господарств	169
4.5. Соціально орієнтоване фермерське господарство "Успіх"	176
4.6. Особливості розвитку фермерського господарства "Нива"	182
Розділ 5. Особливості реформування аграрних відносин у селі Вільшаниця	188
5.1. Коротка характеристика села	188
5.2. Створення колгоспу	189
5.3. Реформування відносин власності та створення фермерських господарств	194
5.4. Ресурсний потенціал агроформувань	197
5.5. Основні показники діяльності агроформувань	203
5.6. Оплата праці, оренда земельних ділянок в агроформуваннях	212
5.7. Кооперування агроформувань населеного пункту	214
5.8. Деякі аспекти розвитку фермерського господарства Б.І. Карапутного	216
5.9. Проблеми та напрями подальшого розвитку агроформувань села	218

Розділ 6. Розвиток особистих підсобних господарств населення	222
6.1. Розширення посівних площ в особистих підсобних господарствах	222
6.2. Виробництво продукції сільського господарства.	227
6.3. Розвиток тваринництва	233
Розділ 7. Деякі проблеми подальшого розвитку аграрної реформи в регіоні	242
7.1. Подолання спаду і забезпечення стабілізації сільськогосподарського виробництва	243
7.2. Формування надійного реформаційного середовища	251
7.3. Підвищення рівня кадрового забезпечення аграрної реформи.	257

Баланюк Іван Федорович

**РЕФОРМУВАННЯ В АГРАРНОМУ
СЕКТОРІ РЕГІОНУ**

Київ

Інститут аграрної економіки

1999

Баланюк И.Ф. Реформирование в аграрном секторе региона. - К.: ИАЭ, 1999. - 270 с.

В монографії изложены результаты научно-практического изучения особенностей реформирования аграрных отношений в Ивано-Франковской области - одном из наиболее специфических природных и социально-экономических сельскохозяйственных регионов Украины. На основе выработанных научно-методологических подходов исследованы вопросы реформирования с учетом особенностей земельных и имущественных отношений собственности, формирования фермерского уклада, образования частных агроформирований с арендными отношениями, развития подсобных хозяйств населения.

Balanyuk I.F. Reform in agrarian sector of region. - Kyiv: IAE, 1999. - 270 p.

This monograph is about the results of practical and scientific learning of peculiarities of reforming agrarian relation in Ivano-Frankivsk region, one of the biggest specific natural and social-economic agricultural regions of Ukraine. The questions of reforming with taking into account the peculiarities of decision of land and property relations, the forming of farming system, creation of private agrarian formations with rent relations, the developing of subsidiary farms of people are researched in this monograph on the basis of elaborated scientific-methodological approaches.

Підписано до друку 18.07.99. Формат 60x84 1/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 16,2. Ум. друк. арк. 15,7.

Тираж 1000 прим. Зам. № 114.

ДОД Інституту аграрної економіки УААН

252127, Київ-127, вул. Героїв оборони, 8